

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BÁRÁNY ATTILA**
NAGY LAJOS HADSEREGE ÉS HADSZERVEZETE
- **SKORKA RENÁTA**
AZ 1356. ÉVI KIRÁLYTALÁLKOZÓ
- **B. HALÁSZ ÉVA**
I. LAJOS KIRÁLY KÜLFÖLDI TARTÓZKODÁSAI
- **CSÁKÓ JUDIT**
A PADOVAI KRÓNIKÁK, NAGY LAJOS
ÉS A GUERRA DEI CONFINI
- **GÁL JUDIT**
CSÁK UGRIN SPALATÓI ÉRSEK, COMES
ÉS A KIRÁLY EMBERE
- **VÁSÁRY ISTVÁN**
PÉTER ARANY HORDA-I CÁREVICS, AZ OROSZ EGYHÁZ
SZENTJE ÉS A CSIRIKOVOK GENEALÓGIÁJA
- **SZEMLE**
VISEGRÁDI RENÁTA ÍRÁSA

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martf Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

13. (45.) évfolyam 2023. 2.

TARTALOM

Háborúk, szerződések és diplomaták. A Magyar Királyság külkapcsolatai Nagy Lajos korában (Csákó Judit)	173
<i>Tanulmányok</i>	
Bárány Attila: Nagy Lajos hadserege és hadszervezete. Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek	175
Skorka Renáta: Az 1356. évi királytalálkozó	221
B. Halász Éva: I. Lajos király külföldi tartózkodásai. Az uralkodó 1364. évi itineráriumának tanulságai	231
Csákó Judit: A padovai krónikák, Nagy Lajos és a <i>guerra dei confini</i>	251
Gál Judit: Csák Ugrin spalatói érsek, <i>comes</i> és a király embere	279
Vásáry István: Péter Arany Horda-i cárevics, az orosz egyház szentje és a Csirikovok genealógiája	299
<i>Szemle</i>	
Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és kora újkori Európában (Visegrádi Renáta)	317

Jelen számunkat Csákó Judit szerkesztette

Háborúk, szerződések és diplomaták

A Magyar Királyság külkapcsolatai Nagy Lajos korában

Jelen folyóiratszám első blokkját azon előadások írott változatai alkotják, amelyek 2022 októberében hangzottak el a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének *Az Anjou-kori Magyar Királyság külkapcsolatai* címmel megrendezett műhelykonferenciáján. A Csukovits Enikő (BTK TTI) által elnökölt tanácskozás programja szervesen kapcsolódott ahhoz a posztdoktori kutatáshoz, amely a 14. századi Magyar Királyság nyugati elbeszélő forrásainak feltárását tűzte ki céljául (a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott projekt címe: *Az Anjou-kori Magyarország nyugati elbeszélő forrásai. Narratív kútfők és külpolitika*, azonosítója: NKFIH PD 128405). Ahogyan arra az itt közölt tanulmányok is példát kínálnak, az I. (Nagy) Lajos magyar király háborúhoz adalékokat szolgáltató külhoni – javarészt itáliai területeken lejegyzett – krónikák magyar vonatkozású részletei arra sarkallhatják a korszakkal foglalkozó történészeket, hogy az esetenként kevésbé ismert források segítségével újratárgyalják az Anjou uralkodó mozgalmas külkapcsolatainak egyes fejezeteit. Az európai kontextus vizsgálatára – az oklevélfeltáró munka eredményei mellett – ösztönzőleg hathatnak ugyanakkor a nemzetközi porondon zajló kutatások, illetve az idegen nyelvű szakirodalom újabb megállapításai is.

E helyütt két vállalkozást szeretnék kiemelni. Öt évvel ezelőtt zárult az a francia, olasz, kanadai, magyar és lengyel résztvevőket tömörítő projekt (ANR EURO-PANGE – *Les processus de rassemblements politiques: l'exemple de l'Europe angevine [XIIIe–XVe siècles]*), amely az 1995–2011 között szervezett tematikus Anjou-konferenciákat követően fűzte még szorosabbra az összefogást a dinasztia uralmát vizsgáló különböző országokbeli történészek között, s amelynek fő célkitűzése az Anjouház uralma alatt álló tartományok kormányzati intézményeinek összehasonlító vizsgálata volt. Míg a kutatási program keretében publikált tanulmánykötetek¹ elsősorban arra adnak lehetőséget, hogy a 14. századi magyar állam fejlődésének sajátosságait európai összefüggésbe helyezzük, addig egy, az előző év végén napvilágot látott kiadvány² javarészt olasz nyelvű írásai a politikátörténet művelőinek érdeklő-

1 Például: *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle): vers une culture politique? – Gli ufficiali e la cosa pubblica nei territori angioini (XIII–XV secolo): verso una cultura politica?* Ed.: Thierry Pécout. Roma, 2020. (Collection de l'École française de Rome, 518/4.)

2 *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi.* A cura di Giovanna Baldissin Molli – Franco Benucci – Maria Teresa Dolso – Ágnes Máté. Roma, 2022. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia, 8.).

désére is számot tarthatnak. A történész, irodalomtörténész, valamint művészet-történész kollégák tollából született tanulmányok Nagy Lajos itáliai összeköttetéseit – s különösen a Padova uraival, a Carrarákkal ápolt kapcsolatait – világítják meg.

Azt, hogy a 14. századi magyar állam külkapcsolatainak tanulmányozása színes és sokoldalú vizsgálati lehetőségeket rejt magában, az alább következő négy írás szerteágazó témái is kiválóan bizonyítják. Hadtörténeti megközelítést alkalmaz tanulmányában Bárány Attila, aki nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, hogy gondolatmenetét számos – elsősorban a nápolyi vagy a velencei hadszínterekkel kapcsolatos – esettel illusztrálva nyújtson minél teljesebb körű áttekintést Nagy Lajos hadseregéről. A tanulmány, amely az Anjou-kori hadseregvetet bemutatását követően önálló egységekben foglalkozik a hadvezetés, a stratégia, a fegyvernemek és az utánpótlás kérdéseivel, hangsúlyozza, hogy az Anjou uralkodó az egyetlen koronás fő volt a kor Európájában, aki maga állt serege élére. Bár Skorka Renáta írásának középpontjában egyetlen esemény, az 1356. évi királytalálkozó áll, a tanulmány nem csupán azon tárgyalások menetéhez szolgáltat adalékokat, amelyek a szóban forgó évben a magyar uralkodó, II. Albert osztrák herceg és IV. Károly német-római császár között zajlottak. A kongresszus időpontját és helyszínét is pontosító írás a multilaterális tanácskozás bemutatását megelőzően vázlatot kínál arról a három korszakról, amely a szerző szerint Lajosnak a szomszédos dinasztiákhoz fűződő külpolitikai kapcsolataiban kimutatható. Ugyancsak esettanulmányt olvashatunk B. Halász Éva tollából, aki az Anjou király itineráriumának elkészítése során szembesült azzal a szemponttal, vajon mennyiben kezelhetjük tényként, hogy Lajos személyesen is ellátogatott azokra a külsországi helyszínekre, ahol oklevelei keltek. A diplomatikai forrásokon alapuló vizsgálat az 1364. év lehetséges külföldi utazásait tanulmányozza, s tematikájában Skorka Renáta írásához is kapcsolódik, amennyiben kitér a brünni és a krakkói uralkodótalálkozóra is. A Bárány Attila által több ízben is említett velencei háborúk egyik epizódjába enged végezetül bepillantást Csáková Judit, aki két padovai elbeszélés – Nicoletto D’Alessio és Galeazzo Gatari krónikái – nyomán arra a kérdésre keresi a választ, hogyan világítják meg az olasz nyelvű beszámolók Padova urának, Francesco da Carrarának a magyar királlyal való szövetségét az úgynevezett határháború (1372–1373) időszakában. A folyóiratszám Anjou-blokkját két további, középkori témakörben született írás követi.

Csáková Judit

WARS, TREATIES AND DIPLOMATS

THE FOREIGN RELATIONS OF THE KINGDOM OF HUNGARY IN THE REIGN OF LOUIS THE GREAT

The first four papers of the present issue deal with the foreign relations of the Kingdom of Hungary in the age of King Louis I. They are the written versions of the lectures that were presented at the workshop hosted by the Institute of History of the Research Centre for the Humanities in October 2022. The investigations of foreign policy have been stimulated by the recent attention paid in the international research to Angevin Europe and the Italian relations of King Louis I.

Nagy Lajos hadserege és hadszervezete

Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek

Jelen tanulmány a hadvezetés, a stratégia, a taktika, az utánpótlás, valamint a különböző fegyvernemek kérdését vizsgálja I. Lajos hadjárataiban, főképp a nápolyi, a velencei és a litván hadszíntérről származó példákon keresztül. A fennmaradt források – például had- és mozgósítási parancsok – arra adnak lehetőséget, hogy Nagy Lajost inkább hadszervezőként mutassuk be, nyílt mezei ütközetben ugyanis keveset tudunk a magyar hadvezérek taktikai repertoárjáról, magát a királyt is beleértve. A tanulmány áttekinti az Anjou-kori magyar hadszervezetet, a honorerendszer keretében megújított hadkötelezettséget. Betekintést nyújt a hadigépezet gyakorlati működésébe, a felvonulási utaktól és logisztikától a felderítésen át a hadiszemlékig, a haditervektől a várostromokig, a mozgó hadikincstártól az átcsoportosításokig. A fegyvernemek, különösen a könnyűlovasok és a zsoldos nehézgyalogosok kitüntetett figyelmet kapnak: az összetételt a különböző hadszínterek és az ellenfél minősége határozta meg.

Az Anjouk új katonai szisztémája

A magyar történetírásban meghonosodott a nézet, hogy az Anjou uralkodók egyik legnagyobb újítása az úgynevezett *banderialis* hadsereg volt. A mai kutatások alapján már tudjuk, a középlelatin *banerium*, illetve az olasz zászló [*bandiera*] szóból származó elnevezéssel illetett Anjou-hadsereg nem azt jelentette, hogy egy báró saját zászlaja alatt vezette magánhadseregét. Meggyökeresedett továbbá az az elképzelés is, hogy az Anjouk nápolyi hatásra, szorosan a dél-itáliai mintát követve alakították ki a bandériumokra alapozott új hadszervezetet, az itáliai és francia példát szem előtt tartva.¹ Volt, aki úgy vélekedett, hogy Kézai Simon, „amikor Magyarországon először leírta, éspedig művében többször is a francia–olasz eredetű *banerium* szót,

* A szerző az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára (4032 Debrecen, Egyetem tér 1., barany.attila@arts.unideb.hu), az ELKH-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete kutatócsoport tagja. A tanulmány megírását az NKFIH (A középkori magyar hadszervezet forrásai Európában, 1301–1437 című projekt, K 131711), illetve a DE Tématerületi Kiválósági Program (Magyarország a középkori Európában című projekt, TKP2020-IKA-04) támogatta.

¹ Hóman–Szekfű, 1935. II. 85.; Csukovits, 2009. 20.

többszörre »hadizászló«, de olykor – joggal – »címerkép« értelemben, nagy valószínűséggel a nápolyi királyságból őrzött emlékképek lebegtek előtte”.² Sokáig legfeljebb csak abban volt vita, hogy mennyiben indokolt az új hadiszisztéma esetleges magyarországi előzményeit keresni. Ma már tudjuk, a „banderális hadszervezet” elemei már korábban adottak voltak, a mai vélemények nem tekintik ezt „újításnak”. Bebizonyosodott, hogy „nem I. Károly, hanem Hóman Bálint találmánya”.³

Hóman után néhány évvel Deér József is cáfolta, hogy a *banderium* bármilyen újdonság lenne, mondván: „a *banderium* zászlóalj jelentése nem valamely új intézmény behozatalával, hanem csupán az Árpád-kori gyökerű oklevélformula fejlődéséből alakult ki”, továbbá „semmi esetre sem tekinthető egy intézmény kizárólagos nevének”.⁴ Deér az 1930-as években megfogalmazott álláspontja az 1980-as évekig jórészt hatástalan maradt – igaz, ő az Anjou-kori bandériumokat egyértelműen csakis familiárisokból álló alakulatoknak tekintette. Az „újítás” I. Károlyhoz kötését s magát a „közhelyé szilárdult tantételt” Kristó Gyula is kétségbe vonta. Ő fogalmazta meg azt is, hogy egy ilyen hadszervezeti újítás beleillett a reformer Károlyról kialakított képbe.⁵ Kristó egy kései munkájában is még mindig úgy fogalmazott: az alapvető változást, „modellváltást” a 13. században a „magánhadsergek” megjelenése okozta, így továbbra is ragaszkodott az alap gondolathoz, hogy a döntő a sorvadásnak induló királyi várszervezet hadakozó népei létszámának csökkenése és familiáris sorba kerülése volt.⁶

A *ban(d)erium* eredetileg címeres zászlót jelentett, a 13. század végén Kézai is ily módon említi.⁷ A 13. században a királyi zászló alatti (*sub vexillo regio*) hadakozás és fejenkénti kiváltságát elnyert szerviensek kiváltak a megyei csapatok szervezeti rendjéből, de ugyanúgy az ispán *vexillum*-át képezték. Már az Árpádok korában is zászlajuk alatt vezették hadba az ispánok a várkatonaságot. A megyei *agmen* nagyobbik fele az ispán kíséretéből, a megye területén élő egyéb királyi népek hadakozóiból, közsabadokból állott.⁸ Ezek mindannyian természetesen a 13. század vége felé is a gyakorlatban nem a királyi zászló alatt, hanem magánúri familiárisként teljesített szolgálatot – akár önszántából is. Zsoldos Attila kutatásai alapján úgy tűnik, a szerviensek vagy akár más várnépek saját akaratukból is maradtak ispánjuk oldalán, azaz a magánfamíliáknak tűnő zászlóaljok nem is mindig csak familiárisokból állottak. Számomra elképzelhető, hogy az Árpád-kor végén a magánfamília bandériuma és az egyes ispánok még szerviensekre is építő hagyományos megyei csapatai egymás mellett is létezhettek, vagyis nem kell mindenütt azt vizionálnunk, hogy az oligarchák minden hadakozásra képes elemet saját familiájukba „süllyesztenek le”. 1273-ban találkozunk olyan ispánnal, aki maga vezeti me-

2 Szűcs, 1973. 858.

3 Engel, 2001. 73.

4 Deér, 2005. 150. Első kiadása: Deér 1936.

5 Kristó, 1988. 197.

6 Kristó, 2001. 484.

7 Kézai, cap. II. 6.

8 Zsoldos, 2013. 214.

gyei csapatát. Gutkeled nembéli Amadé fia Amadé vasi ispán „csapatában” (*in societate*), zászlaja alatt vezette a megyei kontingensét.⁹ Ettől függetlenül létezett az is, hogy várispáni népeket a magánurak, még akkor is, ha nem töltötték be az ispáni tisztet, szolgálatukba fogadtak.

1238-ból ismerünk olyan oklevelet, amely a királyi zászlótól megkülönböztetve szól a „bárók csapatáról”, sőt hangsúlyozza, hogy két királyi szász falu hospesei „a király – és nem a bárók – zászlaja alá” tartoznak páncélos lovasokat kiállítani.¹⁰ Már István ifjabb király 1268-ban a szerviensek közé emel egy vasvári várjobbágyot, aki az erdélyi vajda zászlaja alatt („*sub vexillo [...] vaivode Transilvani*”) harcolt.¹¹ Az 1260–1270-es években arról értesülünk, hogy a tárnokmester és a nádor zászlaja alatt is külön kontingens harcolt, akár külső országban is, Bulgáriában. Mi több, nemcsak a méltóságviselőknek, például a nádornak van *societas*, hanem más báróknak is van külön *vexillum*uk.¹² Az esztergomi érsek is saját *vexillum*a alatt vezette az egyháza harcos nemes jobbágyait.¹³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy-egy méltóságviselő nem vitte magával saját familiárisait is, különösen ha ő maga ispáni tisztet is betöltött, így azok együtt harcoltak annak ispánként mobilizált serege tagjaival. Tehát vegytiszta módon nem lehet elválasztani, mi a „tisztán” magánúri bandérium és mi a hagyományos megyésispáni *vexillum*. Ahogyan egy-egy megyésispáni tisztség egy-egy oligarcha nemzetség kezébe kerül, esetleg akkor válik mindez elkülöníthetővé, ha más megyéből származókat van szerencsénk találni egy ispáni kontingensen belül. A saját zászló alatt seregét vezető nagybirtokost azonban nem kell rögtön „oligarchaként” aposztrofálnunk, hiszen egy-egy feladattal megbízott királyi hadvezérek is vezethettek seregeket saját zászlajuk alatt, függetlenül attól, viseltek-e ispáni tisztet vagy bárói méltóságot.

A *banderium* tovább él a 14. századi forrásokban, igaz, nem abban az értelemben, ahogy korábban véltük. Maga a kifejezés „zászlóalj” értelemben kevesebbszer fordul elő az egykorú forrásokban, mint a korábbi, a *banderium*-terminológiára épülő hipotézis alapján várnánk, és sokkal inkább a Zsigmond-korban terjed el.¹⁴ Bár csábító feltevés, nem lehet azt mondani, hogy a 14. századi előfordulásokban a *vexillum* a király, a *banderium* a bárók kontingenseire vonatkozott. A *vexillum* is gyakorta jelöli a katonai kontingenst, és vonatkozhat a királyi vagy méltóságviselői egységre is: 1330-ban például a szlávón bánéra.¹⁵ Egy 1332-es oklevél megadja,

9 „...sub vexillo Omodei [...] Comitris Castriferrei”: CD VII/5. 382.; RA II/2–3. 2374. sz.

10 „...sub nostro vexillo [...] cum nostris militibus non in societa[te] baronum”: CD VII/4. 84.; EO I. 188. sz.; UB I. 75. sz.

11 CD IV/3. 468.; UB. I. 103. sz.; RA II/1. 1878. sz.; EO I. 265. sz.; Zsoldos, 2007. 126. 113. j.

12 1269: „sub vexillo [...] magistri tauernicorum”: CD IV/3. 525.; RA II/1. 1899. sz.; 1269: RA II/1. 1901a. sz.; RA II/2–3. 2462. sz.; 1273: „sub vexillo Henrici bani et aliorum baronum”: DL 100 437.; RA II/2–3. 2393. sz.; Ratz, 1966. 468.; 1274: „sub vexillo [...] palatini [...] in societate palatini”: DL 71 682.; HO I. 61.; RA II/4. 2462. sz.

13 1296: „sub vexillo archiepiscopi”: RA II/4. 4072. sz.

14 1346: „due banderie equitum et banderia peditum”: *Listine o odnošajih*, II. 650. sz.; „sub banderio”: CD X/4. 219.; HO II. 174–175.; *Temes*, 475.

15 *AOKt*. XIV. 162. sz.; „sub cuius vexillo”: CDCr. IX. 501.

hogy a *vexillum* a katonai egység (*militia*).¹⁶ Néha felváltva vagy elegeyesen is előfordul *banderium* és *vexillum* is.¹⁷ A 15. században sem tűnik el a *vexillum*, találkozunk vele önállóan is, zászlóalj értelemben – Küküllei János és Thuróczy János ugyancsak használják ebben a jelentésben is –, és a két kifejezés gyakori együttes, illetve váltakozó alkalmazása arra utalhat, hogy mégsem vethető el teljességgel, hogy maga az idegenebbnek tűnő *banderium* elnevezés nyugatról, francia közvetítéssel érkezett volna el Magyarországra a 13. század végén.¹⁸

A 14. század második felétől egyre nagyobb számban fordul elő a forrásokban a *banderium*. 1350-ben egy adománylevél már különbséget tesz a „király hadinépe” és a vele együtt harcoló „bandériumok, vagyis zászlók” között, utóbbit vélhetően a bárók kontingenseire értették, még akkor is, ha adott esetben ez Tarantói Lajos hadseregére vonatkozott.¹⁹ A szöveg is utal arra, hogy a had bandériumokba van „rendezve”, „ki vannak bontva” a zászlók (*explicitis*). Az itáliai forrásokban a magyar zsoldoskapitányok is bandériumaikkal állnak szolgálatba, például 1370-ben Budai András fia Imre három lovas bandériummal szerződik Velencével (*comestabilis et caput trium banderiarum equestrium*).²⁰ A bandérium kifejezést külföldi ellenfelek vagy idegen szövetségesek haderejére is használják, maguk a hadak vezetői is, és a század derekától egyre inkább bandériumban adják meg a létszámokat is. Himfi Péter bolgár bán 1368-ban például a tirnovói fejedelem hét bandériumáról, illetve Lajk havasalföldi vajda három vagy négy bandériumáról ír.²¹ A 14. század végén már egyértelműen ebben „méri” a seregek nagyságát, ami arról is tanúskodik, hogy a zászló egyre elterjedtebb hadműveleti egységgé válik. A század derekán Vásári Tamás több bandériumot vezetett – a „saját rokonai és hozzátartozói” mellett fivére, Miklós esztergomi érsek „zászlaját is felemelte” és magához vette.²² Egy-egy nemzetség több zászlót „emelt fel”, a Kanizsai rokonság például több bandériummal is hadba szállt.²³

Hadászati szempontból, szervezetüket tekintve nem volt különbség az oligarcha nemzetségfők hadseregeinek zászlóaljai és a későbbiekben ellenük harcoló

16 „...vexillo sue milicie erecto”: CD VIII/3. 594.; *Urkundenbuch des Burgenlandes*, IV. 1985. 137.

17 Elegeyesen szerepel a 14. század végétől „banderium seu vexillum”: 1392: DL 7711.; *Krassó*, III. 220.; 1396: *Temes*, 264.; 1410: „sub vexillo et banderio”: DL 85 592.; *Sztáray*, II. 79.

18 „...banderia sive vexilla”; „vexilla sive banderia”: Thuróczy, cap. 213., 235.; „multa banderia transmissit”: Küküllei, cap. 6.; Thuróczy, cap. 136.

19 1350: „cum sua gente, cum banderiis seu vexillis”: DL 4151.; CD IX/1. 759.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186.

20 Horváth, 1861. 32.; *Sardagna*, 1880–1881. 272.

21 „...princeps Tarnouiensis septem suos barones cum septem banderiis [...] Ladislaus voyvoda Transalpinus [...] tria vei quatuor sua banderia”: [1368.] július 4-ére datálva: *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 334. sz.; *Holban*, 1956. 34. 2. j.; 1367. október 7-ére: Gjuzelev, 1980. 8. sz.; *Thallóczy*, 1900. 605. [1368. október 17-ére]; *Makkai-Mezey*, 281. [1368. október 7-ére].

22 1355: „unacum aliis suis consanguineis et propinguis, vexillo eiusdem domini archiepiscopi fratris sui erecto, ipsiusque armigeris et familiaribus supradictis secum sumptis, nostre genti se associando”: *Fraknói*, 1899. 137.; *Bertényi*, 1987. 401.; *Középkori históriák*, 196.

23 1397: „cum binis eorum vexillis gentium armigerarum [...] cum eorum propriis geminis seu binis, [...] cum tertio vexillis, valido nobilium virorum militantium”: DL 8202.; CD X/2. 442., 447.; *Középkori históriák*, 229., 233.

Anjou uralkodók bandériumai között. Károly korában arról értesülünk, hogy a király ellen lázadó Péterfalvi Henningus comes a szászokat összegyűjtve „zászlót állít fel”.²⁴ Zászlóalj értelemben előfordul az *acies*, vagyis a nehézlovas hadoszlop vagy ék is (*in acie domini sui*).²⁵ Erre a taktikai egységre utalhat egy 1347-es oklevél is, amely arról szól, hogy egy osztrák báró valóban „maga előtt hordozta saját zászlóját”, és ezzel a lovagi bandériummal, nehézlovas *battailon*nal ütközött meg a szóban forgó diplomában megadományozott erdélyi vajda.²⁶ Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltevést sem, hogy éppen a királyi vagy egyes nagybirtokosi, egyházi méltóságviselői, nádori, vajdai *vexillum* közös hadművelleti egységként: zászlóaljként, illetve nehézlovas *acies*ben való szerepeltetése kihatott a hadászati fejlődésre, és esetlegesen kisebb ispáni *vexillum*-kötelékek is ezen fejlődés szerint kezdtek valódi páncélos ékekként hadakozni. Az oligarchikus rendszer a familiáriság kibővülésével a „zászló alatti”, „ékekként” történő hadakozás irányába való fejlődéshez járult hozzá. Egy-egy átállt vagy levert oligarcha familiája sok esetben egy-egy új zászló alatt, az Anjou-párti új ispán vagy várnagy *vexillum*ában folytatta hadi szolgálatát. Egyes esetekben, amikor a nemzetség egy-egy magát kevésbé kompromittáló ága állt Károly oldalára, még maga a zászló, a nemzetségi jelvény sem változott: a Héder nem egyes oldalágainak familiája egyszerre csak egy új ispán vagy várnagy bandériumában vállalt szolgálatot.

A fentiek a kontinuitást igyekeznek alátámasztani, mégis egyfajta hadszerkezeti újítást nem lehet elvitatni az Anjouktól, ami alapvetően az igazgatási reformhoz, a honorrendszerhez kötődött.²⁷ Maga a hadszerkezeti egység, a *banerium* létezett már korábban is, az újítás lényege ennek a honorhoz kötése volt. A honorbirtokosnak saját személyében és költségén (*in propriis sumptibus et expensis*) a terület összes hadra fogható népességével – és saját magánhadseregével is – hadba kellett vonulnia, amikor csak a király kívánta.²⁸

Az új hadsereg külsőségeiben sokban emlékeztethetett a késő Árpád-kor ispáni jelvények alatt, vagy egy oligarcha nemzetségi zászlaja alatt vezetett megyei, vagy saját familiárisai alkotta kontingensére, de struktúrájában alapvetően más volt. A honorrendszerre épült a hadsereg is, és a zászló, a *banerium* vagy *vexillum* itt semmi esetre sem jelentett magánhatalmat. Míg például 1260-ban Geregye nem-béli Pál fia István saját nemzetségi jelvénye alatt vezethette vasi ispáni tiszteinek megyei katonaságát, amelyhez a megyében birtokos nemesek is csatlakoztak,²⁹ addig egy Anjou-kori katonabáró honorbirtokosként bírt területi igazgatási egységé-

24 „...erecto vexillo, congregata multitudine Saxonum”: DL 73 647.; UB I. 432. sz.; CD VIII/2. 648.; AOKt. IX. 132. sz.

25 1260: HO VI. 106.; *Regesta documentorum regni Croatiae*, 800. sz.; 1317: passis et ordinatis aciebus suorum: DL 11 030.; *Blagay*, 84.; CDCr. VIII. 441., KRE 110., *Középkori históriák*, 148.

26 „Pohemarium baronem de Austria proprium vexillum pro se ipse habentem”: DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400. sz.; AOKt. XXXI. 611. sz.; C. Tóth, 2000. 96. 15. sz.; *Középkori históriák*, 179.

27 Engel, 1981. 1–19.; Engel, 1982. 880–922.; Engel, 1984. 288–295. [Mindhárom: Engel, 2003. 73–100., 101–122., 162–197.]; Fügedi, 1982. 483–509.

28 Seregvezérek „ductores exercituum”: 1352: DL 66 513., CDCr. XII. 78., *Blagay*, 70. sz., AOKt. XXXVI. 176. sz.

29 Zsoldos, 2013. 216.

nek fegyverforgatóit – akár több megye hadinépét – vezette honorbirtokosi zászlaja alatt, nevezzék azt akár *banerium*nak, akár *vexillum*nak. A honorbirtokosi zászlón pedig – ahogyan például pecsétjén is – egy Anjou-kori katonabáró is feltüntette saját nemzetségi jelvényét vagy családi címerét. Egy Druget vagy egy Lackfi nyilvánvalóan honorbirtokosként vezetett hadát is a familiájához kötődő zászló alatt vitte hadba – előbbi seregélyes, utóbbi kiterjesztett szárnyú sárkányos lobogó alatt. Lajos névtelen gesztáírója is arról tudósít, hogy a Lackfiak familiárisai egy itáliai vár ostrománál a fő toronyba feljutva Lackfi István „fehér sárkányos zászlaját” tűzték ki.³⁰ Mindettől azonban még ez nem jelentette, hogy mindenki, aki a Lackfi-zászló alatt harcol, az ő magánhadseree tagja lenne. A Lackfi-bandériumban voltak saját, magánúri familiárisok, mint István fia Déneséi,³¹ például a Névtelen által is megénekelte Besenyő János, de jó részük – mint fent is, akik a lobogót kitézték, például Sóvári Sós László – a királyi udvar tagjai voltak, és a központi zászlóban harcoltak, és ezen akció erejéig csatlakoztak a hadvezér bandériumához.³² Megvilágítja ezt egy 1330-as oklevél, mely arról szól, hogy Pál fia György Ákos nembéli Mikcs „zászlaja alatt” (*sub cuius vexillo*) hadakozott, de királyi szolgálatban tette ezt. A diploma nem említi, hogy a bán familiárisa lett volna, s így gyaníthatóan a honorbirtokosi sereg tagja volt.³³

A honorbirtokos a saját magánfamíliája, udvartartása, kísérete tagjait a honor jövedelméből fizette, és abból gondoskodott várai őrizetéről is. Egy-egy familiárisa, szerviense, rokona, atyjafia számára alkalmanként, egy-egy hadjárat idején még külön juttatást is biztosított. A 14. század második felében azonban már egyre nagyobb arányban tették ki a honorosok magánkompániáit fizetett stipendiáriusok vagy olyan familiárisok, akik a honori „fizetésből” valamilyen rendszerességgel részjövédelmet húztak. Himfi Benedek temesi ispán familiájának tagjai egy két hónapos időszak alatt is többször kaptak valamilyen pénzösszeget, sőt az ispán még tekintélyes summát is vitt magával Vidinbe, hogy napi kiadásait fedezni tudja. A király Vidinből való visszarendelése után kérte, „értesítse egyúttal, mennyi költség kell” a várban maradt, Lackfi György vezette csapatok „eltartására”, ha a bán „őket nem tudja a nála levő királyi pénzből eltartani”.³⁴

Engel Pál kutatásai alapján, amelyek során Nagy Lajos hadba hívó parancsleveleit és mozgósítási intézkedéseit vizsgálta, világosabbá vált az Anjou-kori hadszervezet működése.³⁵ Egy honorbirtokosi egységekre épülő hadjárat úgy indult, hogy a király mozgósítási parancsot küldött a várnagynak vagy az ispánnak, általában külön erre a feladatra rendelt megbízott, az esetek többségében udvari lovag útján. Zsoldos Attila adatai szerint egy ehhez hasonló rendszernek vannak már nyo-

30 A továbbiakban: Névtelen szerző, cap. 13.; „turrim principales ascenderunt, et vexillum Stephani, draconem album erexerunt”: *Chron. Dubn.* cap. 166.; Csukovits, 2016. 64.

31 Csukovits, 2013. 38.; Csukovits, 2016. 67.; Farkas, 2022. 238., 241.

32 Nezdai Besenyő János utóbb udvari ifjú is lett. Névtelen szerző, cap. 13.; Engel, 1996. I. 475., 478., II. 34.

33 CDCr. IX. 501.; *AOkt.* XIV. 162. sz.

34 „...quos si non possetis cum pecunia nostra apud vos habita sustentare, tunc nobis significetis, quid ve quantum eis de pecunia destinemus”: DL 48 000 (1368-ra keltezi); *AOkt.* L. 1002. sz. ([1366]); 1366-ra: *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 53. sz.; 1366-ra: Gjuzelev, 1980. 3. sz.; 1366-ra: Holban, 1981. 174–175.; 1368-ra: Thallóczy, 1900. 606–607.

35 Engel, 2001. A Lajos-kori hadjáratokat részletesen áttekintette: Csukovits, 2019. 27–48.

mai az Árpád-kor végén is: akkor is a királyi ifjak intézménye szolgáltathatta a mozgósítások „motorját”. Előfordult, hogy egy birtokos a király közvetlenül hozzá intézett hadba hívó parancsára csatlakozott egy-egy báró vagy ispán vezette seregesthez, és így nyilván annak *vexillum*a alatt harcolt.³⁶ A király felszólította a honorbirtokosát, hogy az összes hadinépével álljon hadba, és a honorkörzet – olykor több vármegye vagy királyi váruradalom – gyűljön minden hadra fogható emberével meghatározott időre és helyre. A mezővárosok, a királyi szabad falvak lakossága mellett a honoros váruradalmi minden mozgósítható népével együtt összesereglettek.³⁷ A debreceni csatában nemcsak a Debreceni család szerviensei, hanem a debreceni jobbágyok is részt vettek „vérük bőséges hullatásával”.³⁸

Gyakorta a nemesi felkelést is a honorbirtokos kezébe adta a király, azaz nem csupán akkor követelte meg a *generalis exercitus* felállítását, ha maga személyesen vezetett hadat, hanem – s ebben ellentmondva a saját maga által 1351-ben megújított Aranybullának is – akkor is, ha kinevezi az ispáni vagy várnagyi honorbirtokosát hadserege „előljárójának és vezérének” (*princeps et antecessor exercitus*). Már I. Károly is „kiutalta” királyi hadvezetési jogát honorosának a királyság hűtlenjei elleni harcokban: egy 1324-es oklevél tanúsága szerint például sereget küldött Gergely fia András ellen, és annak vezetőjéül (*in capitaneum*) Felsőlendvai Miklós akkori soproni ispánt, az oklevél kelte idején szlavón bánt állította.³⁹ A király, bízva tanácsosa (*consiliaris*), Lackfi István hűségében és „mellé adva nagyszámú hadinépet”, 1348 végén a nápolyi hadjárat „fővezérévé” (*ductor exercitus*) tette.⁴⁰ Arra is van példa, hogy a honorbirtokos ispán hívja hadba a megye összes országlakosát. 1317-ben a király Debreceni Dózsát bízta meg egy hűtlenek elleni sereg megszervezésével.⁴¹ Dózsa a saját bandériumát is felállította: a király utasította, hogy a „hozzá tartozókkal” induljon hadba, s ő közölte „rokonaival, hogy a királytól kapott levélnek megfelelően siessenek jól felfegyverzett szervienseikkel és szeke-ekkel (*plaustris*) a király szolgálatára”.⁴² Más alkalommal ugyancsak Debreceni Dózsa – igaz, ő nem csupán ispán, hanem Biharba, Szabolcsba, Szatmárba, Zemplénbe és Szolnokba a „király által kiküldött bíró” is volt – adta ki a hadba hívó parancsot.⁴³ Dózsa erdélyi vajdai kinevezését (1318. július 8. után) követően önálló

36 Zsoldos, 2013. 223–224.

37 DL 41 505.; *Documenta historiam Valachorum*, 121. sz.; *AOkt.* XLVI. 218. sz.; EO IV. 155. sz.

38 „...nos consideratis fidelium servitorum meritis civium et hospitum civitatis Debrecen et universorum hominum de eiusdem pertinenciis ac districtibus [...] cives, hospites et alios homines [...] civitatis Debrecen et suarum pertinencium [...] mandamus [...] cives et hospites civitatis Debrecen et homines pertinencibus”: 1361: Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek 7.; DF 278 783.

39 DL 86 969.; CD VIII/2. 546–551.; *AOkt.* VIII. 543. sz.

40 „...adiuncta sibi gentis multitudine [...] duximus destinandum”: DL 4151; CD IX/1. 758.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186. Lackfi itáliai haditetteiről részletesen: Csukovits, 2016. 65–67.

41 „...cum vestris pertinentibus”: 1317–1318. június előtt: CD VI/2. 340–341.; *AOkt.* IV. 480. sz.; Kristó, 2002. 317.

42 Hadba hívó parancs: Boxa comes fia Miklós comes részére: „proximis suis reuerendis [...] cum vestris seruiantibus bene armatis, ac plaustris ad fidelia seruitia Domini venire et accedere poteritis, veniatis”: [1317–1318]: DL 57 973.; CD VI/2. 340–341.; *AOkt.* IV. 496. sz.

43 Feltehetően nem 1325-ben: *AOkt.* IX. 309. sz.; 1325. CD VIII/5. 155.

hadsereg élén nyomult be Erdélybe,⁴⁴ és az erdélyi nemeseket is mobilizálva Topánál legyőzte a lázadókat.⁴⁵

Ha nem is sok hadparancs maradt fenn, az adománylevelek *narratió*iból következtetni lehet arra, hogy a formulák – „határaitra rendelte”, „az osztrák végekre rendelte”, „elküldtük”, valamely vár vagy határ védelmére „küldtük ki”, „oda rendeltük” – ilyesfajta katonai mozgósításokra utalnak.⁴⁶

Korábban úgy véltük, hogy elméletben némileg más volt a szisztéma, ha a király személyesen vonult hadba. Valóban, ilyenkor az egyházi főméltóságok is kivétel nélkül hadba vonultak, és az uralkodó a nemeseket egyetemlegesen is igénybe vehette. Más esetben, például ha külföldre vezetett hadat, elviekben nem hívhatta össze a nemesi felkelést. A királyok sokszor azonban a vezérek által vezetett külföldi hadjáratokon is megkövetelték a nemesség hadba szállását, ügyet sem vetve a nemesek sarkalatos jogára. Ha ugyanis a király „hűtlenek lázadásának elfojtására” készült vagy „a Szent Korona ellen lázadók” ellen indított hadat, „kiutalta” a nemesi felkelés vezetését némely honorbirtokosának is. Lajos nem is felejtette el hangsúlyozni a *dispositió*ban, hogy a saját maga „legszigorúbb királyi parancsával” hagyja meg, hogy egyetemlegesen az összes nemes vonuljon hadba a honorbirtokos bandériumában, s „úgy engedelmeskedjenek neki, mint saját személyünknek”, s „teljesítsék, amit a hadjáratról mondani fog”.⁴⁷ Erre lehet példa az, amikor I. Károly 1317 februárjában Erdélybe küldte Fonói Benedek fia Jánost egy önálló hadsereg élén, az „erdélyi részek kapitányaként”, hogy Mojs fia Mojs erőit kösse le.⁴⁸ Károly már 1312-ben úgy fogalmazott: „országunk nemesei, valahányszor hadjáratunk van, szokásuk szerint kötelesek saját költségükön velünk együtt hadba vonulni, amikor csak hadjáratot vezetünk”, s ezen valóban azt értette, hogy a külhoni hadviselésre is kiterjeszti a katonáskodási köteleességet.⁴⁹

Ez azonban Zsoldos Attila kutatásai alapján már IV. Béla idején megtörtént, s nem tekinthető Anjou-kori, új fejleménynek. Már a 13. században „holt betű” maradt a szervienseknek a külföldi hadjáratokból való távolmaradást biztosító katonáskodási kiváltsága.⁵⁰ Az Árpád- és az Anjou-kor hadkötelezettsége közötti kontinuitást jól jellemzi az a korábban az Anjouk rendszerének alátámasztásaképpen hivatkozott forrásmű, a *Descriptio Europae Orientalis*, amely ugyan a 14. század elején készült, de mégis inkább az Árpád-kori hatalmi rendszer jellegzetességeire vet fényt. A Névtelen szerző szerint a magyar urak „mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhová kívánja [...] mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tet-

44 DL 56 501.; AO I. 621.; AOKlt. V. 202. sz.; EO II. 303. sz.

45 1319: DL 76 256.; Zichy, I. 174.; AOKlt. V. 607. sz.; EO II. 336. sz.; KRE 121–122.; *Középkori históriák*, 153–154.; 1324: AOKlt. VIII. 553. sz.; EO II. 510. sz.; *Középkori históriák*, 159.; KRE 140.

46 Például „transmisimus”, „duximus deputandum”; „confiniis Bohemie per ipsum patrem nostrum constitutus”, „constitutus in metis regni nostri”: CD IX/1. 758.; AO V. 340.; *Sopron*, I. 199.; *Fraknói*, 1899.; *Középkori históriák*, 179., 182., 186., 195.

47 *Documenta historiam Valachorum*, 121. sz.; Engel, 2001. 76.; Pór, 1892. 436.

48 DL 2239.; EO II. 482. sz.; AO II. 124.; AOKlt. VIII. 166. sz.; *Középkori históriák*, 158.; Zsoldos, 2018. 636.; Zsoldos, 2019. 202.

49 Engel, 2001. 76.

50 Zsoldos, 2000. 32.

szik, akár tíz esztendőn keresztül is”. Ha túlzó is az, hogy a király „képes százezer fegyverest magával vinni”, az a rész az igazán fontos számunkra, hogy „ameddig csak akarja, és amennyi időn keresztül kívánja”.⁵¹ Ennek fényében a királyi hadi szolgálat nem omolhatott össze a 13. század végére, legalábbis nem olyan mértékben veszített súlyából, mint ahogyan azt korábban gondoltuk. Ugyancsak a kontinuitást erősíti az is, hogy Babonics János 1317-ben már „tulajdon várainak” fegyveres népeit összegyűjtve harcol a király pártján, amikor még nem feltételezhetjük, hogy ő honorbirtokosként lépne fel a párttűző Héder nembéliek ellen, csupán arról van szó, hogy a „saját” magánúri bandériumát már úgy veszi igénybe, mint utóbb majd egy honorbirtokos.⁵²

Lajos korában minden második évben hirdettek nemesi felkelést. Ebben az időszakban egyre nagyobb számban fordulnak elő perhalasztó oklevelek, ezért a hadjáratok rekonstruálása nem olyan mértékben nyugszik csupán az adománylevelek *narratióin*, mint Károly korában. Az 1363-as a boszniai hadjárat miatt már április közepén perhalasztást rendelt el a király a Himfiek számára.⁵³ Ha megvizsgáljuk a perhalasztásoktól a hadoszlásig terjedő időintervallumokat, arra következtethetünk, hogy a nemesi felkelés igénybevétele sok esetben akár 5–7 hónapig is eltarthatott. 1346-ban május 8-án adtak halasztást november 22-ig, így a zárai hadjáratra majdnem hét hónapig vették igénybe a nemeseket.⁵⁴ Sokszor meg is hosszabbították a felkelés igénybevételét, és újabb perhalasztást rendeltek el, „minthogy királyi hadoszlás nincs”: azaz az 1351-es litván hadjárat idején még októberben sem volt kitűzve a *residentia* végnapja, újfent pereket halasztottak, még későbbre, november 18-ra.⁵⁵ Mi több, volt, amikor a következő évre is „átnyúlt” a halasztás: 1340-ben bizonyos pereket a királyi hadoszlás 15. vagy 22. napjára, azaz már 1341-re halasztottak.⁵⁶

Amikor idegen had támadt az országra, mint 1345-ben a tatárok Erdélyre, nem volt kérdéses, hogy Lackfi András székely ispán a hadinépét – amely magában foglalhatta beszercei, medgyesi és brassói ispánként kiállítandó százsz erőt is, sőt elképzelhető, hogy fivére, István révén az erdélyi vajdai kontingenseket is – a határon túlra is magával viszi, és az akkor is harcol, ha Moldvában, az ellenség „tulajdon földjén” vívja az ütközetet. A teljes erdélyi mozgósításra nem kerülhetett sor, vélhetően az idő rövidsége miatt. A tatárok ráadásul februárban törtek be, és télvíz idején kellett hadba szállást rendelni: ezért történhetett, hogy zömmel a székelyek

51 „...omnis tenetur regem sequi ubicumque voluerit cum tota gente sua, absque aliquo stipendio, et quantumcumque regi placuerit etiam ad X annos, unde rex quantumcumque vellet, [...] quanto tempore vellet, posset ducere secum centum milia armatorum”: *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 140.; Bertényi, 2000. 193–194.

52 DL 11 030.; *Blagay*, 84.; CDCr. VIII. 441.; KRE 110.; *Középkori históriák*, 148.

53 *AOKt.* XLVII. 183. sz.; *Thallóczy*, 1898. 357.

54 1346: DL 51 377.; *Kállay*, I. 835. sz.; *AOKt.* XXVII. 119. sz.; *Engel*, 2001. 77.

55 1351: *exercitum regium nullám babeat residenciam*: DL 56 866.; AO V. 525.; *Hanvay*, 67. sz.; *AOKt.* XXXV. 643. sz.

56 *Piti*, 2001. 41–53.

keltek fel, akik kapcsán a Névtelen szerző úgy fogalmaz, hogy „az akkor körükben tartózkodó kevés magyarral együtt” indultak hadba.⁵⁷

Egyes esetekben a király csak egy bizonyos számú vagy egyetlen megyét szólított hadba, az ispán honorbirtokosi zászlaja alatt. 1343-ban Szabolcs vármegyében „minden főpapnak, bárónak, comesnek, várnagynak, nemesnek és bármiféle helyezettű, állapotú és előmenetelű, hadakozni köteles embernek” meghagyta, hogy jelenjen meg egy kitűzött határnapra „fegyveresen, társzekerekkel és minden egyéb szükségessel” (*more exercituantium cum armis militaribus, equis et curribus plaustralibus ac alios necessario*), mivel a király hadat akar indítani az ország ellenségei ellen.⁵⁸ 1367-ben Lajos az erdélyi nemeseket készenlétre szólította fel, hogy megérkezése esetén a „legszigorúbb parancsára” tüstént hadba szálljanak, fejenként és egyetemlegesen, lovakkal, fegyverekkel és a legszükségesebb hadfelszereléssel.⁵⁹

Kiválóan jellemzi ezt a rendszert Matteo Villani: „A báróságok [*baronaggi*] Magyarországon nem örökösök, hanem ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely báró vagy község mennyi lovas állítson ki a király szolgálatára, ha hadba megy vagy háborút indít, úgyhogy a lovasok számát és a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, mi a kötelessége [...] az uralkodó felhívására rögtön, halogatás vagy késedelem nélkül mozgósítaniuk kell [...] azért mert a község vagy a báró előre készen tartja azokat, akik szolgálni tartoznak.”⁶⁰ Az itáliai szemlélő számára ez egyfajta hűbéri rendszernek tűnt, amelyben a tisztség ideiglenes, nem örökletes jellegét emelte ki ([a király kapitányai] „mindenikük hűbéri tartozása fejében három hónapig szolgáljon”). Más helyütt is hasonló szisztémáról szól a krónikás: „jöttek királyságának s mellékszágaiknak összes bárói, mindegyikük szolgálatra köteles hadinépével”.⁶¹ Ha nem is itáliai átvétel maga a *banderium*, a zászlóalj, a katonai szisztéma esetében viszont a firenzei kereskedő mégis párhuzamot vont a dél-itáliai normann berendezkedésű Szicíliai Királyság kvótarendszerre alapozott hadszervezetével.

Így kirajzolódik, mit jelentett a honorbirtokos bandériuma: nemcsak saját familiárisaiból állt, hanem a honorja alá tartozó megyék nemeseiből és a királyi uradalmak népéből, parasztjaiból, mezővárosi lakosaiból, kiváltságolt népelemeiből. Erre utal egy 1384-es adat is, amely megkülönböztetőleg szól a honorbirtokos népének és saját familiárisainak hadba szállásáról (*cum omnibus gentibus et familiaribus*).⁶² Az ilyen nagy honorbirtokosi bandériumokban a gyalogszerrel harcoló falusi paraszti népességnek lehetett a legnagyobb aránya, s egy-egy mozgósítás akár több-ezres, sőt tízezres nagyságrendű sereget is eredményezhetett. Az itáliai elbeszélő

57 Névtelen szerző, cap. 8.; Küküllei, cap. 6.

58 DL 51 217.; Kállay, I. 686. sz.; AOKt. XXVII. 119. sz.

59 DL 73 725.; Teleki, I. 158.; EO IV. 648. sz.; AOKt. LI. 823. sz.

60 „Gli Ungheri sono grandissimi popoli, e quasi tutti se reggono sotto baronaggi, e le baronie d’Ungheria non sono per successione nè a vita, ma tutte si danno e tolgono a volontà del signore [...] e hanno per loro antica consuetudine ordinate quantità di cavalieri, de’ quali catuno Barone e catuno Comune hanno a servire il loro Re quando va o manda in fatti d’arme, sicchè il numero e ’l tempo del servizio catuno sa che l’ha a fare. E perocchè alla richiesta del signore subitamente, senza soggiorno o intervallo, conviene che sieno mossi”: Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 258.

61 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 196.; Villani [Rácz M.], 254.

62 Bánffy, I. 374.; Süttő, 2003. 182. sz.

források feltehetően e típusú hadseregekre utalnak, amikor több tízezerre – egy helyütt 200 ezerre, másutt 40 ezerre – teszik „a magyar lovasok számlálhatatlan” létszámát.⁶³

Az itáliai kútfőkben is úgy tűnik, megkülönböztetnek két típusú hadjáratot: „ha keletnek tartanak”, „amaz országok felé menet”, „terjedelmes pusztán kelnek át”, akkor alkalmazzák a tömegseregeket.⁶⁴ Utóbbiaknak nem volt magas harcértéke, de a keleti, északi, balkáni hadjáratokra feltehetően ezeket alkalmazták. Ritkán álltak fel azonban tisztán ilyen tömegseregek. A firenzei krónikás is megjelenít egyfajta ket-
tősséget: „minden község s báró kijelölte azokat, akik a hadi szolgálatra ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilakkal s személyük védelmére hosszú karddal fölszerelten állandó készenlétben tartoznak állani”.⁶⁵

Való igaz, több az olyan példa, hogy a célpontokhoz közel eső honorok fejeit bízta meg hadi feladatokkal a király: 1345-ben a cseh–lengyel határra Szécsi Miklós szepesi és sárosi, valamint Poháros Péter abaúji ispánt, a litván hadjáratokra Szécsényi Kónya nógrádi és gömöri ispánt, vagy 1371-ben a morva határra Cudar Péter trencsényi, illetve Opuliai László pozsonyi, nyitrai és turóci ispánt.⁶⁶ Nem mondható ki azonban egyértelmű szabályként, hogy az egyes honorok vagy megyék csapatait a területileg „illetékes”, azokhoz közel eső ellenfelek ellen hívták hadba. A király 1337-ben például Szabolcs megye minden hadra fogható népét fegyverbe hívja az osztrák hercegek ellen.⁶⁷ Az 1352-es belzi hadjáraton volt olyan ispán, aki a területileg közeli honor hadinépét vitte hadba, mint Ákos nembéli Pelsőci Bebek István „királyi zászlótartó” (*vexillarius regis*), és volt, aki a legtávolabbi honor élén állott (Balog nembéli Szécsi Miklós szörényi bán).⁶⁸ 1368-ban a vármegyéktől földrajzilag igen messze veszik igénybe Pok nembéli Meggyesi Simon szatmári, krasznai, ugo-
csai és máramarosi ispán hadinépét a havasalföldi hadjárat céljából.⁶⁹

A honorbirtokosi haderő szervezetét és összetételét nemcsak a katonai célpont földrajzi elhelyezkedése határozta meg, hanem az ellenfél hadereje és harcértékének minősége is. „Nehéz” ellenfelek ellen, ahol nehézlovas kontingensekre volt szükség, mint például a Habsburgok ellen, többtucatnyi honor színe-java vonult fel. Héder nembéli Köcski Sándor jelentős hadat vezetett a Habsburgok támogatására 1322-ben, és harcolt „fegyvereseinek és lovasainak bőséges sokaságával”.⁷⁰ A több ezer főre rúgó sereget – melyben nehézpáncélosok mellett kun és magyar könnyűlovasok is voltak – több honor hadinépe állította ki. Amikor könnyűlovas haderőre volt szükség, például 1345-ben a tatárok ellen, Lackfi András székely ispán lovasaira támaszkodott.

63 Matteo Villani, II. Lib. II. cap. 72. p. 83., Lib. IV. cap. 5. p. 124.; Villani [Rácz M.], 234., 246.

64 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.

65 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 258.

66 Küküllei, cap. 5., 17., 36.; Thuróczy, cap. 135., 147., 166.

67 DL 51 073.; Kállay, I. 533. sz.; AO III. 422.; AOKt. XXI. 547. sz.

68 Küküllei, cap. 17.; Thuróczy, cap. 147.; Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

69 Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

70 HO I. 140.; AOKt. IX. 539. sz.; *Középkori históriák*, 163.

Nagy súllyal esett latba a szakértelem és a megbízhatóság. A király a jelentős megbízatásokra honorbirtokosai közül is csak a tapasztalt, harcedzett kapitányait küldte. Villani is a minőséget emeli ki, amikor Lajos „kiválasztott báróinak” kontingenseiről szól.⁷¹ Kont Miklós barsi, majd pozsonyi ispánként is ugyanúgy ment Nápolyba, mint Pelsőci Bebek György hevesi és liptói ispán.⁷² Az országos méltóságok ifjabb fivérei vagy fiai esetén nem volt kérdéses, hogy csatlakoznak a királyi sereghez, függetlenül attól, hogy bírnak-e egyáltalán honort, vagy honorjaik éppen hol fekszenek: így hadakozott Itáliában Druget Miklós ungi ispán és Gilétfi Miklós fia Zsámboki János bajmóci várnagy, utóbb honti ispán.⁷³

Az Anjou uralkodók valóban megreformálták a hadszervezetet, de a bandériális, saját „magán” zászló alatt vezetett nemesi kompániák helyett az volt az újítás, hogy az ispáni kontingensek átadták a helyüket a katonabáró által királyi parancsra kiállítandó területi alapú honorseregnek.

Az Anjouk igazán komoly, döntő politikai fontosságú hadjárataik során nem hagyatkozhattak csakis a honorbirtokos által kiállítandó erőkre; ha sikert akartak elérni, minőségi, kiemelkedő hadi tapasztalattal és szakértelemmel rendelkező, fizetett seregekkel kellett operálniuk. Az idegen származású zsoldosokon kívül a „minőségi” magyar haderőt is fizették. Adott esetben ezeket a kompániákat is egy-egy honorbirtokos báró vezette harcba, a zászlaja alatt. A honoros azonban a hadszínterekre nem a fenti, vegyes összetételű hadinépét vitte magával, nem is csak saját familiárisait, saját magánhadseregét, hanem úgy tűnik, válogatott, fizetett katonákat – igaz, feltehetően ezt a kontingenst is a saját, honorbirtokosként is alkalmazott zászlaja alatt vezette. A nyugati krónikások ezt a fajta kontingenst tekintették bandériumnak.

Sok esetben a királyi udvar szervezett és állított fel – főleg a nyugati hadjáratokra – egy-egy jól képzett kontingenst egy báró, egy aulatag vezetése alatt, és tagjaikat fizette is. A Barlettánál kitűnő és a Lackfi-bandérium tagjaként István vajda zászlaját egy apuliai vár fokára kitűző, majd a litván hadjáratban, 1352-ben Belz ostrománál is hadakozó Marócsuk – ő nem a klasszikus fizetett stipendiárius, hiszen udvari lovag és beregi ispán is volt – vélhetően az aula „szervezésében” került Lackfi zászlaja alá. A Névtelen Minorita a Lackfiak mellett csak őt nevesíti az uralkodót a litván hadjáratról hazakísérők között.⁷⁴

Maga a szisztéma, az, hogy a nagyrészt előkelő nemzetségekből származó királyi (vagy udvari) ifjakat a király beveti, Zsoldos Attila kutatásai alapján nem újdonság, ahogy az sem, hogy saját csapattal vonultak fel, ha úgy tetszik, saját *vexillumot* vezetve. Zászlóaljuk magában foglalt többeket a családfő kíséretéből. Az, hogy a királyi zászló alatt szolgálókat vagy „udvari csapatokat” külszói hadjáratra a király fizeti, nem mondható újdonságnak. Az Aranybulla kimondta, a király nem követelhetette meg szervienseitől az idegenben való hadba szállást, legfeljebb azok-

71 „...con da cavaliere o più eletti Ungari”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610.; Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 89. p. 46.; Villani [Rácz M.], 174., 222.

72 Küküllei, cap. 9., 17.; Thuróczy, cap. 139., 147.

73 Előbbi Salerno kapitánya lett. Küküllei, cap. 17., 22.; Thuróczy, cap. 147., 152.

74 Névtelen szerző, cap. 13., 17.; *Chron. Dubn.* cap. 166., 170.

tól, akik ispánságot vagy „pénzünket bírják”. Valószínűsíthető, nem volt példa nélküli, hogy már az Árpád-korban fizetett nemesek hadakozzanak külországi hadjáraton. Ha nincs is sok összekötő adat a késő Árpád-kor és a Lajos-kor fizetett elemei között, vélhetően kontinuitással számolhatunk e területen is. Ahogyan a királyi ifjak vezette csapatok lényegében a „királyi zászló alatt” történő hadakozást jelentették az Árpád-korban, az Anjouk alatt is természetesnek vehető, hogy egy-egy aulata, udvari lovag bandériuma is alapvetően szervezetileg a királyi zászló alatt szolgált. Az udvari lovagi haderő képezte a királyi *vexillum* magvát. A nagyobb hadjáratok kapcsán a források kiemelik, hogy a király „bárói és lovagjai” vettek részt.

Engel Pál megpróbálta rekonstruálni, miként zajlott az aula által mozgósított fizetett sereg mobilizálása. 1380-ban egy, a királyi aula által verbuvált sereg főkapitánya, Horváti János macsóí bán szerződést kötött Firenzével maga és az egész sereg nevében. A dokumentum révén bepillantást nyerhetünk abba, milyen parancsnoklati rendszer és hierarchikus szisztéma működött: a két alvezér, a magyarok alvezérei (*seneschallus*) és további tisztek, illetve altisztek (*maior, caporalis, conductor*) kezességet vállaltak, hogy nem dűlják Firenze és szövetségesei birtokait.⁷⁵ Tudjuk, hogy már Lackfi István 1348-as, németekkel kiegészült serege is hasonló módon épült fel, a fő- és altiszteket pedig választották. Egy másik dokumentumból kiderül, a kontingenst Lajos fizette, mivel megbízta Firenzét, a zsoldjuk következő részletét, nem kevesebb, mint 40 ezer aranyforintot, hitelezze meg számára.⁷⁶ Mivel a sereg vezetői mind az aula tagjai: udvari lovagok vagy az udvarral szoros kapcsolatban álló családok ifjabb fiai, adja magát a feltételezés, hogy a királyi aula szervezte az akciót, válogatott ifjakból, s így megfelelő minőségű, magas harcértékű hadakozó kompániát küldhetett Itáliába. A nápolyi hadjáratok idején kiválasztott „kapitányok vezérlete alatt” küldött sereget a király.⁷⁷ Kont Miklós pohárnokmester mellett fivére, Lőkös is közvetlenül a királytól kapott megbízatást, saját kontingensével őt is a hadjáratra rendeli Lajos.⁷⁸ Ilyen kisebb udvari lovagi kompánia lehetett az is, amikor „Lackfi Miklós és Pál alig 50 magyar zsoldossal” Tarantói Lajos egy kisebb csapatával ütközött meg.⁷⁹ A Névtelen szerző is beszámol a „20 vagy csak kevéssel több magyarból” álló kisebb csapatok portyáiról.⁸⁰ Ugyanakkor arról is tudunk, amikor Lackfi Miklós nemcsak saját csapata élén harcol, hanem egyes rokonait és a família feje, István vajda „háza népét magához véve”, a magánúri Lackfi-bandérium elemeit „elorzva” 150 harcossal önálló rajtaütésre adja a fejét.⁸¹ Miklós és Pál, István vajda ifjabb fivérei udvari lovagok voltak, és ebben a szisztémában, az aula szervezésében kaptak megbízást a királytól ők is önálló zászló vezetésére. Emellett zempléni ispánok is voltak, azaz feltehető, hogy ispáni csapataik egy részét is magukkal vitték. Lehet, hogy az 1355-ben Zürich ellen vezetett seregben is voltak ud-

75 Wenzel, *Dipl. Eml.* III. 387–390. 185. sz.

76 Wenzel, *Dipl. Eml.* III. 374–378. 182. sz.

77 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 89. p. 46.; Villani [Rácz M.], 222.

78 DL 4091.; AO V. 340.; *AOkt.* XXIII. 878. sz.; *Középkori históriák*, 182.

79 Küküllei, cap. 20.; „cum quinquaginta stipendiariis”: Thuróczy, cap. 150.

80 Névtelen szerző, cap. 11.; *Chron. Dubn.* cap. 164.

81 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

vari ifjak, hiszen a vezér, Lackfi Pál ugyancsak udvari lovag volt, s a Névtelen szerző meg is emlékezik arról, hogy 15 „ifjú” esett el.⁸²

Az aula ifjai gyakorta akár több évtizedig szolgáltak az udvarban, ami egyfajta állandóságot hordozott, s végeredményben majdhogynem egy bizonyos értelemben állandóan rendelkezésre álló, mi több, tapasztalt és válogatott haderőt biztosított. Az *aulae regiae miles* körén belül is létezhetett egy belső mag, amely mindig a király közvetlen kíséretét alkotta. A Névtelen szerző „40 személyről” szól, akik a királyt Belz alól hazakísérték, s vezetőiket, akik többnyire a Lackfiak családjából kerültek ki, meg is nevezi.⁸³ Ez összhangban van azzal a „30 főnyi kísérettel”, amelyről Villani azt írja, hogy tagjai a zárai hadjáraton közvetlenül a királlyal együtt indulnak, s a bárók hadinépe csak őket követte.⁸⁴ Többször halljuk, hogy az aula ifjai egyfajta testőri szerepet is elláttak, például Belz alatt Perényi Miklós „emelte fel a földről a sebesült királyt”, és „a hátán vitte át” a vizesárkon.⁸⁵ Az aula tagjai, ha kellett, akár „túszként is ott maradtak” idegen földön, mint például Tarkői Rikalf fia László az 1351-ben Kiejstut litván fejedelemmel kötött béke kezeseként.⁸⁶ Az elbeszélő forrásokban nevesített szereplők is szinte egytől egyig a király mellett a leghosszabb ideig szolgáló udvari lovagok, mint például Cudar Péter, Ákos nembéli Mikcsfi Prodavizi István vagy Zsámboki János. Sokan el is estek közülük.

Az aula tagjai értékesek voltak a király számára, járatosak voltak a hadművészetben, a hadjáratokban eltöltött hosszú évek során egyikük-másikuk kitűnő hadvezérré vált. Egy-egy kiemelkedő udvari ifjú – mint Vásári Tamás vagy Himfi Benedek –, anélkül hogy „hivatalos” tisztet viselt volna, önálló hadsereg vezetésére is megbízást kapott.⁸⁷ Nem véletlen, hogy mind Lajos, mind András herceg nevelője, a harci tudományokban való *pedagogusa* udvari ifjú volt, aki utóbb a harcokban is kitűnt.⁸⁸ Csór nembéli Gönyűi Péter fia Tamás csókakői várnagy Károly havasalföldi hadjáratán „ahányszor az alattunk lévő lovat botladozni és fáradni látta, annyiszor akarta saját lovát [...] alánk adni”. Maga is a király fia erkölcsének „mesterévé és formálójává” lett.⁸⁹ Az aula intézményének ezen hasznára gyakran utaltak is az oklevelek: „ifjú korától kezdve udvarunkat kísérve és ott állandóan híveink és kedveltjeink körül időzve és tartózkodva, mi és országunk minden hadjáratában”.⁹⁰ Kanizsai János udvari lovag adománylevele is azt emelte ki, hogy „szakadatlanul mellettünk tartózkodott”.⁹¹ A legnagyobb hadi vállalkozásokon az udvari lovagok familiárisairól is

82 Névtelen szerző, cap. 19.; „iuvenis”: *Chron. Dubn.* cap. 172.

83 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

84 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197–198.; Villani [Rác M.], 254.

85 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

86 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

87 A király 1356-ban Vásárra hagyta az itáliai seregek vezetését. Veszprémy, 2008. 188.

88 Poháros Péter, 1347: DL 64 029.; AO V. 132.; AOKt. XXXI. 918. sz.; *Középkori históriák*, 180.; Csukovits, 2020. 346.; András herceg „*pedagogusa*”, (Kenezsici) Jula fia Miklós: „*aule nostre miles fidelis pedagogusque excellentis principis domini Andree*”: DL 3726.; AO IV. 450.; AOKt. XXVIII. 684. sz.; *Középkori históriák*, 137.

89 1335: AO III. 175.; AOKt. XIX. 276. sz.; EO I. 843. sz.; Györffy, 1964. 31. sz.; *Középkori históriák*, 174–175.

90 DL 94 069.; AO III. 296.; AOKt. XX. 436. sz.; *Középkori históriák*, 176.

91 1350: DL 4146.; *Sopron*, I. 212.; AOKt. XXIV. 628. sz.; *Középkori históriák*, 183.

hallunk, tehát egyre nagyobb számú *aulicus*i kontingensek szerepelnek a harcokban. Az ilyen, bárók vagy aulatagok által felállított, szinte állandó jelleggel rendelkezésre álló bandériumokra utalhat Matteo Villani jellemzése: „a király kiválasztotta 30 főemberét, s valamennyit 500 lovas magyar kapitányává tette”.⁹²

Nem lehet általánosítani, hogy a keletre, északra rendelt seregek mindig automatikusan gyengébb harcértékűek lettek volna, vagy csupán honorbirtokosi vegyes hadinépekből álltak volna. Több esetben megerősítette a honoros hadakat a király a királyi zászlóból és *aulicus*ai bandériumaiból, vagy más esetben kunokat és jászokat rendelt a stratégiai fontosságú hadi vállalkozásokra. Kont Miklós nádor a bolgár hadjáratra nemcsak saját hadinépét, „atyafiát és rokonát”, hanem egyéb „katonákat és szervienseket” is vitt zászlaja alatt (*cum plurimorum fratrum, proximorum, militum et servientium*).⁹³ Itáliában nélkülözhetetlen volt a fizetett elem, de a *stipendiarius*ok alkalmazása más stratégiaiilag fontos térségben, akár a litván, akár a bolgár hadjáraton is gyakorlat volt. A trevisói hadjáraton, 1373-ban Lajos több hónapra keresztül mozgó hadikincstárt üzemeltetett, ellátta a fővezért, Himfi Benedeket „három hónapra előre készpénzzel”, és megbízta, rendelkezzen vele, mennyi zsoldot juttat a sereg többi részének, Lackfi Imre és Cudar György hadinépének.⁹⁴

Az udvari lovagi zászlóaljakat magas minőségű haderő alkotta, lándzsákban állottak fel. Egy *lancea* vagy *gleve* egy nehézfegyverzetű lovasból (*armatus*) és a „lándzsa alá tartozó” 2-3 könnyűlovas íjászból (*pharetrarii [...] sub eisdem lanceis*) vagy számszerű íjászból, vagy könnyűlovasból (*sagittarii* vagy *arcerarii*, utóbbit néha felváltva használják a *pharetrarius*szal) állott. Ez az arány azonban nem általánosítható, mindig a körülményekhez, a katonai helyzet szabta igényekhez alakították. Az itáliai hadszíntéren, úgy tűnik, a nehézlovasok aránya nagyobb volt, mint máshol. Lackfi Miklós kompániája 1350-ben „100 fegyveresből és 50 tegzesből állott”.⁹⁵ Ilyen, néhány lándzsából és íjászokból álló udvari lovagi kompánia tűnik fel Bulgáriában 1366-ban, amikor Himfi Péter udvari lovag, bolgár bán küld 60 nehézlovast íjászokkal (*sexaginta armatos cum pharatrariis*) bátyjának, Benedeknek.⁹⁶ A lándzsafőt számították *stipendiarius*ként.

Kevés adatunk van arra, hogy egy-egy honorbirtokosi haderőt a király fizetett volna, egy-egy példa alapján azonban úgy tűnik, ha arra volt szükség, kardinális jelentőségű területeken, például a bolgár bánóságban, a király a honorosának is rendszeresen utalt ki fizetséget. Vidin védelmének a gyengébb harcértékű honorbirtokosi vegyes had nem biztos, hogy sikeresen helytállt volna, a minőséget pedig – ami itt a bárófiak magánbandériumát jelenti – meg kellett fizetni. A király így az Itáliában alkalmazott szisztéma szerint rendelt a hadszíntérre mozgó hadipénztárt,

92 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197.; Villani [Rác M.], 254.

93 1365: *AOkt.* XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870–85. I. 500.; *Középkori históriák*, 202.

94 „...vos ad tres menses expedivimus pecunia inparata”: DL 41 887.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 199. sz.; Áldásy, 1910. 3.; „Gentibus etiam domini [...] tantam de ipsa pecunia pro mutuo recipienda detis”: DL 47 884.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 201. sz.; Áldásy, 1910. 4.; Makkai–Mezey, 284–285.

95 Névtelen szerző, cap. 13.; „cum centum hominibus armatis et cum quinquaginta pharetris”: *Chron. Dubn.* cap. 164.

96 *Doc. Rom. Hist. C. XIII.* 334. sz.; Gjuzelev, 1980. 8. sz.; Holban, 1956. 34. 2. j.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai–Mezey, 281.

s a hadvezér igényei alapján akár többször is feltöltötte azt. A hadvezérnél volt „a király pénzéből” (*pecunia nostra*), mellyel rendelkezhetett a hadjárat tartamára.⁹⁷

Más esetekben is felmerül a kérdés, hogy a honorbirtokos megkövetelhet-e teljes mértékben a saját költségen való hadba szállást. Ha csak a honorkörzet nemességének saját anyagi erejére hagyatkozott volna, igazán komoly, hosszú távú hadjáratot nem vezethetett volna. Ha nagyon gyérek is az adataink arra, hogy a honoros mennyit és mivel járult hozzá saját bandériuma felállításához, feltehető, hogy a nemesek csupán a hadba szállás napjáig látták el magukat. A csekélyebb anyagi forrásokkal rendelkezőknek még a hadba szállás, a felfegyverkezés vagy egy ló ellátása is gondot jelentett. Így az a véleményünk, a honoros saját honorjövédelmé arra is szolgált, hogy csapatai költségeit, ellátását, s ha kellett, megfelelő fegyverekkel való ellátását fedezze. Nem képzelhető el ugyanis, hogy egy-egy szerényebb jövedelmű megyei nemes „kibírt” volna egy litván vagy boszniai hadjáratot, nem is beszélve a nem nemesi hadakozókról, akiknek az ellátása, továbbá a logisztika, a szállítás, a hadtáp megszervezése a honorosra hárult a *residentia exercitus* napjáig. Ha a király a honoroson keresztül nem fizeti és nem látja el embereit az ország költségén, minden jelentősebb, határon átnyúló offenzíva napokon belül összeomlott volna. Így a honoros bandériumok hadinépe is fizetett volt, még ha klasszikus értelemben nem is volt *stipendiarius*. Nem képzelhető el, hogy egy szatmári birtokos nemes maga vállalta volna, hogy akár heteken keresztül vár a gyülekezőhelyen egy litván hadjáratra indulva, s gondoskodik maga és lova, esetleg fegyvernőkei, íjászsai hadtápjáról. Legtöbbjük anyagi ereje legfeljebb azt tette volna lehetővé, hogy „kifényesített” karddal megjelenjen az *exercitusban*.

A 14. század vége felé megjelenő és egyre gyakrabban alkalmazott *stipendiarius* a honorrendszer alkonyát jelzi, hiszen a *stipendiariusok* már legtöbbször szerződésben meghatározott fizetséget kaptak. Az *exercitusban* legtöbbször azonban a század vége felé már egyre kevésbé voltak képesek akár csak magukat is megfelelően felfegyverezni.

Egyfajta „vegyes” típusú seregekkel lefolytatott hadjárat volt az 1368-ban Havasalföldre vezetett akció. Itt részt vettek a klasszikus honorbirtokosi bandériumok, Lackfi Miklós erdélyi vajda „erős serege az erdélyi rész nemesseivel és székeleyeivel”, mi több, ungi és zempléni honorja hadinépével és Meggyesi Simon szatmári honorjának fegyvereseivel. Egy igen jelentős, földrajzilag is körülhatárolható területről felállított sereg tűnik a szemünk elé.⁹⁸ A vajdai honor szinte összes hadra fogható eleme jelen volt, az alvajdától a küküllővári várnagyon keresztül a székely lófőökig. Lehetséges, hogy a király megtámogatta ezt a seregrészt a központi királyi *vexillum* néhány bandériumából is, Meggyesi mellé „más előkelőbb lovagjait” küldve. Maga a „király személyesen tört be Bulgárián át”, a fő erők nem lehettek ott. De mivel az udvari kontingensek masszív erejét nélkülöznie kellett, a vajda súlyos vereséget szenvedett: „óvatlanul továbbhaladva bezáródott” egy szűk szurdokba, torla-

97 DL 48 000.; AOkt. L. 1002. sz.; Doc. Rom. Hist. C. XIII. 53. sz.; Gjuzelev, 1980. 3. sz.; Holban, 1981. 174–175.; Thallóczy, 1900. 606–607.

98 Kristó, 1988. 158.

szok és sűrű tövisbozótok közé, hasonló módon, mint 1330-ban a Vöröstoronyi-szorosban.⁹⁹

A hadjáratokon szereplő, gyakorta az udvari lovagokhoz köthető magánbandériumokat leggyakrabban az aula szervezhette, de elképzelhető, különösen a 14. század vége felé, hogy egyes bárók saját költségükön szereltek fel hasonló minőségű magánbandériumokat, amelyekkel egyszerűen haszonszerzés céljából álltak hadba.¹⁰⁰ 1352-ben Nagymartoni Miklós saját költségén, saját hadinépével vett részt a litván hadjáratban.¹⁰¹ Mermonya udvari lovag Záránál „a maga és familiárisainak hatalmas költségén, a mi pénzbeli támogatásunk nélkül csatlakozott hozzánk”.¹⁰²

A forrásokban sokféleképpen tüntetik fel, ha egy báró vagy ispán hadinépével vonul fel (*cum hominum sua; cum gentibus hominibus suis; cum gentium armigerorum* vagy *exercituum; cum suis armigeris clientibus; cum comitiva gentium militantium*).¹⁰³ Bizonyos kettősség azonban megfigyelhető a hadinépen belül: vannak nemzetségi vérokronok és familiárisok (például *plures consanguinei et proximi ac seruiantes sui*), ami alapján meg is kísérelhetjük, hogy hipotetikusán elkülönítsük, mikor van szó a magánfamiliáról; mikor vállalkozik valaki a király szolgálatára fizetségért, saját fegyveres népével; valamint mikor viszi hadba a honorbirtokának teljes hadinépét.¹⁰⁴ Itt óhatatlan az átfedés, inkább arról van szó, hogy az egyik típusú hadjáraton fizetett szolgálatot vállal valamely báró, akár a haszonszerzés reményében, a másik típusban pedig királyi kötelezettséget teljesít. Ám egyik s másik hadi akcióra is elkísérhették „hivatalos” honoros bandériumának vállalkozó kedvű nemesei is, nem csupán saját familiárisai. Van, amikor Lackfi István erdélyi vajda „saját hadinépével” (*cum sua gente*) harcol Ausztriában és Csehországban, s van, amikor a király, „serege parancsnokává” (*maior vagy antecessor exercitus*) megtevé, „szervienseivel” „a rácok földjére rendeli” (*cum seruiantibus suis in ipsam terram Raciensem destinasset*). Előbbi vonatkozhat egy fizetett, nyugati vállalkozásra, amelyre magánfamiliáját vitte, utóbbi pedig egy királyi mozgósító parancsra teljesített honoros szolgálat, vajdai honorja hadinépével.¹⁰⁵

Az oklevelek többféleképpen fogalmaznak, nem csupán familiárisokról, hadinépről vagy bandériumról szólnak, hanem sokszor két-három kifejezéssel élnek, például Kont Miklós is „familiájával, valamint kíséretével”, *comitivájával* vonul Nápolyba, sőt megkülönböztetik „hozzátartozóit”, „rokonait”, illetve famulusait, szervienseit.¹⁰⁶ 1347-ben Lajos kiemeli Hahót nembéli Alsólendvai Miklós számos „famulusa és rokona” érdemeit.¹⁰⁷ Különösen érdekes a *proximi* és a *fratres* vagy

99 Fivére, csáktornyai Lackfi István székely ispán volt. Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

100 Már Károly hadfainak is nagy hasznot hozott a háború: Csukovits, 2012. 78.; B. Szabó, 2020. 273.

101 „...in propriis sumptibus et expensis”: DL 4277.; AO V. 576.; CD IX/2. 138.; AOKt. XXXVI. 291. sz.

102 1364: DF 218 565.; CDCr. XIII. 332.; AOKt. XLVIII. 54. sz.; *Középkori históriák*, 199.; Borosy, 2004. 425.

103 EO II. 911. sz.; *Temes*, 157.; CD VIII/4. 392., V/3. 344., X/1. 345., 358., X/3. 33.; *Bánffy*, I. 389.

104 1324: DL 86 969.; CD VIII/2. 547.; AOKt. VIII. 543. sz.

105 DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400. sz.; AOKt. XXXI. 611. sz.; C. Tóth, 2000. 96. 15. sz.; *Középkori históriák*, 179.

106 „...magna et honesta familiarum cum commitiva [...] proximorumque et serviencium suorum”: DL 4091.; AO V. 340.; AOKt. XXXIII. 878. sz.; *Középkori históriák*, 182.

107 „...famuli et proximi”: DL 2153.; CD IX/1. 507.; AOKt. XXXI. 650. sz.

fratres proximi, esetleg *proximi et amici* fordulatok alkalmazása, amely kifejezések kétségtelenül másra vonatkoznak, mint a „hadinép” vagy „sokaság”. Van, amikor a források kifejezetten ellenpontozzák is, hogy valaki a bandériumban a honoros zászlaja alatt harcol, vagy pedig familiárisa annak (*banderio eorum proprio et familiaribus suis*).¹⁰⁸ A forrásokban sokáig megmarad ez a fajta kettősség (*cum omnes gentibus et familiaribus*), külön kezelve a zászló alatt és a famíliában szolgálókat (*sub banderio et in familiaritate*), valamint a vérrokon hadakozókat (*consanguinei*).¹⁰⁹ Héder nembéli Köcski Sándor későbbi országbírónak az 1322-es mülldorfi csatában nyolcvan rokona és „előkelőbb szerviense” (*valentes servientes*) esett el – ők nem csupán a honorbirtokosi bandérium tagjai voltak.¹¹⁰ I. Károly a Balog nembéli Szécsieknek adott adománylevelében ugyanígy megkülönbözteti a „rokonait” és szervienseiket, „a nekik szolgálókat”.¹¹¹

Ebből a kettősségből igen vakmerő dolog lenne komoly következtetéseket levonni, de mindenesetre elgondolkodtató, a források arra mutatnak rá, hogy a bárói, ispáni zászlóaljok sokféle hadielemből állhattak, a saját nemzetségágból származó „rokonoktól” a szervienseken át a kompániáig, a *comitiváig*, együttesen alkotva mindenféle népet (*gentes exercitiales*). A 14. század második felében egyre gyakrabban feltűnő újabb elnevezések pedig már a fizetett famíliaelem irányába mutatnak.

A század második felében egyre gyakrabban tűnnek fel a bandériumokban kifejezetten *stipendiariusként* említett, rendszeresen fizetett, harcedzett, tapasztalt, professzionális elemek, amelyek egy része idegen származású (cseh, német) volt. A Névtelen szerző mintegy egyenlőségjelet is tesz a német és a zsoldos közé.¹¹² A király maga is alkalmazott a királyi zászló alatt, saját központi bandériumában idegen zsoldosokat. Eleve zsoldosokat toborzott egyes nyugati hadjárataira, vagy speciális célokra. Zára ostromára kifejezetten német zsoldos elemet is fogadott fel.¹¹³ A stratégiai fontosságú Töröcsvár védelmére az 1370-es évek végén angol íjászokat rendelt.¹¹⁴ Angolok lévén, első gondolatunk az lehetne, hogy ők vélhetően hosszú íjjal hadakozók voltak, de a használt terminológia (*briganciis et balestrariis*) alapján számszeríjászoknak, esetleg nagy nyílvetőgépek, esetleg bármilyen hajtó- vagy ostromgép kezelőinek kell őket gondolnunk. A legvalószínűbb, hogy az Itáliában *arcubalistarius* névvel illetett számszeríjászok voltak. A „briganti” elnevezés is a százéves háború hadszíntereiről származó kompániatagokra vonatkozhat. Vidin védelmében is *balistarius*okat alkalmazott Lajos, s kapitányuk egy bizonyos Bernabo

108 Familiárisok, más hadinépek és nemesek a zászló alatt: 1352: „aggregato virorum fidelium et aliarum suarum gencium militancium et nobilium [...] proprium vexillum numerosa multitudine gencium armis bellicis”: DL 66 513.; CDCr. XII. 78.; *Blagay*, 129.; *AOKt.* XXXVI. 176. sz.

109 1384: *Bánffy*, I. 374.

110 „...proximi et valentes seruientes sui, certo numero fere octuaginta [...] occiderunt”: HO I. 140.; *AOKt.* IX. 539. sz.; *Középkori históriák*, 163.

111 „...proximorum eius et servientum”: Györffy, 1964. 6. sz.; EO II. 639.; *AOKt.* XIII. 149.; *Középkori históriák*, 169.

112 „...teutonicí seu soldati”: Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166.

113 Zára ostromáról részletesen lásd: Csákó, 2021. ltt: 1156.

114 *Kükkillei*, cap. 38.; *Thuróczy*, cap. 168.

volt, vélhetőleg itáliai zsoldos.¹¹⁵ A hazai forrásokból sem idegen a *balistarius*, általában számszeríjászt jelölünk vele, de pattantyúst, hajítógép-kezelőt is. Létezett királyi *balistarius* egység.¹¹⁶

Hadvezetés – hadszervezés – stratégia

Lajos kortársai közül az egyetlen, a seregét maga vezető uralkodó volt.¹¹⁷ Többször is tanúbizonyságát adta, hogy a harcos király, a *bellator rex* nem csupán propaganda-imázs. Nem véletlen, hogy kedvelt olvasmányának, az Arisztotelésznek tulajdonított – s a tanítványa, Nagy Sándor számára „írott” – *Secretum Secretorum* 1360 körül készített kódexének *frontispicium*-án is lovagkirályként, teljes fegyverzetben szerepel Lajos, fegyverkabátja alatt sodronyvértben. Egyik kezében jogar – akár egy marsallbot –, a másikban pajzs, rajta sisakja, forgóján természetesen a jobbra néző struccal, s a csőrében patkóval (lásd a hátsó borítólapon belső oldalán).¹¹⁸ Nápolyba „fegyveres népével, maga is fegyverben, sisakkal a fején” vonult be, „s nem akart baldachint [...] sem másféle pompát”.¹¹⁹ Az „elefánt módjára a csatára fellelkesült” uralkodó több alkalommal megsebesült, mert „olyanra ragadtatta magát, ami nem illik a királyi felséghez”.¹²⁰ „A sereg haladtakor minden egyes napon a lovagok csapatai között szokott fegyveresen lovagolni.”¹²¹ 1346-ban személyesen ment be a zárai ostromzár mögé, hogy bátorságot öntsön a városiakba.¹²² Rendszeresen személyesen tartott hadiszemlést minden reggel még a legnagyobb veszélyek közepette is. Aversánál az ostrom kellős közepén érte egy számszeríjlövedék, Canosánál az ostromlétrán sebesült meg „kövek ütéseitől”, a litván hadjáraton, Belznél is fejét érte egy „fabunkó, swlyoknak mondott kalapács”.¹²³

Európa-szerte valóban kivételes volt, ahogy lovagkirályhoz méltóan, sok esetben személyesen vezette seregét, és vett részt a harcokban. A királyt egyfajta bensőséges kapcsolat is kötötte saját harcostársaihoz. A Szeret folyón való átkelésénél „74 alkalommal úsztatott keresztül”, segédkezve az átúsztatásban, mivel a folyó sodrása „megrémítette” harcosait, s maga járt elöl, mondván, „amit láttok, én cse-

115 DL 108 014.; EO IV. 758. sz.; *Doc. Rom. Hist.* D. 54. sz.; *Kállay*, II. 1628. sz.; Holban, 1956. 45–46.; Thallóczy, 1900. 607.; Makkai–Mezey, 282.

116 1303: *AOkt.* I. 422. sz.; 1310: *AOkt.* II. 1008. sz.; 1341: *AOkt.* XXV. 193. sz.; 1343: *AOkt.* XXVII. 822. sz.

117 Hadjáratainak eseménytörténetét itt nem részletezem. A legfontosabb munkák: Miskolczi, 1933; Miskolczi, 1934; Domanovszky–Vértesy, 1900; Baumgarten, 1902; Skorka, 2016; Vásáry, 2006; Wertner, 1918; Wertner, 1905; Pór, 1899.

118 Oxford, Bodleian Library, Hertford College MS D 2. f. 1r.; Csukovits, 2020. 348.; Wehli, 1982. 136.; Dercsényi, 1941. 146.; Fábrián, 2020. 111.

119 „...con sua gente armati ed elli medesimo armato colla barbuta in testa, e non volle palio [...] né altra pompa”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1625.; Villani [Rácz M.], 187.

120 Névtelen szerző, cap. 13.; Küküllei, cap. 19.

121 Küküllei, cap. 19.

122 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 59. p. 1537.; Villani [Rácz M.], 160.

123 Küküllei, cap. 19., 22.; Névtelen szerző, cap. 13., 17.; Csukovits, 2013. 37.

lekszem, ugyanazt tegyétek valamennyien”.¹²⁴ Itáliában is maga mentette ki egy katonáját a folyóból, amikor elragadta az örvény.¹²⁵

Mindezt a helyén kell kezelnünk, a lovagkirályi geszta követelményei ismeretében, de a történeteknek lehet valóságalapja: nevezetesen az, hogy Lajos nem hagyta el a hadoszlopot, hanem személyesen ügyelt a visszavonulásra. A legtöbb esetben, ha nem is állt hadban végig egy több hónapos hadjárat során, a hadszíntér közeléből irányított, és várta a híreket, a felderítők jelentéseit. 1373-ban is meghagyta az orsovai várnagynak, hogy állandóan „éberen” figyelje a határszélen az eseményeket, és haladék nélkül értesítse az ellenséges hadmozdulatokról.¹²⁶ Csak a veszély elültével távozott a frontvonal mögül: 1375-ben Erdélyben májustól szeptember közepéig Várad, Szeben, Kolozsvár és Temesvár között mozgott, s ott volt, ahol és ahogyan a szükség megkívánta. 1377-ben végig irányította Belz héthetes ostromát.¹²⁷ Hadparancsait személyesen adta ki, a mozgósításokat maga rendelte el. Legtehetségesebb és leginkább foglalkoztatott hadvezéreivel személyesen tárgyalta meg az indítandó hadjáratok részleteit. Az egyik legtömörebb, néhány soros parancsát Lajos Himfi Benedek temesi ispánhoz írta 1371-ben, feltehetően a cseh hadjáratral összefüggésben: „mihelyt e levelet látod, azonnal kelj útra hozzánk [...], s bárhol vagyunk, keress fel”.¹²⁸

Lajost hadvezérként nehéz méltatni, a fennmaradt források is arra adnak lehetőséget, hogy inkább hadszervezői erényeit emeljük ki. Lajos járatos volt a „had művészetében”, magas stratégiai felkészültséggel rendelkezett. A legtöbb esetben jól meggondolt, kiértelmezett haditerv alapján indult útnak, megfelelő felderítés után és a lehető legrészletesebb információk birtokában. 1374 nyarán például Himfi Benedek temesi ispánnak azonnal sietnie kellett az udvarba, ahogyan csak tudott – „gyors menetben” –, s tájékoztatnia az uralkodót mindenről, ami tudomására jutott a havasalföldi ügyek pillanatnyi állásáról.¹²⁹ Ahogyan a *Secretum Secretorum* is mondja, az uralkodónak „előrelátónak” és „körültekintőnek” kell lennie.¹³⁰

A hadjáratok kezdetén nem indult útnak, „csak amint úgy találta”, hogy a folyókon „való átkelése biztosítva van”, s előreküldött egységei elő nem készítettek a terepet.¹³¹ Leginkább több sereggel vonult fel, csapatai összehangolt rendszerben követték egymást. Az egyes egységek akár több száz kilométerre is voltak egymástól, önálló, független, de időben és térben tudatosan összehangolt hadmozdulatokat végeztek. 1363-ban Boszniába két tekintélyes sereg vonult fel – az egyik

124 Névtelen szerző, cap. 17.

125 Csukovits, 2013. 37.

126 DF 285 849.; EO IV. 596* sz.; EO V. 27.; CD IX/5. 627–628.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV. 226. sz.*; Thallóczy, 1900. 601.

127 Pószán, 2019. 167–168.

128 DL 41 849.; Makkai–Mezey, 282.

129 DL 47 883.; *Documenta historiam Valachorum*, 207. sz.; EO V. 73. sz.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV. 331. sz.*; *Doc. Rom. Hist. D. 63. sz.*; Makkai–Mezey, 285–286.; Thallóczy, 1900. 614–615.; Kumorovitz, 1983. 974–975.

130 Igaz, a szöveg azt javasolja, hogy az uralkodó ne vonuljon személyesen hadba, a király azonban ennek ellenére az első sorokban harcolt. Fábíán, 2018. 83.

131 Matteo Villani, II. Lib. IX. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 282.

a nádor és az esztergomi érsek, a másik a király parancsnoksága alatt.¹³² 1375-ben két irányból vonultak a seregek a havasalföldi vajda ellen. Az egyik a Szörénységen keresztül hatolt be, a másik Dél-Erdélyben maradt, egy esetleges ellentámadás ellen biztosítani. A térben és időben önállóan mozgó erők nemcsak az utánpótlást, a felderítést és az erők esetlegesen szükséges átcsoportosítását könnyítették meg, hanem egymás segéderőiként is szolgáltak, különösen a Balkánon, ahol gyakorta kivárársra játszott az ellenfél, és nem akart csatát állni. Szerbiában 1359-ben két hadsereg vonult fel, és szinte hatalmába kerítette az egész országot, mert a cár a hegyszorosok közé és az erdőségek védelme alá húzódott, „nem mert a mezőn szembeszállni”.¹³³ 1368-ban a havasalföldi hadjáraton is több seregetest, több oldalról vonult fel: Bulgárián át, illetve „a másik oldalról a székeleyek földjén túlról”.¹³⁴

Lajos Nápolyba sem egy tömegben, „nem hirtelen, nem egyszerre” indította útra hadait: gesztairója szerint „megparancsolta, vezérei az idő lassú múlásával különböző időpontokban hatvanásával, százásával és ezresével keljenek át”.¹³⁵ Ez ebben a formában talán kevésbé hihető, de a lényeg az lehet, hogy Lajos gyakorta alkalmazta azt a megoldást, hogy több seregre osztja erőit, és azokat különböző időben és területen veti be. Nem csupán „hatvanfős” egységek követték egymást, hanem több jól meghatározott célpont ellen több seregrészt rendelt, akár 2-3 hét időbeli „eltolással” is „maga előtt”, illetve „nagy számban indultak utána” is, „azonkon kívül, akik a báróival előbb jöttek volt”.¹³⁶

A királyi parancslevelek igen fejlett hadkiegészítési és mozgósítási rendszerről tesznek tanúbizonyságot. A király ügyelt arra, hogy mindig legyenek készenlétben pihent, jól ellátott tartalék- és segéderői: meghagyta, hogy „folyvást küldjenek utána fegyveres népet”.¹³⁷ Lajos állandóan figyelemmel követte a hadműveletek alakulását, és szükség esetén bevetette a segédcsapatokat. 1369-ben Vidin várához Himfi Péter segítségére a Bulgáriában állomásozó fivérét, Benedek bánt, valamint Garai Miklós macsói bánt rendelte.¹³⁸ 1374-ben utasította a horvát bán és két püspök bandériumát, hogy Erdélyben a megváltozott hadi helyzetben – a szászok kiváltak a hadjáratból – a helyet, ahol állást foglaltak, „most már őrizzétek és védjétek”, és János váci püspöknek pedig azt rendelte, hogy „visszahagyván ott hadinépeteket, csekély kísérettel jöjjetek hozzánk”.¹³⁹ Itáliában báróinak is úgy rendelte, „két havonként váltsák fel egymást”, a harmadik hónapot „új sereg felvonulására, jövetelére és visszatérésre szánta”.¹⁴⁰ Az első nápolyi hadjáraton a királyi sereg fo-

132 Kristó, 1988. 151.; B. Szabó, 2020. 271.

133 Matteo Villani, II. Lib. IX. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 283.

134 Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

135 Névtelen szerző, cap. 5.; *Chron. Dubn.* cap. 158.

136 „E di presente mandò innanzi de' suoi cavalieri Ungheri, con certi capitani in Ischiavonia, perchè di là passassero in Puglia”: Matteo Villani, II. Lib. I.: cap. 89. p. 46.; Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 53. p. 202.; Villani [Rácz M.], 222., 257.

137 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610.; Villani [Rácz M.], 174.

138 DL 108 014.; EO IV. 758. sz.; *Doc. Rom. Hist.* D. 54. sz.; *Kállay*, II. 1628. sz.; Holban, 1956. 45–46.; Thallóczy, 1900. 607.; Makkai–Mezey, 282.

139 Kumorovitz, 1983. 920.

140 Matteo Villani, II. Lib. VII. cap. 28. p. 221.; Villani [Rácz M.], 266.

lyamatosan fejlődött fel. Először az udvari lovagok álltak hadba a királyt személyesen Budáról kísérve, majd Itáliában is szegődtek a zászlaja alá.¹⁴¹ Mikorra a király „Szlavónia felé vette útját s [...] mielőtt [...] Zágráb városába ért volna, 500 lovast talált maga körül”.¹⁴² A várostromok esetében is ügyelt arra, folyamatosan legyenek frissen bevethető, pihent erői. 1356-ban Treviso első ostrománál több részre osztotta seregét. Az egyes seregtestek egymást felváltva harcoltak a falakon vagy az ostromgépeknél: ez lehetővé tette, hogy a katonák egy része mindig a hátrább fekvő állásokban pihenjen.¹⁴³

A király megfelelően „mozgatta” jól mobilizálható seregeit, és ha szükséges volt, képes volt rövid időn belül átcsoportosítani vagy visszavonultatni erőit. 1368-ban meghagyta Himfi Benedeknek, hogy „haladék nélkül” térjen vissza hadinépével.¹⁴⁴ Ha a király úgy ítélte meg, serege elérte rádiuszának és teljesítőképességének a végpontját, felélte utánpótlását, és még van annyi élelme, hogy vissza tud vonulni, presztízsveszteség nélkül a visszavonulás mellett döntött. Lajost az a cél vezérelte, hogy ha nincs is esélye a győzelemre, megmentse haderejét.

Az első litván hadjáraton messzire, 900 kilométerre előretörve a legkisebb vérveszteséggel akarta visszavezetni seregét, ezért jártak „hat napig békeszerző követek”.¹⁴⁵ Először vállalkozott egy ilyen hosszú útra idegen terepen, és vélhetőleg III. Kázmér betegsége miatt a lengyelek teljes haderejére sem számíthatott, a litvánok pedig több fronton támadták a háta mögött is, halicsi területeket is. A plocki fejedelmet megölték, így Lajosnak már nem lehetett racionális esélye a katonai megoldásra.¹⁴⁶ Amikor 1352-ben maga is megsebesült, és erői nagy veszteségeket szenvedtek Belz alatt, a visszavonulás mellett döntött.

Sokszor, különösen például ostromok alkalmával, Lajos bízott a „szakértőkben”, a hadi kérdésekhez értő tapasztalt, idegen kapitányokban. Trevisónál haditanácsot tartott, s mivel utóbbi „a város körülvizsgálása” után – amelynek során felmérték az árkok szélességét és mélységet, valamint felderítették a falak vastagságát és esetleges gyenge pontjait – úgy ítélte meg, hogy az erődített települést „lehetetlenség ostrommal bevenniük”, a király maga is belátta, hogy a „hosszas megszállástól lehet győzelmet remélni”.¹⁴⁷ Aversát tízezer fegyveressel megszerezhetette volna, ám csupán sok ember elvesztése árán, s ezért döntött inkább a tárgyalások megkezdése mellett.¹⁴⁸ Felismerte, ha nem volt reális esély egy-egy vár bevételére. Belz sikertelen ostrománál, mivel a magyar és a lengyel oldalon is sokan sebesültek meg, „belátva, semmit sem tud elérni, úgy rendelkezett, hogy menjenek haza”.¹⁴⁹

141 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610–1611.; Villani [Rác M.], 174–175.

142 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197.; Villani [Rác M.], 254.

143 Veszprémy, 2008. 187.

144 „...cum gente nostra in terra Bulgarie laboratis expedita”: DL 48 000.; *AOKt.* L. 1002. sz.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 53. sz.; Gjuzelev, 1980. 3. sz.; Holban, 1981. 174–175.; Thallóczy, 1900. 606–607.

145 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

146 Veszprémy, 2008. 182.

147 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203.; Villani [Rác M.], 260–261.

148 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

149 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

Az uralkodó tudatosan operált azzal, hogy egy-egy hosszabb hadjárat során megújította nem csupán a haderejét, hanem a hadvezetést is. Tette ezt abból a célból, hogy friss erőket tudjon újra és újra mobilizálni, a hazatértek pedig regenerálódjanak. Egy hosszas itáliai várháború során kimerült bandérium utóbb „könnyebb” feladatot kapott: keleten, illetve északon végzett területi ellenőrzést vagy adott katonai kíséretet. Himfi Benedeket a király 1373-ban arra rendelte Trevisónál, hogy „ne mozduljatok onnan, míg más, új néppel, amit a helyetekre küldünk, fel nem váltunk benneteket, vagy más levélben vissza nem hívunk”.¹⁵⁰ A király nagyra értékelte azt is, ha ugyan nem aratott sikert, de „épségben tért vissza hadinépével”. Lackfi István adománylevelének *narratiója* is kiemeli, hogy a vajda „a királyt Havasalföldről szabadon, egészségesen, sértetlenül vezette vissza”.¹⁵¹

A király azokat a hadvezéreit kedvelte igazán, akik nemcsak a fegyverforgatásban jeleskedtek, hanem önállóan is képesek voltak dönteni, és ha szükségesnek ítélték, akár vissza is tudtak vonulni, és újrarendezték hadaikat. Kont Miklós nádor például „összes kortársát megelőzve [...] hasznos és okos tanácsokat” adott, „tudásának bölcs és éleselméjű tanítása segítségével [...] elfoglaltuk Bodony városát”.¹⁵² A jó hadvezér a megegyezésre is képes, ha szükséges: Kont, a „béke szerelmese és a fegyvernyugvások létrehozója” ebben is jeleskedett.¹⁵³ Sőt, akár latinul is tud beszédet intézni katonáihoz, mint ahogyan azt Lackfi Istvánról feljegyezték.¹⁵⁴

Az első nápolyi hadjáratot több mint kétéves diplomáciai és stratégiai előkészítés előzte meg, így azt nem lehet lerohanásszerű, meggondolatlan akciónak tekinteni. A király nem bosszúvágyból bízta a döntést a fegyverek erejére. A hadi vállalkozás összehangolt politikai és logisztikai tervezést igényelt, s az előkészületek révén már azelőtt megkezdődött, hogy a tényleges hadműveletek megindultak volna.¹⁵⁵ 1346 őszétől Lajos követeket küldött egyes itáliai fejedelmekhez és városokhoz, hogy elérje, azok seregei számára szabad átvonulást biztosítsanak, valamint zsoldosokat toborozzanak.¹⁵⁶ Garai János veszprémi püspök és Kont Miklós pohárnokmester „nagy pénzösszeggel” érkezett.¹⁵⁷ Előkészítették a jó előre kiszemelt felvonulási területet, aprólékosan megtervezve a hadjárat útvonalát és feltérképezve

150 „...non exeatis ab hinc quousque cum alia gente nova loco vestri transmittenda permutacionem faciemus vel per alias litteras evocaverimus”: DL 47 884.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 201. sz.; Áldásy, 1910. 4.; Makkai-Mezey, 285.

151 DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400.; C. Tóth, 2000. 96.; *AOkt.* XXXI. 611. sz.

152 „...salubribus et prudentissimis consiliis [...] quod nos ejus virtuosus et sagacibus eruditus doctrinis, [...] civitatem Bidiniensem obtinuimus, et ejus districtum cum certis municionibus seu castris”: 1365: *AOkt.* XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870. 500.; *Középkori históriák*, 202.

153 „...amator pacis et treugarum dispositor”: Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.; Csákó, 2020. 289.

154 Csukovits, 2016. 64.

155 A nápolyi hadjáratok egyik legfőbb kútfőjét, Domenico da Gravinát itt külön nem idézem, mivel egyrészt Csukovits Enikő kitért a legfontosabb magyar vonatkozású adataira, másrészt Virágh Ágnes jelenleg is dolgozik a krónikán. Lásd: Csukovits, 2013. 29–42.; Virágh, 2020. 119–132.

156 Csukovits, 2022. 18–19.

157 Névtelen szerző, cap. 4.; „cum magna pecunia”: *Chron. Dubn.* cap. 157.; Csukovits, 2021. 1170.; Csákó, 2020. 288.

a potenciális utánpótlási bázisokat.¹⁵⁸ Kont és Vásári Miklós nyitrai püspök L'Aquilában már a király megindulása előtt szervezte – hónapokon át – Lajos itáliai híveinek táborát.¹⁵⁹

A sereg, mivel nem kellett hosszas megállókat beiktatnia és az utánpótlás beszerzésével foglalkoznia, komoly menetteljesítményre volt képes. Az uralkodó 1347. november 11-én szállt hadba Visegrádott, és erős menetben több mint 1800 kilométert megtéve 1348. január 11-én ért Beneventóba (36 km/nap). Megállókat is beépített: Veronában négy napig, L'Aquilában egy hétig időzött. A Modena és L'Aquila közötti 500 kilométert gyorsabban, 13 nap alatt tette meg (38 km/nap), az Appennineken átvágva. Forliban három, Riminiben már csak egy napot töltött a király.¹⁶⁰ Ahol könnyű terepen vagy hadiúton haladhattak – Körmentől Muraszombatig a „Katonák útján”, vagy Pettautól és Cillitől a Borostyánút nyomvonalán –, képesek voltak napi 40–45 kilométert is megtenni.¹⁶¹ Még ennél is gyorsabb vágásra volt képes maga a király: 1350-ben Salernóhoz rohamban lovagolt, hogy megakadályozza a nápolyi gályák kikötését.¹⁶² Ilyesmiről egy francia lovagsereg csak ábrándozhatott. A király elővigyázatos volt, seregei a legtöbbször nem egy tagban, hanem különböző útvonalakon haladtak. Beneventónál több napot időzött azért, hogy az egymástól elszakadt erőit bevárja. Mi több, élelmékészleteit is fel kellett töltenie a főváros elleni offenzíva előtt.

A „hadvezér” Lajos általában racionális érvek alapján döntött egy-egy stratégiai vagy taktikai kérdésben. Napokon át gyakorlatoztatott, hadterveket készített, és feltérképezte a felvonulási terepet. Sokszor tanácsosaira, kipróbált hadvezéreire hallgatott. Aversa 1350-es ostrománál „tanácskozásra hívta az ott lévő magyar s német kapitányokat”, hogy „megoldást találjanak a seregben beálló élelemhiányra”.¹⁶³ Az első hadjáratot egyszerűen be kellett fejeznie: a többzresre duzzadt hadsereg már több hónapja hadban állt, s a korban egy uralkodó sem lett volna képes ekkora expedíciós haderőt hosszabb ideig fegyverben tartani, fizetni és élelmezni. Ráadásul terjedőben volt a fekete halál. Katonai tekintetben logikus döntés volt, hogy visszavonul, és erőt gyűjt egy újabb hadjáratra. Szó sem volt azonban arról, hogy a király bármit is feladott volna Nápolyban. A stratégiai fontosságú, központi területeket ellenőrző kulcsok – Aversa, Nápoly, Capua – a kezében voltak (igaz, összesen sem több mint egy tucat település). Foglálásait nem hagyta sorsára, s nem tette ki fizetetlen zsoldosok garázdálkodásának. Hazatérte után folyamatosan azon dolgozott, hogyan folytassa vállalkozását. A Castel Nuovóban Wolfhardt Ulrik a nem csekély helyőrség élén egészen 1349 januárjáig kitartott, majd erejét megóvva csatlakozott más magyar párti seregekhez.¹⁶⁴

158 Sebők, 2010. 253.

159 Fraknói, 1899. 137.; *Középkori históriák*, 196.; Csukovits, 2020. 343.; Veszprémy, 2008. 164.

160 Csukovits, 2021. 1171., 1174.; Veszprémy, 2008. 164.

161 Adatok: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. 111. pp. 1610–1611., 1620–1622.; Csukovits, 2021. 1167., 1169.

162 Csukovits, 2019. 46.

163 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 92. p. 48.; Villani [Rácz M.], 224.

164 Veszprémy, 2008. 166.; Csukovits, 2019. 43.

Több várat csak akkor adtak fel, amikor az élelmiszer-tartalékok kifogytak, és semmi remény nem maradt felmentő erő érkezésére. Egyes zsoldosokat Lajos egyszerűen kénytelen volt elbocsátani, egyrészt mert nem volt akkora mezei erőre szükség a várak védelme érdekében, másrészt a zsoldosok sem álltak szolgálatba egyszerre 3–5 hónapnál tovább. Igaz, a nápolyiak visszafoglalták a Castel Nuovót, Acerrát, Capuát, de a várak többsége csak kiéheztetés útján került a kezükre, és a várvédők szabad elvonulást nyertek.¹⁶⁵ A magyar uralom néhány várra szorult vissza, ám nem szűnt meg, maradtak mezei hadak is fegyverben, magyarok is. A várak őrein kívül egy-egy terület ellenőrzésére külön mezei egységeket is rendelt a király: Calabriába Ákos nembéli Mikcs fia Istvánt, a Terra di Lavoro, Nápoly környéke (például Acerra) védelmére Treutel Miklóst, az Abruzzókba, Monte Sant’Angelo védelmére Csúz Jánost állította.¹⁶⁶ Külön 800 fős őrséget kapott Manfredonia Wolfhardt Konráddal, aki bevette Lucerát, és a későbbi akciók utánpótlási bázisaként szolgáló Foggiát, majd egy 100 kilométer hosszú, 30–40 kilométer széles keleti, partvidéki sávon hídfőállásokat teremtett.¹⁶⁷ Konrádhoz Magyarországról érkezett pénz, amiből újabb zsoldosokat fogadott fel. Lajos kormányzata kisebb területre szorult vissza, de nem omlott össze. Várvédői kitöréseikkel megtörték Tarantói Lajos előrenyomulását, és előkészítették a terepet egy újabb offenzívára.

1348 őszén Lackfi István újabb hadjáratra indult, sorra foglalta el Ascolit, Capuát és Aversát. Nem véletlenül bízta a király a hadjárat irányítását az egyik legjelentősebb hadvezérére. A Névtelen szerző is megemlékezik arról, hogy az erdélyi vajda cselekedetei miatt Itáliában elterjedt a mondás, miszerint a jó hadvezér „győzedelmes és bölcs [...], mint egy második Lackfi”.¹⁶⁸ Előrelátó módon nem engedte például, hogy a frissen elfoglalt Salernóba a király belovagoljon, mivel „ellenfelei ott rejtőzködtek”.¹⁶⁹ Seregeit pihentette, s rendezetten, harci alakzatban meneteltette, tartván a meglepetésszerű támadásoktól. Az 1349. június 6-i meletói csatában azal tűnt ki, ahogyan egy váratlanul, a csatamező egyik oldaláról – elképzelhető, hogy egy rejtve felállított könnyűlovas segéderővel – indított támadás révén harapófogóba zárta Tarantói Lajost. A nápolyiak „nem vették észre a cselvetést”, az első hadrend „előre megállapított hadi fortély szerint megnyílt, s [...] engedte, hogy a Királyság lovassága behatoljon s közéjük keveredjék”. Ezután a magyarok „oldalvást álló második csatarendje megfordult, előlről s hátulról támadni kezdte őket”.¹⁷⁰ Ez is jelzi, többlépcsős hadrendben álltak fel, és a csata hevében is állást tudtak váltani.

Az 1356–1358-as, Velence elleni akcióján a király két fronton lépett hadba. Dalmáciának most csak másodlagos hadszíntér szerepet juttatott, és a döntést

165 Dalmáciában Nonát is csak kiéheztetéssel sikerült megadásra kényszeríteni. Csukovits, 2019. 65.

166 Uo. 42. Utóbbi, Csúz ekkor már a „hadban jártas” hadvezérnek számított: Virágh, 2020. 126.; Csukovits, 2013. 33.

167 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 37. p. 23.; Villani [Rácz M.], 209.; Veszprémy, 2008, 166–167.; Kristó, 1988. 116.

168 Névtelen szerző, cap. 10.; „in Apulia exivit de ipso proverbium: tu es homo victoriosus et sapiens, quasi alter Stephanus de Laczk”: *Chron. Dubn.* cap. 163.; Csukovits, 2016. 65.

169 Névtelen szerző, cap. 13.

170 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 48. p. 201.; Villani [Rácz M.], 216.

a Köztársaság saját hazájában, a *terra fermán* – a városállam szárazföldi birtokain, a Brenta és a Piave közti síkságon – akarta kierőszakolni. Szisztematikus területfoglaló háborúba kezdett. A seregeket nem távolról, hanem a harcok közvetlen közeléből irányította. Padovában rendezett be főhadiszállást, amely fegyver- és élelemutánpótlási bázisként is szolgált. A *terra ferma* – s központja, a gabonaraktárakkal teli „éléskamra”, Treviso – igen fontos volt Velence számára. Lajos ostrom alá vette a várost, de a korabeli Európa egyik legjobban megerősített helye túlságosan „nagy falatnak” bizonyult a magyar hadseregnek. Gyakorlatilag még kiéhezteni is lehetetlen volt. A következő évben a király újult erővel próbálkozott az ostrommal. Treviso és Castelfranco ugyan tartotta magát, de bevették Asolót, Coneglianót és Cenedát (Castelfranco kiéheztetéssel utóbb mégis magyar kézre került).¹⁷¹

Az 1370-es évek velencei háborúiban a király a fizetéséről hónapokra előre gondoskodott. Seregei veretlen pénzben több szekényi aranyat és ezüstöt vittek magukkal, mozgó pénzverdái annyi forintot vertek, amennyire éppen szükség volt. 1378-ban Raguzában készült ágyúk segítségével vettek be minden erődöt. Ellen-erődöket emeltek a csatornákon, megakadályozandó Velence élelem-utánpótlását. A magyar és padovai had a szárazföldön közelebb nyomulva szinte elért a lagúnák partjáig, így Itália felől körülzárta Velencét. A szövetséges flotta magyar zsoldban álló hajókkal foglalta el Chioggiát. Lajos azonban „életben hagyta” Velencét. Mérlegelte lehetőségeit, és úgy ítélte meg, Chioggiától a Szent Márk térig még hosszasan, elhúzódó harcokra kell számítani, és a *terra fermán* egy-egy erőd akár évekig is kitarthat, ami óriási energiát és pénzt emésztene fel. A Serenissima szívósan védekezett. Hajók elsüllyesztésével tették járhatatlanná a csatornákat, a várost erős láncokkal zárták el, a partokon pedig erődített, tüzérséggel ellátott táborokat emeltek.¹⁷²

Fegyvernemek – nehéz- és könnyűlovasság

Ahogy a sienai Palazzo Pubblico falképén (Giovanni di Cristofano és Francesco d’Andrea: *A poggibonsi csata*, 1480 k., Sala del Mappamondo) a hagyomány szerint Toldi Miklósként aposztrofált harcos sem könnyűlovas íjász, hanem nehézpáncélos lovas, a kezében buzogánnyal, úgy a magyar hadakról sem lehet azt mondani, hogy azokat csakis könnyűlovas íjások alkották, még ha a források ily módon, „portyázásra termett népként” festik is le őket.¹⁷³ Matteo Villaninak „csodálatosnak tűnt a lovasok nagy száma”, akik „ruházatként bőrzekét viselnek, fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket”.¹⁷⁴ Colligranót „a várat köröskörül pár mér-földnyire elborító sokaság” ostromolta, „íjakkal és nyilakkal” felszerelve.¹⁷⁵ 1348-ban

171 Veszprémy, 2008. 185.

172 Uo. 203–204.

173 „...come per natura sono desiderosi di guadaguare”: Matteo Villani, II. Lib. XI. cap. 17. p. 373.; Villani [Rácz M.], 298.

174 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

175 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

Capuánál a magyarok lenyilazták az ellenfél lovait.¹⁷⁶ 1349-ben Melitónál Lackfi 300 íjásza került az ellenség hátába.¹⁷⁷

Ennek ellenére a hadseregek, különösen a nyugati vállalkozásokban, nem nélkülözték a nehézlovasokat. Egészen pontosan tudjuk, hogy Lackfi Dénes lovászmester Somma várának ostrománál páncélban volt, vaskesztyűs kezében karddal.¹⁷⁸ A Velence elleni 1372-es akciókban a magyar lovagok már „két kézre fogott karddal” verekedtek.¹⁷⁹ Mindazonáltal a fegyvernemek kiegészítették egymást, a felderítésben és például a meglepetésszerű, akár éjjeli rajtaütésekben a könnyűlovas íjászok jeleskedtek, de egy-egy nagy mezei ütközetben a bárói vagy *aulicusi* ékek rohamára volt szükség. Egy-egy várostrom vagy az Itáliában szokásos városon belüli, utcáról utcára történő közelharc esetén nehézgyalogosok kellettek – ezt a harcmódot el lehetett sajátítani: Lackfi Dénes is maga mászott Somma sáncára, a palánk gerendáit megragadva. Zárát 1357-ben hosszú utcai harcok után vették be, nem kis részben Burkhard von Ellerbach egy éjjeli rajtaütésének köszönhetően.¹⁸⁰ Itt is voltak azonban nehézpáncélos zászlók a Csúz János dalmát–horvát bán vezette seregben.¹⁸¹ Itáliában a király erői gyakran harcoltak „utcákon és tereken”.¹⁸² A zsoldoskompaniák sem voltak egyformák, akadtak közöttük több éve együtt szolgáló, sokat próbált, tapasztalt katonákból álló, szinte félreguláris egységek, mint Konrad von Landaué, illetve alkalmilag szerveződött, kisebb harcértékű alakulatok is. A forrásaink is megemlékeznek arról, hogy a király fizetett zsoldosokkal és „brigantikkal” szállt hadba (*cum soldatis et brigantibus*).¹⁸³

Lajos nagyra értékelte a zsoldosoknak a hadművészet minden területén, az ostromlástechnikától a nehézlovas duellumig való jártasságát, „virtusát”. Ellerbach valóban csaknem mindenhez értő, „univerzális” *condottiere* lehetett, akit nem véletlenül méltatnak a *minnesängerek* is: „állott a hajítógépeken”, az ostromlétrákon „megmászta a város falait”, „oltotta a ként, szurkot és tüzet, [...] olyan félelmetlenséggel harcolt, hogy mindannyi közül kitűnt, [...] sokakat hajított ki nyergéből; ütéssel, szúrással is sok bajt okozott az ellenségnek”. Ha kellett, könnyűlovas íjászként is harcolt, íjjal is, nyíllal is képes volt küzdeni, valamint át tudott úsztatni folyókon.¹⁸⁴ A király aulájának lovagjaként a nehézpáncélos hadviselést is ismerte.

Lajos valóban hasznosnak ítélte, ha „szakértői” egy-egy várostromnál képesek voltak aknát ásni. Előfordult olyan eset, hogy „pár nap alatt 40 rőfnyi falat om-

176 Csukovits, 2013. 34.

177 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.; Veszprémy, 2008. 168.

178 Csukovits, 2013. 38.; Csukovits, 2016. 67.; Veszprémy, 2008. 172.

179 Csukovits, 2019. 70.

180 Küülléi, cap. 18.; Thuróczy, cap. 148.; Bleyer, 1899. 888.; Veszprémy, 2008. 190.

181 Veszprémy, 2008. 185.

182 „...per vicos et plateas”: Thuróczy, cap. 148.

183 Kristó Gyula fordításában „gyalogosok”. Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166. Kulcsár Péter jobban megragadva a kifejezés értelmét „dandárként” adja vissza. Dubnici Névtelen, 2006. 115.

184 Bleyer, 1899. 885–886. 1357-ben meglepetést okoztak azzal, hogy átúszattak a megáradt Brentán: Veszprémy, 2008. 189. Belz váránál Péter fia Novák is átúszta a vár árkat. Borosy, 2004. 408.; *Középkori históriák*, 193.

lasztottak le”.¹⁸⁵ Az idegen zsoldosoknak is van abban részük, hogy a magyarok az ostromtechnikában egyre inkább járatosak lettek. Már 1317-ben tudunk arról, hogy Sóllyomkő vára alá Debreceni Dózsa két ostromerődöt (*castellum*) építtetett, és szabályos blokád alá fogta a Borsák félszigetét. Elhúzódó harcra került sor, s ugyan a várból kitörő védőknek sikerült az egyik erődöt felgyújtaniuk, és parancsnokát foglyul ejteniük, a másik erődben hadakozók helytállásának is köszönhetően elfoglalták a várat.¹⁸⁶

Ugyanakkor 1346-ban Záránál még nem bírtak a velenceiekkel. A *Serenissima* nem hagyta veszni legértékesebb ékkövet, így tengerről és a szárazföldről is, több ostromerőd – például két, a várost a szárazföld felől elzáró favár („székács”, *sticatum*) – megépítésével ostrom alá fogta a „rebellis” várost.¹⁸⁷ Ekkor megmutatkozott a velencei erők minőségi fölénye, a király veszteségeket szenvedett, és kénytelen volt visszavonulni.¹⁸⁸ A hadvezetés több stratégiai hibát követett el, nem ügyelt arra, hogy amikor a velencei ostromerődöt egyik oldaláról támadják, a másiktól ne törhessenek ki, ne csatlakozhassanak a táborból érkező lovasokhoz, és ne gyűjthessék fel a székácsot lövő magyar ostromgépeket. Más alkalommal a záraiak rohamot intéztek a *sticatum* ellen, Lajos haderejének nagyobbik része azonban tétlenül szemlélte, amint a velenceiek visszaszorították őket.¹⁸⁹ Nyilván a nehézlovasság nem is volt képes egy effajta támadáshoz csatlakozni.

A magyarok ugyan számbeli fölényben voltak, de a szűk terepen, a hadigépek és ostromtornyok közepette ez mit sem ért. A király nem volt képes nyílt színi csatára bírni a velenceieket. A lovasság sem állt csatát, s nem hagyta el megerősített táborát, nem beszélve arról, hogy a magyarok nem tudtak mit kezdeni a hajókon állomásozó és azokról ki nem csalható velencei segéderőkkel, sem azok jól megszervezett, s a székácsot kiválóan ellátó utánpótlásával. (A bárók esetleges árulására és megvesztegetési kísérletre itt nem térek ki, Csáki Judit részletesen körüljárta azt.)¹⁹⁰ Az elhúzódó háború miatt a zárai védők élelmiszerkészletei is fogytán voltak, s a magyar hadvezetés ezen sem tudott segíteni. Egyszerűen a kor ostromtechnikáját és várháborúját magas szinten űző és a tengeri utánpótlást is biztosító Velencét ekkor a magyar haderő megszorítani sem volt képes – legalábbis ily módon, egyetlen hatalmas sereggel egyetlen célpont ellen felvonulva. (Igaz, Lorenzo de Monacis „15 ezer hajítógépe” – amelyet a velenceieknek tulajdonít – is túlzás.)¹⁹¹

A magyar hadvezetés azonban fejlődőképesnek mutatkozott. Már Záránál volt „saját” ostromtornya Hahót nembéli Alsólendvai Miklós bárnak.¹⁹² Lackfi István a nyugati hadszínterek döntően mezei ütközeteihez szokott lovagjaihoz képest

185 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 19. p. 251.; Villani [Rácz M.], 272.

186 AO II. 217.; *AOkt.* IX. 458. sz.; *Középkori históriák*, 161.; Zsoldos, 2019. 215.; Németh, 2008. 134.

187 Veszprémy, 2008. 159.; Csáki, 2021. 1151.

188 Veszprémy, 2008. 159.

189 Csáki, 2021. 1157.

190 Csáki, 2021. 1157–1159.; Csukovits, 2019. 62.

191 Csáki, 2021. 1161.

192 Veszprémy, 2008. 159.

a várostromokban is jeleskedett, irányította az ostromlétrák felállítását, az aknáaszt. „Kőhalmazzá” lövette ostromgépeivel Foggját és Lucerát.¹⁹³ Barinál 1349-ben már több ostromtornyot emeltek fából, azokban a hagyományos ostromgépek mellett tűzvetőket is elhelyeztek, hidakat építettek, az árkokat védőállványok segítségével betemették.¹⁹⁴ Az 1350-es években a *terra ferma* kanálisain védővárakat emeltek fából, hogy megakadályozzák a velencei utánpótlást. 1356-ban Trevisót már 18 ostromgép lőtte.¹⁹⁵

Összességében mindazonáltal a haderő nagyobb részét még az itáliai hadszíntereken is a könnyűlovasság tehetta ki. 1346-ban Lajos „megszámlálhatatlan” katonasággal gyűlt Zára alá – horvát, magyar bárói bandériumokkal, bosnyák és aquileiai csapatokkal, német és cseh zsoldosokkal –, de még mindig íjászok alkották a haderő zömét.¹⁹⁶ Az ilyen típusú várháborúhoz kevésbé szokott, s inkább a „nyilaikban bízó”, nagyobb arányban könnyűlovas had súlyos veszteségeket szenvedett. Noha „sűrű nyilazással fárasztották ki” a várvédőket, az ostromot azért hagyták félbe, mert „kifogytak nyilaikból”.¹⁹⁷ A litvánok ellen, Belz ostrománál is íjászokat vetettek be, mivel a Névtelen szerint a védők leginkább nyilaktól sebesültek meg.¹⁹⁸

A források a taktikát is alapvetően könnyűlovasként írják le: „Harc módjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövöldözésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban áll. [...] gyakorlottak [...] a hosszas lovaglásban, erősen nyilazzák az elenség lovait s gyalogságát. [...] Kisebb csapatokban támadnak a csatatér minden oldaláról. [...] Ütközetben a magyarok mindig összetartanak s tízen-tizenöten egy csoportban ki jobbról, ki balról támadják az ellent s messziről igyekeznek nyilaikkal megsebezni s azután elrohannak.”¹⁹⁹ Az a 400 fő is egy könnyűlovas egység lehetett, amelyet Colligranóból küldött ki a helyőrség, hogy „kalandozásaikban emberekben és állatokban nagy zsákmányt gyűjtsenek”.²⁰⁰ Az is könnyűlovas fegyverzetre utal, hogy át tudtak úsztatni a megáradt folyókon. Besenyő János allovázmester egy párviadalban, miután a lova a földre rogyott, „hirtelen leugrott róla és felpatant”.²⁰¹ Gyakorta hallunk lesvetésről is. Váradjai Péter, Lackfi alvajdája maga után csalta az üldözőket, és egy jól kiválasztott pillanatban megfordulva, nyílzáport zúdított rájuk.²⁰² 1349-ben Melitónál 300 íjásza Aversa hátsó kapuján merészkedett ki, és állított kelepcét.²⁰³

193 Adománylevelei is kiemelik a várostromokban való jártasságát, például Luceránál: „fortiter obsedit”: DL 4151.; CD IX/1. 759.; AOKt. XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori történelem*, 186.

194 Veszprémy, 2008. 169.

195 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203.; Villani [Rácz M.], 259–260.

196 Csukovits, 2015. 180.; Veszprémy, 2008. 160. A német lovagokra példa I. Ulrich von Cilli. Ő még 1365-ben Vidinnél is harcol. Bleyer, 1899. 903.; Kristó, 1988. 154. Egyes források jászokat és kunokat is említenek. Csákó, 2021. 1150., 1156.

197 Matteo Villani, II. Lib. IV. cap. 72. p. 83.; Villani [Rácz M.], 234.

198 Névtelen szerző, cap. 17.; „per sagittas Hungarorum”: *Chron. Dubn.* cap. 170.

199 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203.; Villani [Rácz M.], 259–260.

200 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 73. p. 209.; Villani [Rácz M.], 263.

201 Névtelen szerző, cap. 13.; „celeriter resiliens”: *Chron. Dubn.*, cap. 166.

202 Csukovits, 2016. 67.

203 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.

Matteo Villani is több alkalommal hangsúlyozza, hogy „a magyarok rámentek az ellenségre, visszavonultak és ismét visszafordultak; s anélkül, hogy kimutatták volna, folyton arrafelé húzódtak, amerre [...] népük lesei voltak; így [...] üldözték őket a trevisóiak, míg oda nem vezették őket, ahol a magyarok másik tömege [...] 800 magyar állt lesben; ezek hirtelen hátba támadták s körülzárták őket”.²⁰⁴ Volt, amikor három seregstestre osztottak, „100 magyarból álló lest hagytak, majd két oldalról rohanták meg és szórták szét az ellenséget”.²⁰⁵

Több esetben a források „különbéféle népekről” szólnak a magyar hadsereg segédcsapataiként. Szerbia ellen a király Magyarország „különböző népeiből összehívott hadsereggel intézett támadást”,²⁰⁶ több bárója mellett „nagyszámú lovas íjásza és másféle nép” szerepelt.²⁰⁷ A litván hadjáratokon Lajos a „hozzá özönlő más népekkel” vett részt.²⁰⁸ Itáliában „sok ezernyi magyarról és szlávról”, másutt „magyarokról és más pogány alattvalókról” szólnak a forrásaink.²⁰⁹ Maga a „szláv” vélhetően a könnyűlovas elemre utal.²¹⁰ Valószínűleg itt kunokat, jászokat, esetleg székelyeket kell értenünk. Kont nádor „fegyvereseiből és íjászokból” álló hadinépében feltehetően kunok és jászok is voltak.²¹¹

Utánpótlás

Matteo Villani hosszasan tudósít a magyaroknak a nyugati szemlélő számára sajátos utánpótlásáról és logisztikai rendszeréről, amivel menetteljesítményüket és fáradhatatlanságukat magyarázza. „Nagy számú ökör és tehén tenyészik [...], húsukat megfőzik, [...] megszarítják, [...] porrá törik s [...] lisztté őrlik s úgy teszik el, s ha nagy sereggel pusztán vonulnak át, [...] üstöket [...] visznek magukkal s hadi ellátás gyanánt mindegyikük egy zacskóval visz e porból a maga számára, azonkívül a vezér taligákon nagy mennyiségben szállítat belőle; [...] edényeiket megtöltik vízzel, felforraltatják s [...] töltenek rá ebből a porból; az megdagad s igen bőséges tápanyagot szolgáltat [...] erőt ad. [...] Mi csodálni való sincs azon, ha nagy sokaságuk mellett is hosszú ideig tartózkodnak vagy menetelnek a pusztaságon, anélkül, hogy takarmányt találnának.”²¹² Ezzel függ össze a *Descriptio* azon utalása is, hogy a királyok seregei „a mezőkön időznek”.²¹³ „Csekély igényeiket” ily módon menet közben is fedezni tudják.²¹⁴

204 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 73. p. 209., Lib. VIII. cap. 23. p. 252.; Villani [Rácz M.], 264., 273.

205 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 79. p. 272.; Villani [Rácz M.], 277.

206 1329: „nos aggregatis et convocatis regni nostri diversis nationibus”: EO II. 639. sz.; Györfly, 1964. 6. sz.; AOKt. XIII. 149. sz.

207 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 282.

208 Kükkülei, cap. 29.; „necnon aliis nationibus ad eum confluentibus”: Thuróczy, cap. 159.

209 „...kunokkal és más pogányokkal”: Csukovits, 2013. 37.; Veszprémy, 2008. 171.

210 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 37. p. 197., cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 255., 258.

211 AOKt. XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870. 500.; *Középkori históriák*, 202.

212 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 259.

213 Bertényi, 2000. 193.; *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 141.

214 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.; B. Szabó, 2020. 268.

A fentieket valójában az erőltetett menetben haladó, gyors járatú kontingensek esetén alkalmazták, és nem úgy kell elképzelni, hogy a magyarok csakis e szárított húsporból készült „levesen” éltek. Ez az utánpótlási rendszer sok tekintetben visszanyúlik a nomád előzményekre, s lehetséges, hogy éppen a kun és jász segédcsapatok útján épült be a magyar hadszervezetbe. Az is lehet, mindig is a magyar hadviselés szerves részét képezte, s az is elképzelhető, hogy a keleti elemek beépülésével felújult.²¹⁵ Az állóképességük mindig is megvolt: „A szabad ég alatt táboroznak, nyergükből készítenek »derékaljat«.” „Kis termetű lovaik kevés takarmánnyal” is beérik, „hozzászoktak, s nem törődnek vele, ha szabadban s esőben kell állaniuk, [...] igen jól viselik el a viszontagságokat.”²¹⁶

A magyar hadvezetés azonban nem csak erre hagyatkozott. Megfelelő előrelátással szervezték az utánpótlást. 1356-ban, a Velence elleni háborúban, Treviso ostromára készülve a király belátta, hogy a Zágrábban összegyűlt seregét a környék, illetve a Köztársaság *terra fermája* a továbbiakban nem tudja majd eltartani, ezért „kijelölte a népet, amelyet szolgálatban akart tartani, s a többit mind visszaküldte Magyarországra”.²¹⁷ Egyes stratégiai fontosságú pontokon előretolt hídfőket, hadianyag- és utánpótlási bázisokat hoztak létre. 1368-ban Lajos attól tette függővé a főssereg elindulását a bolgár hadjáratra, hogy Vidin várába haladéktalanul „elegendő élelmet” szállítanak.²¹⁸ Bjelogradcsik várát a bolgárok hiába vették blokád alá, s zárták le az utakat, hogy a szekerek ne juthassanak át, Himfi Péter, túljárva az eszükön, vélhetően a hegyi ösvényeken „22 málhás lovon juttatott be lisztet”.²¹⁹ Vidin háttérbázisa a hadművelleti központként is működő Orsova, majd Temesvár lett. A király Orsovában új várat építtet, oda követ, fát és meszet szállítat,²²⁰ és még a bolgár bánóság megszűnte után is küldet gabonát.²²¹

Rendszeresen tartottak fenn a táborokban is „kamarákat, melyeket a király az élelmiszerek s a sereg fenntartására való egyéb dolgok szállítására rendelt volt”.²²² Litván hadjáratairól visszatérően az élelem könnyebb biztosítása érdekében kisebb egységekre osztotta seregét, és utasította azokat, hogy külön-külön utakon vonuljanak haza. A hadvezetés a velencei *terra fermán* szisztematikus területi ellenőrzést vezetett be. A blokád nem csupán annyit jelentett, hogy Lajos a „városba vezető minden utat lezárt”, s karba tett kézzel várta a várbeliek kapitulációját. Megszállták az egész vidéket: nem csupán a várakat és városokat vették be, és tele-

215 B. Szabó, 2017. 161–167.

216 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.; B. Szabó, 2020. 267.

217 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 196.; Villani [Rácz M.], 254.

218 „...victualiaque sufficientia in Bodonium transmitteret”: 1368: DL 47 999.; [1368–1369] EO IV. 707. sz.; [1368] *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 339. sz.; [1368] *Doc. Rom. Hist.* D. 50. sz.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai-Mezey, 280.

219 *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 334. sz.; Gjuzelev, 1980. 8. sz.; Holban, 1956. 34. 2. j.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai-Mezey, 281. A málhás lovakat a hadjáratok során nagyra értékelték, igyekeztek ezekből is minél többre szert tenni: Váradjai Péter, Lackfi István alvajdája Nápoly közelében portyázva hatvan élelmiszert szállító állatot zsákmányolt. Csukovits, 2016. 67.; Csukovits, 2013., 38.

220 [1372] DL 47 953.; EO IV. 1007.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 141. sz.; Thallóczy, 1900. 610.

221 [1373] DL 47 951.; EO V. 22.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 223. sz.; Thallóczy, 1900. 614.

222 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 65. p. 207.; Villani [Rácz M.], 262.

pítettek helyőrséget („saját fegyveres hadinépét”) szinte mindenhová, hanem lépésről lépésre haladva ellenőrzésük alá vonták az összes települést, az utakat, az átkelőhelyeket, a vásárokat és piacokat.²²³

A király egyetlen stratégiailag fontos pontot sem akart maga mögött hagyni, „nem állapotodott meg az ostromhoz, megszállta [...] a környéket”, és „ellátta lovasággal és megbízható kapitánnyal”.²²⁴ A „magyarok urak voltak Treviso mezein”: megszervezték, hogy a környék élelme az ostromló sereg utánpótlásának a rendelkezésére álljon, s ne alakulhasson ki az a helyzet, hogy a kiegészítők maguk is ellátás nélkül éhezzenek.²²⁵ A nyugat-európai viszonyokhoz képest kiemelkedően jól szervezett utánpótlási rendszer ellenére a hosszabb távú, nyugaton is szokatlan, 5–7 hónapig is eltartó hadjáratok során mindazonáltal élelmezési gondok is támadtak. Ezért gyakran hagyatkoztak a helyi élelembeszerzésre. Treviso ostroma előtt „a csatornákon élelemmel és fegyverrel terhelt bárkákat” lefoglalták.²²⁶ 1379-ben Cremónánál Durazzói Károly 20 ezer marhát hajtatott el a velenceiek szövetségeseitől.

Jóllehet az 1352-es litván hadjáratról hazafelé tartva halastavakból töltötte fel utánpótlását a királyi sereg, a tatárok és a litvánok a felégetett föld módszerét alkalmazva „mindent felprédáltak”, s a király hiába vett részt személyesen is az udvarházak átkutatásában, „semmi élelmiszert nem talált”. A lovaknak a „fák ágain kívül semmi mást nem találtak”, több száz ló veszett éhen, s az emberek is „egy álló héten át csak babot kóstoltak”.²²⁷ Volt, aki nem bírta lóra sem szállni. A magyar utánpótlási rendszer – a nyugat-európai hadszínterekkel összevetve – még mindig megállta a helyét, mivel legalább szárazabb volt, a francia királyi seregekben ugyanebben az időben gyakran valóban semmilyen élelem nem volt, és a katonák maguktól, kardcsapás nélkül szétszéledtek. Lajos itáliai serege „fel volt szerelve fegyverekkel s lovakkal, hadi készlettel, bővelkedett minden jóban”.²²⁸

Igaz, ezt a 14. században szinte lehetetlen volt fenntartani hónapokon keresztül megfelelő színvonalon. Itt némi kritikával is lehet élni, ugyanis nem volt a legszerencsésebb ekkora távolságra még jóval húsvét előtt, februárban hadat indítani, amikor Lodóméria rónaságain nem lehet legeltetni. Más kérdés, hogy gyorsan kellett reagálni, mivel a tatárok betörték Erdély északkeleti részébe, mindenütt fosztogatva és gyújtogatva. Váratlanul érte azonban a hadjárat előkészítőit, hogy hosszú volt a tél, és még április elején is „a lovak nyergéig érő havon” kellett átkelni a Kárpátok havasain. Többek között ez az oka, hogy „súlyos éhség, sok nélkülözés és elmondhatatlan szenvedés” érte a magyarokat a hegyekben, s nem csupán a királyt kell okolni felelőtlenségéért.²²⁹

Az erőltetett menet sokat kivett a hadseregből, különösen úgy, hogy már odafelé is feszített tempóban haladt a sereg. A király 1352. február 22-én indult

223 Küküllői, cap. 27.; „obsedit castra [...] gentes in eisdem collocando”: Thuróczy, cap. 157.

224 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

225 Matteo Villani, II. Lib. VII. cap. 28. p. 221.; Villani [Rácz M.], 266.

226 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 50. p. 201.; Villani [Rácz M.], 256.

227 Névtelen szerző, cap. 17.

228 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 49. p. 201.; Villani [Rácz M.], 217.

229 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

Budáról, és március 21-én már Belz alá szállt.²³⁰ Visszafelé, 12 nappal a belzi fegyverszünet (április 1.) után – Váradot is útba ejtve (!) – már Budán volt, vagyis a körülbelül 800 kilométeres úton több mint napi 60 kilométert kellett megtenniük.²³¹ Ez télvíz idején nagy teljesítmény, de ebből következtethetünk arra, hogy a sereg zöme könnyűlovasokból állhatott. Összevetésképpen az 1351-es hadjáraton sem haladt kis tempóban a király. Hat nap alatt ért el Budától Kassáig, 1351. június 26-án (43 km/nap), majd egy újabb 200 kilométeres etap után, 35 km/napos tempó mellett kelve át a Kárpátokon, július 1-jén ért Krakkóba, ahol csupán 8 napot pihenve nyomult tovább előre Sandomirig, 5 nap alatt megtéve a 160 kilométeres távot.²³²

A balkáni hadjáratokon is „étel és ital szűken jutott, éhséget és szomjúságot sokat kellett szenvedniük a forróság és a nagy megerőltetés miatt”.²³³ De a lényeg az, hogy „jutott”, és vissza is vezették a magyar hadakat a bosnyák és a szerb hegyek mélyéből különösebben nagy veszteség nélkül. A király azonban mindig tanult, és egyre elővigyázatosabb volt. 1354-ben „nagy mennyiségű élelmiszerral megrakodva” indult útnak a litván hadjáratra, és bár fárasztó menetben volt túl, „az ország dúlásához fogott”,²³⁴ s maga is a felégetett föld taktikáját alkalmazta, hogy visszaújtját így biztosítsa.

A hosszú távú, expedíciós hadviselés ebben a korban természetesen nehezséget okozott. Egy hadsereget nem lehetett több ezer kilométer távolból ellátni, sem akkora hadikincstárt hátrahagyni, amelyből a készleteket folyamatosan fel lehetett volna tölteni. Ebből a szempontból Lajos több száz, olykor több ezer kilométert is meghaladó rádiuszú hadjáratai messze megelőzték a korukat. A legnehezebb talán a 700-800 kilométerre eső bolgár és litván célpontok elleni felvonulás volt, hiszen ott a király nem számíthatott szövetségesekre menet közben, és a hadjárat jó részét elenséges terepen kellett eltöltenie. Lajos a litván hadjáratokon Chelmen túl, a Nye-man folyó vidékéig hatolt előre, délen, Bulgáriában pedig a Vidintől délre fekvő Bjelogradcsikig. Itt az áthatolhatatlan erdőségek, járhatatlan utak, kiöntött folyók, mocsarak okoztak gondot. A firenzei krónikáshoz is eljutott a hír, hogy „puszta” országban, „fárasztó menetben” kellett vonulnia a seregeknek. A Balkánon „nagy küszködéssel” kellett előrenyomulni, „hegyeken, erdőkön és mély völgyeken át”.²³⁵

A kor legjobban ellátott hadseregei, a velencei vagy az angol hadak sem lettek volna képesek ekkora hatósugarú és ilyen hosszú időtartamú hadjáratokat vezetni. Több esetben egyszerre, egy éven vagy 4-5 hónapon belül két- vagy akár háromfrontos háborút is viselt a király. 1354-ben például alighogy visszaért a litván hadjáratból, megindult Szerbia ellen. 1365-ben Bulgáriában, illetve Boszniában viselt hadat, és szembe kellett néznie azzal is, hogy moldvai vajdáját a máramarosi vlachok elűzik, és megrogyasztják a korábban kiépített magyar befolyást.

230 Pósan, 2019. 155.

231 Névtelen szerző, cap. 17.

232 Veszprémy, 2008. 182.; Pósan, 2019.

233 Bleyer, 1899. 896–897.

234 Matteo Villani, II. Lib. IV. cap. 5. p. 124.; Villani [Rác M.], 246.

235 Bleyer, 1899. 896–897.

Az első nápolyi hadjárat során óvatosságra intett, hogy ekkor Itáliában a rossz termés következtében éhínség dúlt. A sereg élelmezésének nehézségeit előre vásárolt vagy lekötött gabonával próbálták leküzdeni. A király ez okból is dönthetett úgy, hogy a helyszínen felfogadandó és közvetlenül a hadszíntéren ellátandó helyi zsoldosokra épít. L'Aquilában magyar pénzen jó előre élelmet halmoztak fel. Az első nápolyi hadjárat után, a szárazföldi út során tapasztalt utánpótlási nehézségekből okulva 1350-ben a király a Velencével kötött egyezménynek köszönhetően a tengeren kelt át. Rövid idő alatt, jól megszervezve és időzítve, szinte titokban bonyolította le az átkelést, így Tarantói Lajos gályái csak azután értek a tér-ségbe, hogy már messze a szárazföld belsejében járt. A király a part mentén haladt, hogy a hajók elláthassák egészen Bariig.²³⁶ Mivel nem kellett magával vinnie utánpótlási trént, nagy menetteljesítményre volt képes. Május 1-jén indult Manfredoniából, s néhány nappal utána, 8-án már rövid ostrom után bevette a 130 kilométerre eső Barit, mintegy 30-35 kilométert téve meg naponta.²³⁷

Már ez nagy helyzeti előnybe hozta, ellenfeleinek nem volt idejük felkészülni Canosa, Lucera, Salerno és Aversa ostromára. Az ostromszereket, ameddig csak lehetett, Lajos a tengeren szállította. Barlettában a király bevárta a több hullámban érkező erőit, és „haderejének naponként való erősödését várta”.²³⁸ Akkor szakadt el a tengerparttól, amikor utánpótlással és „sok lovaggal” megérkezett Rátót nem-béli Paksi Leusták asztalnokmester.²³⁹ Aversa ostroma viszont már megmutatta a haderő korlátait: az odaszállított ostromszerekre hagyatkozva, ellencsapásoktól tartva a 34 napos ostrom során a sereg kimerült. A teljesítőképesség határait mutatja, hogy egyes várakat (Lucera, Troia) nem szálltak meg, hanem lerontották őket, értékes stratégiai pontokat hagyva veszve. A területi ellenőrzést sokáig fenn tudták tartani. Blokád alá vették Nápolyt. „Nem engedték, hogy bármi árut is bevigyenek”, elrontották az „utakat és ösvényeket”.²⁴⁰ A környék népét arra bírták, hogy „pénzért árucikkeket hozzanak a piacra” a táborba.²⁴¹ De hiába tudott a király eleinte fizetni, egy idő után magyarjai is kénytelenek voltak „beszáguldozni” a vidéket, hogy élelmet gyűjtsenek.²⁴² Egyre nehezebben volt fenntartható a magyar uralom.

Az utánpótlás nehézségeiből okulva az 1350-es, majd az 1370-es évek Velence elleni hadi vállalkozásaiban Lajos minél több olyan szövetségest (az aquileiai pátriárka, a Habsburgok, a Carrarák) próbált szerezni, akinek területeiről biztosíthatta a rendszeres helyi utánpótlást. A *terra ferma* várainak elhúzódó ostromát is az tette

236 Csukovits, 2016. 65.

237 Névtelen szerző, cap. 13.

238 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 47. p. 200.; Villani [Rácz M.], 215.

239 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 47. p. 200.; Villani [Rácz M.], 215.

240 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 215.

241 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 214.

242 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203., Lib. I. cap. 49. p. 28.; Villani [Rácz M.], 261., 217.

lehetővé, hogy Francesco da Carrara nagy mennyiségben szállított a magyar táborba „sok szekér sült kenyeret” és bort a „seregnek bőségben tartására”.²⁴³

Hadi fegyelem

Igaz, a krónikák méltatják a király azon törekvését, hogy meghagyta vezéreinek, hogy „senkinek se okozzanak kellemetlenséget és a zsákmányszerzéstől tartózkodjanak”, de ha szükségesnek látta, a magyar hadvezetés is alkalmazta a tudatos károkozást és a felégetett föld módszerét.²⁴⁴ Itáliában Sommánál és Contursinál torkollott a hadi akció vérengzésbe.²⁴⁵ Már a *Descriptio Europae Orientalis* hangsúlyozza, hogy „az összes területet, amelyen átvonulnak, elpusztítják”.²⁴⁶ Morvaországban „nagy tűzvészeket és károkat okoztak”; a litvánok ellen vonulva „földjeiket vagy tartományaikat nagyrészt lerombolta” a király.²⁴⁷ Szerbiában a seregek „nagy károkat okoztak”.²⁴⁸ Az 1355-ös zürichi hadjáratban a pszichológiai hadviselés nyomai tűnnek fel: rendszeresen pusztították a vidéket, és „parancsuk volt, senkit se ejtsenek foglyul, hanem minden németet részegítsenek meg a halál poharából”.²⁴⁹

A kíméletet nem adó kegyetlenségben annak a nyoma őrződhetett meg, hogy a kis létszámú, 400 fős magyar seregnek arra is biztosítani kellett magát, hogy az igen hosszú távú hadjáratról haza is térhessen, és az esetleges ellentámadásoknak még az esélyét is gyökeresen megakadályozza.²⁵⁰ A király keményen kézben tartotta katonái irányítását: maga az a tény is erről tanúskodik, hogy 1347–1348 fordulóján egy hónap alatt megtette az Itálián át vezető utat.²⁵¹ Lackfi István is szigorú fegyelmet tartott,²⁵² igaz, ha szükség volt a fegyverutánpótlás beszerzésére, mint mielőtt 1349 tavaszán elért volna Cornetóba, alaposan kifosztotta a környező várakat.²⁵³

Matteo Villani szerint „a magyar barbár nép módjára nem tűri a katonai fegyelmet és nem tud feljebbvalójának engedelmessé válni”.²⁵⁴ A történetírásban rendre megjelenik, hogy a nápolyi háborúk kudarcáért a fékezhetetlen idegen zsoldosok okolhatók, akik a király távollétében nyaklók nélkül garázdálkodtak. Nem igaz azonban, hogy a fizetetlen zsoldosok csak arra vártak, hogy a király kitegye a lábát, és rögtön át is álltak az ellenség oldalára: egyszerűen csupán annyi történt, hogy

243 Villani [Rácz M.], 261.; B. Szabó, 2020. 269.

244 Névtelen szerző, cap. 5.; *Chron. Dubn.* cap. 158.; Csukovits, 2013. 35.

245 Csukovits, 2019. 47.

246 Bertényi, 2000. 193.; „verum tamen omnia loca per que transeunt devastant”: *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 140.

247 Küküllői, cap. 36.; „incendia et maxima damna intulerunt”: Thuróczy, cap. 166.; Küküllői, cap. 29.; „terris ipsorum et tenetis in magna parte devastatis”: Thuróczy, cap. 159.

248 Bleyer, 1899. 905–906.

249 Névtelen szerző, cap. 19.; *Chron. Dubn.* cap. 172.

250 Kristó, 1988. 136.

251 Csukovits, 2021. 1173.

252 Csukovits, 2016. 65.

253 Virágh, 2020. 124.

254 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 65. p. 207.; Villani [Rácz M.], 262.

„a halandóság következtében megfogytak”.²⁵⁵ A pestis után a harmadával-felével visszaeső gabonatermelés miatt sem lehetett ellátni és fizetni a haderőt. A „zsoldosok árulása” egy történeti toposz. Nincs arról szó, hogy Lajos „szabadjára engedte” volna németjeit. A *condottieri*ről nem lehet a hűség szobrát megmintázni, de nem is lehet őket gonosztevőknek bélyegezni. Egyes kompániák valóban kitöltötték szerződésüket. Machiavelli előítélettel teli sztereotípiáját – „egyenetlenkedők, engedetlenek, hűtelenek, [...] az ellenséggel szemben gyávák; adott szavuk nincs”²⁵⁶ – nem lehet általánosítani. Sokszor az utánpótlás hiányában adták rablásra a fejüket, de többnyire megelégedtek a sarccal (*appatis*), hiszen a lemészároltak nem tudnak váltságot fizetni. Nem csak a király hadai voltak felelősek a pusztításokért, a „haszonlesés számos olasz csapatot vont köréjük”.²⁵⁷ Lajos meg is „büntette a seregét nagy számmal követő rablókat s fosztogatókat”.²⁵⁸ A fosztogatást halálbüntetés terhe mellett tiltotta a királyi seregben is.²⁵⁹

A harctéri fegyelem a statáriális intézkedések ellenére sem volt mindig fenntartható ilyen hosszú időn keresztül. A zsoldfizetés olykor hónapokig elmaradt, de a király huzamosabb ideig képes volt stabil jövedelmet biztosítani. Lackfi István is úrrá tudott lenni zsoldoslázadásokon.²⁶⁰ A magyarok „el voltak látva gazdag felszereléssel s fegyverzettel”.²⁶¹ Amikor a király el is hagyta a hadszínteret, jelentős összeget helyezett el hadikincstárában, „arany- és ezüstékszerekkel együtt, hogy senkinek se legyen oka a távozásra”.²⁶² 1348-ban „a zsoldosokat udvariasan kifizette”.²⁶³ Az itáliai viszonyokhoz képest is megfelelő rendszerességgel folyósított zsoldot. 1350-ben Lajos azzal kezdte, hogy kifizette zsoldosai hátralékát, „zsoldról és ajándékokról bőkezűen gondoskodott számukra”, így „szívesen jöttek hozzá”.²⁶⁴ 1350-ben Paksi Leusták a hadikincstárt újra feltöltötte, „sok ezer márka súlyú ezüstöt és 2 ezer arany- meg ezüstedényt és hatalmas kincset hozott”.²⁶⁵ Leusták *senescallus* címe arra utalhat, maga is egy fizetett kompánia élére került.²⁶⁶

A fizetség folyósítása is fejlődött: 1373-ban Lajos arra utasította Himfi Benedeket, hogy ne merészeljen „fizetést” elfogadni Francesco da Carrarától, mert elégséges pénzzel látta el: „A szolgálatot [...] a magunk költségére szándékozunk végrehajtani, [...] ha rászorultok, kölcsönpénzt kérhettek tőle, [...] a mi számlánkra, [...] amivel mi fogunk neki tartozni.”²⁶⁷ Nem a fizetség elmaradása az oka a vállalkozá-

255 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 37. p. 23.; Villani [Rácz M.], 209.

256 Machiavelli, 1976. cap. XII.

257 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 214.

258 „...fare guistizia di rubatori e malandrini, ch’assai ne seguivano suo oste”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1622.; Villani [Rácz M.], 184.

259 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1622.

260 Csukovits, 2016. 66.; Virágh, 2020. 125.

261 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 50. p. 28.; Villani [Rácz M.], 218.

262 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 49. p. 28.; Villani [Rácz M.], 217.

263 „...gli altri soldati che-l’aveano servito pagò cortesemente”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 113. p. 1626.; Villani [Rácz M.], 184.

264 Kükkülei, cap. 27.; Veszprémy, 2008. 171.

265 Névtelen szerző, cap. 13.; „pro regis honore expendum”: *Chron. Dubn.* cap. 166.

266 Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166.

267 DL 41 887.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 1371–75. 199. sz.; Áldásy, 1910. 3.; Makkai-Mezey, 284–285.

sok kudarcainak. Még a dúsgazdag Firenze vagy Siena zsoldosai sem kapták meg mindig járandóságukat.

A zsoldban állók számára azonban haszonnal is kecsegtettek az itáliai hadjáratok. A források gyakran arról számolnak be, a magyarok főként a fogolyszerzés miatt állnak csatát. Az 1349-es melitói csatában mintha más se vezette volna őket, mint hogy tekintélyes váltságdíjra tegyenek szert:²⁶⁸ „Az egészet nem is lehet ütközetnek nevezni, hanem nagy vagyonú bárók és lovagok elfogására felállított csapdának.”²⁶⁹ Lackfi István Troiánál 300 lovagot, majd Cornetónál Werner von Urslingent „500 fegyveressel” ejtette fogságba.²⁷⁰

Összegzés

A magyar hadvezetés sok tekintetben megelőzte korát. Lajos egyes hadjáratai mint ha a 16. század itáliai háborúit idéznék. Katonái megfelelő számban vittek magukkal tartalék- és szállítólovagokat, illetve társzekereket. Néhány esetben a lélektani hadviseléssel is megelégedtek, erőt demonstráltak, és rendszeres sarcot szedtek. Képesek voltak hosszas „lovaglásokra”, rendkívüli meneteljesítményeik példa nélküliek. Egy nap „42 mérföldet” lovagoltak Vicchióból Imolába, ami körülbelül 75 kilométer.²⁷¹ A Névtelen szerző is említi, hogy a Lackfiak egy éjjel Ascoliból Beneventóba jutottak el lovon, ami légvonalban is 80 kilométeres távolság, s ráadásul igen nehéz terepen, több hegyláncon kellett átkelniük.²⁷² Lackfi Istvánról is tudhatjuk, hogy az éj leple alatt hagyta el Aversát 1349-ben.²⁷³ Ha kellett, Lajos katonái képesek voltak demoralizálni ellenfeleiket. Nagy figyelmet fordítottak a terep ismeretére, a hadszíntér felmérésére, a felderítésre. Előre tudták, hol vannak átkelőhelyek, kutak, itatóhelyek. Mesterien alkalmazták a blokádot: ellenőrzés alá vonták a legapróbb helységeket is, és nem csupán azokat, ahol zsákmányra tehettek szert. Az ellenséges területre be-becsapva tették tönkre az ellencsapások potenciális lehetőségét. Igaz, ahogy fentebb láttuk, egy-egy tekintélyesebb erődöt nem tudtak akkor sem bevenni, ha a környékét hosszú időre megszállták.

Nápolyban viszont a nagyobb kiterjedésű megszállt területen nehéz volt fenntartani a befolyást. Lajos 1348-as távozása korántsem jelentette a magyar uralom feladását, mivel voltak „magyarok és idegen zsoldosok, akik a király nevében a királyságban maradtak”.²⁷⁴ A haderő mindazonáltal elérte teljesítőképessége határát, és a helyőrségek állandó finanszírozását az ország nem bírta el. A második hadjáratán a király elbocsátotta 4000 zsoldosát, de így is maradt 2-3 ezer főnyi

268 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.; Veszprémy, 2008. 168.

269 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 48. p. 28.; Villani [Rácz M.], 216.

270 Kükküllej, cap. 14.; DL 4151.; CD IX/1. 760.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186.; B. Szabó, 2020. 274.; Borosy, 2004. 425.

271 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 79. p. 272.; Villani [Rácz M.], 277.

272 Névtelen szerző, cap. 13.

273 Virágh, 2020. 127.

274 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 50. p. 201.; Villani [Rácz M.], 218.

hadereje, amely 1351–1352 folyamán sikeresen védte pozícióit, és ellenfele, Johanna nápolyi királynő hadainak feje, Tarantói Lajos egy tapodtat sem haladhatott előre. A magyar erők katonai teljesítménye talán kevésbé volt látványos, ám hadászati szempontból mindenképpen jelentékenynek kell értékelnünk: tucatnyi helyőrség ellátása, valamint egy jókora megszállási övezet fenntartása majdnem két éven át. A magyarok jó részét soha nem győzték le, Wolfhardt Konrád csak hatalmas sarc árán hagyta el Nápolyt. A fő probléma az volt, hogy állandó helyszíni vezetés és helyben működő hadigépezet nélkül, távolról, többhetes parancs- és hadijelentésváltások útján irányítva a magyar erők nem tudták maradéktalanul ellátni feladataikat. A király „otthon” hozzá volt szokva, hogy magához rendelje hadvezérét, és haladéktalanul tájékoztassa a katonai ügyek pillanatnyi állásáról.²⁷⁵ Egy teljességgel expedíciós ellátásra alapozott háború nehezen volt kivitelezhető. Első hallásra banálisnak hathat, ám az, hogy a magyarok még „patkókból és patkószegekből” is kifogytak, a középkorban határt szabott a háborúnak.²⁷⁶

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

AO

Anjoukori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

AOKt.

Anjou-kori Oklevéltár. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLIV., XLVI–LI. Suppl. Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, B. Halász Éva, Kordé Zoltán, Kőfalvi Tamás, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Szócs Tibor, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Bp., 1990–2023.

Bánffy

Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. Bp., 1908–1928.

Bertényi

Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2000. (Osiris tankönyvek.)

Blagay

A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay. Közzéteszi Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Bp., 1897.

275 DL 47 883.; *Documenta historiam Valachorum*, 207. sz.; EO V. 73. sz.; *Doc. Rom. Hist. C.* XIV. 331. sz.; *Doc. Rom. Hist. D.* 63. sz.; Makkai–Mezey, 285–286.; Thallóczy, 1900. 614–615.; Kumorovitz, 1983. 974–975.

276 Névtelen szerző, cap. 10.; *Chron. Dubn.* cap. 163.; Villani [Rácz M.], 224.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

CDCr.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. 743–1399. + Suppl. I–II. 1020–1309. Collegerunt et digesserunt T[adeus] Smičiklas, Marko Kostrenčić, Emilije Laszowski, Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Stjepan Gunjača, Duje Rendić Miočević, Hodimir Sirotković, Josip Kolanović. Zagrabiae, 1904–2002.

Chron. Dubn.

Chronicon Dubnicense: cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano, chronicisque Vindobonensi Picto et Budensi Accurate Collatum. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Lipsiae, 1884. (Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima. Scriptorum. Vol. III.)

Descriptio Europae Orientalis

Anonymi Descriptio Europae Orientalis. (Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata). Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit Olgjerd Górká. Cracoviae, 1916.

Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Anonimov Opis istočne Evrope. Anonymous' Description of Eastern Europe. Edd. Tibor Živković, Vladeta Petrović, Aleksandar Uzelac. Beograd, 2013.

Doc. Rom. Hist. C.

Documenta Romaniae historica. Seria C. Transilvania. Vol. XIII. 1366–1370. Volum întocmit de: Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea. Vol. XIV. 1371–1375. Volum întocmit de: Aurel Răduțiu, Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain. București, 1991, 2002.

Doc. Rom. Hist. D.

Documenta Romaniae historica. Seria D. Relații între Țările Române. Vol. I. 1222–1456. Ed. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain. București, 1977.

Documenta historiam Valachorum

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Edd. Fekete Nagy Antal, Makkai László. Budapestinensis, 1941. (Sumptibus Instituti Historici Europae Centro-orientalis in Universitate Scientiarum.)

Dubnici Névtelen

Dubnici Névtelen: Könyv Lajos magyarországi király tetteiről. In: *Krónikáink magyarul*. III/1. Vál. és ford. Kulcsár Péter. Bp., 2006. 106–123. (Történelmi források.)

EO

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–II. Regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. III. Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével †Jakó Zsigmond. IV–V. *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András. Bp., 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53., 60.)

Hanvay

Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvay család levéltára 1216–1525. Szerk.: Ila Bálint, Borsa Iván. Bp., 1993.

HO

Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VI. Szerk.: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur István, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891.

Kállay

A nagykállói Kállay-család levéltára. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1943.

Kézai

Kézai Simon: *Gesta Hungarorum.* In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. Edd. Szentpétery Imre et al. Bp., 1937–1938. [2. kiadás. Edd. Szovák Kornél, Veszprémy László. Bp., 1999.]

Középkori históriák

Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár.)

Krassó

Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. Oklevéltár.* III–IV. Bp., 1882–1884.

KRE

Károly Róbert emlékezete. Vál., szerk., bev., jegyz. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Képanyag vál. Marosi Ernő. Bp., 1988.

Küküllei

Küküllei János: *Lajos király krónikája. Chronicon de Ludovico rege.* In: Küküllei János: *Lajos király krónikája.* Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford., szerk.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 7–40.

Listine o odnošajih

Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike. Vol. 2. *Od godine 1336 do 1347.* Skupio i uredio Sime Ljubić. Zagrabiae, 1870. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II.)

Machiavelli

Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem.* Ford. Lutter Éva. Bp., 1976.

Makkai–Mezey

Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk.: Makkai László – Mezey László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár.)

Névtelen szerző

Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* In: Küküllei János: *Lajos király krónikája.* Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford., szerk. Kristó Gyula. Bp., 2000. 41–64.

RA

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica, I/1–3.; II./1. Szerk.: Szentpétery Imre, II/2–4. Szerk.: Borsa Iván. Bp., 1923–1943, 1961–1987.

Regesta documentorum regni Croatiae

Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. Coll. Kukuljevic de Saccis [Ivan Kukuljević Sakcinski]. Zagrabiae, 1896.

Sopron

Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 1. kötet. *Oklevelek 1162-től 1406-ig.* Közli: Házi Jenő. Sopron, 1921.

Süttő

Süttő Szilárd: *Az Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajos-tól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával.* I–II. Szeged, 2003.

Sztáray

A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I–II. Szerk.: Nagy Gyula. Bp., 1887–1889.

Teleki

A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk.: Barabás Samu. Bp., 1895.

Temes

Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. 1183–1430. Összeáll. Pesty Frigyes, Ortvy Tivadar. Pozsony, 1896.

Thuróczy

Johannes de Kikullew: *Chronicon de Ludovico rege.* In: Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum.* I. *Textus.* Edd. Elisabeth Galántai, Julius Kristó. Bp., 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)

UB

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Hrsg. v. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. Hermannstadt [Sibiu], 1892–1937; Bucharest, 1975–1991.

Urkundenbuch des Burgenlandes

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Vol. IV. *Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318.* Hrsg. v. Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz, 1985.

Villani, G.

Villani, Giovanni: *Nuova cronica.* [Cronica di Giovanni Villani.] Edizione critica a cura di Giuseppe Porta. I–II. Parma, 1990–2007.

Villani, M.

Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani. I–II. Trieste, 1857–1858. (Biblioteca classica italiana, secolo 18.)

Villani [Rác M.]

A három Villani krónikája. *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani.* Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rác Miklós. Bp., 1909. (Középkori krónikások, VII–IX.) [Új kiadás: szerk. Bárány Attila. Gödöllő–Máriabesnyő, 2011. (Scriptores rerum Hungaricarum, 5.)]

Wenzel

Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (Monumenta Hungariae Historica, IV. Acta Extera. Diplomáciai emlékek, I–III.)

Zichy

A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Edd. Nagy Imre, Nagy István, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc, Lukács Pál. Bp., 1871–1931.

3. Szakirodalom

Áldásy

1910 Áldásy Antal: Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez. In: *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlöny*, 11. (1910) 1. sz. 1–7.

Baumgarten

1902 Baumgarten Ferenc: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. I–IV. In: *Századok*, 36. (1902) 1. sz. 1–20., 2. sz. 112–130., 4. sz. 326–346., 5. sz. 428–443.

Bertényi

1987 Bertényi Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 3. sz. 395–412.

Bleyer

1899 Bleyer Jakab: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. In: *Századok*, 34. (1899) 9. sz. 788–812., 10. sz. 879–912.

Borosy

2004 Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 2. sz. 379–442.

Csákó

2020 Csákó Judit: Az elit és a diplomácia – Nagy Lajos diplomatái. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 275–290. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Csákó Judit: Zára 1345–1346. évi velencei ostroma a narratív kútfők tükrében. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1139–1166.

Csukovits

2009 Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. 19–62. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 40. *Analecta mediaevalia*, III.)

2012–2019 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. I. rész. I. *Károly uralkodása (1301–1342)*. II. rész. I. *(Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bp., 2012, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2013 Csukovits Enikő: Esettanulmány Nyugat-Európa középkori magyarság-képéhez. Nagy Lajos nápolyi hadjáratai a magyar-párti krónikás, Domenico da Gravina szemével. In: *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia*. Szerk.: Böhm Gábor – Fedeles Tamás. Pécs, 2013. 29–42.

2015 Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2016 Csukovits Enikő: Lackfi István Apuliában. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk.: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016. 61–68.

2020 Csukovits Enikő: A magyar bárók műveltsége az Anjou-korban. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 341–353. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Csukovits Enikő: I. (Nagy) Lajos magyar király útja Nápolyba. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1167–1180.

2022 Csukovits, Enikő: Luigi il Grande re d'Ungheria e gli stati italiani. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*. A cura di Giovanna Baldissin Molli, Franco Benucci, Maria Teresa Dolso e Ágnes Máté. Roma, 2022. 17–27. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia, 8.)

Deér

1936 Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 37. (1936) 1–57., 169–202.

1936 Deér József: *Zsigmond király honvédelmi politikája*. Pécs, 1936.

2005 Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947*. Szerk.: Bárány Attila. Gödöllő–Máriabesnyő, 2005. I. köt. 118–206.

Dercsényi

1941 Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*. Bp., 1941.

Domanovszky-Vértesy

1900 Domanovszky Sándor – Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. I–II. In: *Századok*, 34. (1900) 9. sz. 778–799., 10. sz. 905–923.

Engel

1981 Engel Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle*, 24. (1981) 1. sz. 1–19.

1982 Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Századok*, 116. (1982) 5. sz. 880–922.

1984 Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területi alapjai a középkori Magyarországon. I–II. In: *Világosság*, 25. (1984) 5. sz. 288–295., 6. sz. 367–375.

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak.)

2001 Engel Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2001. 73–81.

2003 Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)

Fábián

2018 Fábián Laura: Nagy Lajos királytűkre: a Secretum secretorum. In: *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*. Szerk.: Fábián Laura, Lovas Borbála, Haraszi Szabó Péter, Uhrin Dorottya. Bp., 2018. 77–99.

2020 Fábián Laura: Megjegyzések az oxfordi Secretum secretorum (MS Hertford College 2) kéziratcsoportjához. In: *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7–8*. Szerk.: Boros István. Bp., 2020. 101–110.

Farkas

2022 Farkas Csaba: Lackfiak és familiárisaik a 14. század közepén In: *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk.: Bagi Dániel, Barabás Gábor, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2022. 228–243.

Fraknói

1899 Fraknói Vilmos: Genealógiai kérdések (Pór Antalnak ajánlva). In: *Turul*, 17. (1899) 135–138.

Fügedi

1982 Fügedi Erik: Királyi tisztség vagy hűbér? In: *Történelmi Szemle*, 26. (1982) 3. sz. 483–509.

Gjuzelev

1980 Gjuzelev, Vasil: La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365–1369). In: *Byzantino-bulgarica*, 6. (1980) 153–172.

Gyárfás

1870–1885 Gyárfás István: *A jász-kúnok története*. I–IV. Kecskemét–Bp., 1870–1885.

Györffy

1964 Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. In: *Történelmi Szemle*, 7. (1964) 1. sz. 1–25., 3–4. sz. 537–568.

Holban

1956 Holban, Maria: Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină. Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului. In: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 1. (1956) 8–62.

1981 Holban, Maria: *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*. București, 1981. (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Biblioteca istorică, LVII.)

Hóman–Szekfű

1935 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1935.

Horváth

1861 Horváth Mihály: Magyar regesták a bécsi császári levéltárból, 1118–1605. In: *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlemények*, 9 (1861) 1–96.

Kristó

1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.

2001 Kristó Gyula: Modellváltás a 13. században. In: *Századok*, 135. (2001) 2. sz. 473–487.

2002 Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 18.)

Kumorovitz

1983 Kumorovitz Lajos Bernát: I. Lajos királyunk havasalföldi hadjárata (és „török” háborúja). In: *Századok*, 117. (1983) 5. sz. 919–979.

Miskolcgy

1933 Miskolcgy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. I. 1. hadjárat. II. Hadi események a két hadjárat között. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 46–70., 123–146.

1934 Miskolcgy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934) 41–57.

Németh

2008 Németh Péter: A Péc nembeli Ibrányiak. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 18. (2008) 133–146.

Piti

2001 Piti Ferenc: „...de adventu regis Hungarie”. Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratairól az 1340. évi oklevelek tükrében. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 115. (2001) 41–53.

Pór

1892 Pór Antal: *Nagy Lajos 1326–1382*. Bp., 1892. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

1899 Pór Antal: Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben. (I–II. közlemény.) In: *Erdélyi Múzeum*, 16. (1899) 8. sz. 504–514., 9. sz. 561–573.

Pósán

2019 Pósán László: *Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban*. Debrecen, 2019. (Memoria Hungariae, 10.)

Ratz

1966 Ratz, Alfred: Valbach – Kapuvár – Bobuth. Landestor und Gyepüsystem der Rabnitzlinie. In: *Festschrift für Alphons A. Barb zum fünfundsixzigsten Geburtstag am 15. April 1966*. Eisenstadt, 1966. 446–514. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 35.)

Sardagna

1880–1881 Sardagna, Giovanni Battista di: Memorie di soldati istriani e di altri italiani e forestieri che militarono nell'Istria allo stipendio di Venezia nei secoli XIII, XIV e XV [parte II]. In: *L'Archeografo triestino: raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria*, Nuove Serie, VII. (1880–1881) 235–289.

Sebők

2010 Sebők Ferenc: A nápolyi hadjárat előkészületei 1347. évi oklevelekben. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 251–256.

Skorka

2016 Skorka Renáta: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósnán László, Veszprémy László. Bp., 2016. 247–262.

B. Szabó

2017 B. Szabó János: *A középkor magyarországi könnyűlovassága. X–XVI. század*. Gödöllő–Máriabesnyő, 2017.

2020 B. Szabó János: Marsallbot a tarsolyban. Az elit és a hadakozás. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 265–274. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Szűcs

1973 Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I–II. In: *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878.

Thallóczy

1898 Thallóczy Lajos: Oklevelek a magyar–bulgár összeköttetések történetéhez. 1360–69. In: *Magyar Történelmi Társulat Közleményei*, 21. (1898) 357–367.

1900 Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. In: *Századok*, 34. (1900) 7. sz. 577–615.

C. Tóth

2000 C. Tóth Norbert: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez, 1264–1543. In: *Levéltári Közlemények*, 71. (2000) 1–2. sz. 93–127.

Vásáry

2006 Vásáry István: Nagy Lajos tatár hadjáratai. In: *Studia Caroliensia*, 7. (2006) 3–4. sz. 17–30.

Veszprémy

2008 Veszprémy László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Bp., 2008.

Virágh

2020 Virágh Ágnes: A nápolyi hadjáratok ismeretlen epizódja: az aversai zsoldoslázadás. In: *Belvedere Meridionale*, 32. (2020) 2. sz. 119–132.

Wehli

1982 Wehli Tünde: Pseudo-Aristoteles, Secretum Secretorum. In: *Művészet I. Lajos korában*. Szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívía. Bp., 1982.

Wertner

1905 Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. In: *Századok*, 38. (1905) 5. sz. 420–451.

1918 Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai. I–II. In: *Had-történelmi Közlemények*, 19. (1918) 59–97., 202–271.

Zsoldos

2000 Zsoldos Attila: A megyei csapattól a magánhadseregekig. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2000. 31–32.

2007 Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években*. Bp., 2007.

2013 Zsoldos Attila: A hadszervezet átalakulása a XIII. századi Magyarországon. In: *A hadtáp volt maga a fegyver. Hadtáp és logisztika a középkorban*. Szerk.: Pósan László, Veszprémy László. Bp., 2013. 212–226.

2018 Zsoldos Attila: 1317 tavasza Biharban. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Szerk.: Kincses Katalin Mária. H. n. [Bp.], 2018. 632–638.

2019 Zsoldos Attila: *Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján*. Nagyvárad, 2019. (Tanulmányok Biharország történetéről, 6.)

ATTILA BÁRÁNY

MILITARY ADMINISTRATION AND ARMY IN KING LOUIS I THE GREAT'S HUNGARY LEADERSHIP, STRATEGY, BRANCHES OF WARFARE

The article wishes to have an overview of the system of military organization in Hungary, in the reign of King Louis I (1342–1382). It is to give insight into the military machinery: obligation, logistics, reconnaissance, fortification warfare, the usage of terrain and weaponry. It examines formation, discipline and tactics as well as discusses branches: heavy cavalry, lightly armoured archers, and mainly foreign mercenary infantry. It has been widely held in historiography that a greatest innovation of the Angevins was the “banderial” army, that is, lords faithful to the new regime had a right now to lead their own, private contingents under their own family banners, *banderium*, the military unit being proposed as a novelty as well. Through the investigation of donation and prorogation charters, summonses, call-to-arms dispatches the organization of war can be seen clearer. Recent research has shown that it is not a novelty at all. The *honor* system, brought forward by the new dynasty meant a reform in the military organization: the territorial administration was based on military executive power assigned by the crown to “soldier barons”, on a temporary footing, particularly tied closely to its centres, castles. The *banderium* contingents were set up by holders of *honores*, obliged to mobilize any time all the arms-bearing men of the district. A campaign could have been led with forces of mixed composition: county noble troops, knights of the royal aula, light cavalymen of privileged Cumans. For the eastern theatres of war, Louis mustered mass forces of lightly armed footmen and a variety of light cavalymen from Vlachs to much more organized Székely horsemen. In certain cases they were supplemented with mainly paid royal household forces. The Nomadic-origin military personnel of the Cumans or Iasians were even employed in Western theatres of war. The Italian ventures were largely fought by regularly paid, semi-standing forces with a scrutinized budget and well-organized supply and even an in-field mobile treasury.

Az 1356. évi királytalálkozó

Az Anjou-kori diplomácia mindmáig legjelesebb eseményeként elkönyvelt 1335. évi visegrádi királytalálkozó nem csupán a kelet-európai országok történelmének emlékezetes eseménye, de a középkori uralkodói kongresszusok 14. századi történetében is mérföldkövet jelentett.¹ I. Károly magyar, János cseh és III. (Nagy) Kázmér lengyel király visegrádi találkozásán két feltörekvő és egy gyengülő európai dinasztia lépett egymással szövetségre, amivel a magyar Anjouk és a cseh Luxemburgok hatalmuk kiterjesztését, a lengyel Piastok ellenben hatalmuk fenntartását célozták meg. A cseh fél rövid távon próbált sikert kovácsolni az egyezségből, s szövetségeseit hamarosan fel is használta az ugyancsak tényérésre törekvő Habsburgok feltartóztatására. A magyar fél a megállapodás hosszú távú kiaknázására törekedett.

A visegrádihoz hasonló csúcstalálkozók a középkori Európában nem voltak kivételesek, bár mindennapinak sem mondható az, hogy három koronás fő egyszerre, egy időben jelenjék meg. Ilyen szempontból a kutatás a visegrádi találkozó előzményének tartja azt az 1281 januárjához kötődő esetet, amikor III. Fülöp francia király látta vendégül az aragón uralkodót, III. Pétert, valamint I. Jakab mallorcai királyt Toulouse-ban. Az eseményen I. Károly nápolyi király is képviseltette magát fia, Károly tarantói fejedelem által. A toulouse-i kongresszus, mely egyes délnyugat-európai területek hűbérjogának rendezését, illetve az aragónok és a nápolyi Anjouk összebékítését tűzte ki célul, egy hétig sem tartott, ebből a szempontból a mindenszentek környékén kezdődő és három hétig elhúzódó visegrádi összejövetel a korszak fejedelmi találkozóinak sorában a leghosszabbnak számított.² A toulouse-i és a visegrádi multilaterális királytalálkozót 1364-ben a krakkói követte, amelyen III. Kázmér lengyel király I. Lajos magyar, IV. Károly cseh és római, illetve II. Péter ciprusi királyt fogadta. Ezúttal a lengyel trón öröklése, valamint Kelet-Európa békéje szerepelt a napirenden.³ A sokoldalú uralkodói tanácskozások száma Luxemburgi Zsigmond regnálása alatt (1387–1437) sokasodott meg. Ez egyrészt annak tudható

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., skorka.renata@abtk.hu).

1 A visegrádi kongresszusra és az ott született döntésekre vonatkozó legutóbb megjelent kiadvány: *Visegrád*, 2009. A középkori uralkodói találkozók történetéről (a kongresszusok repertóriumával) lásd: Schwedler, 2008.

2 Schwedler, 2008. 119.

3 Az 1364. évi találkozó Schwedler repertóriumában R149-es sorszámmal szerepel: Schwedler, 2008. 450.

be, hogy az említett király a magyar mellett a római és a cseh koronát is viselte, másrészt pedig, hogy Zsigmond éppen úgy hajlandónak mutatkozott diplomáciai érzékét és tárgyalóképeségét latba vetni a katolikus egyház egységének helyreállításáért, mint – a kontinens vezető uralkodójaként – számos konfliktusban közvetítő szerepet játszani a béke megteremtéséért.

A 14. századi Európában a multilaterális uralkodói kongresszusoknál jóval gyakoribbnak számítottak és az országok közötti kapcsolatok ápolásában nem kevésbé hangsúlyos szerepet töltöttek be a bilaterális királytalálkozók. A magyarországi Anjouk azonkívül, hogy időről időre fogadták a Magyar Királlyal szomszédos uralkodók követeit, rendszeresen találkoztak a környező országok uralkodóival és fejedelmeivel, vendégül látták azok kíséretét és udvartartását. Míg ezek a koronás összejövetelek I. Károly uralkodásának a második felétől mutathatók ki,⁴ addig fia, I. (Nagy) Lajos idejében ezek egyenletesen oszlanak el, és inkább csak az uralkodásának utolsó évtizedében esik vissza a számuk.

A Lajos-kori külpolitika korszakai

Ha a Lajos-kori külpolitikát a szomszédos országokkal kapcsolatos szándékok és érdekek szerint három korszakra bontjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az 1342–1358 közé eső éveket a nápolyi trón megszerzésének⁵ és a Velence elleni hadjárat⁶ kérdésének elsődlegessége jellemzi. Ezekhez a törekvésekhez a magyar uralkodónak szüksége volt a környező hatalmak támogatására, vagy legalábbis hallgatólagos egyetértésére, így a közvetlen szomszédokkal való szövetségi és békés viszony fenntartása elemi érdekként merült fel a Magyar Királyság részéről. Ennek tudható be, hogy II. Albert osztrák herceggel Lajos már hatalomra kerülését követően csakhamar megerősítette az apja által kötött együttműködési szerződést.⁷ A Habsburgokon túl a Luxemburgok támogatását is magáénak mondhatta a magyar király, akinek első felesége a kontinens legbefolyásosabb uralkodójának számító IV. Károly cseh és római király leánya volt.⁸ Házasság útján szerzett szövetség kötötte a magyarországi Anjoukat ezekben az években a Német-római Birodalom vezető dinasztijához, a bajor Wittelsbach-házhoz is, mivelhogy Lajos király öccse, István herceg IV. (Bajor) Lajos lányával kelt egybe.⁹ A korszak mind reprezentációs, mind politikai szempontból kiemelkedő fontosságú eseményének tekinthető az 1353-ban Budán tartott kettős esküvő.¹⁰ Vélhetően az esztendő júniusának első felében ke-

4 Ezek Schwedler repertóriumában R73., R80., R89., R93., R96., R100. szám alatt szerepelnek (Schwedler, 2008. 431., 433., 435., 436., 437., 438.).

5 A nápolyi hadjáratokról legújabban: Csukovits, 2019. 27–48.; Csukovits, 2021. 1167–1180. A hadjárat megszervezéséről lásd még Bárány Attila jelen számunkban közölt írását: Bárány, 2023.

6 I. Lajos Velence elleni fellépéséről lásd: Wertner, 1918. 70–79., 211–217. Zára 1345–1346. évi ostromáról legújabban: Csákó, 2021. 1139–1166.

7 Skorka, 2014. 637.

8 A házasságkötés körülményeire lásd: Skorka, 2021. 1186–1188.

9 B. Halász, 2005. 88.; B. Halász, 2014. 88–89.

10 Skorka, 2014. 642.

rült ugyanis sor IV. Károly harmadik és I. Lajos második házasságkötésére. Előbbi a magyar király rokonával, a Piast Erzsébet anyakirályné udvarában nevelkedett Anna schweidnitzzi hercegnővel lépett frigyre, míg Lajos király a bosnyák bán lányával, Kotromanić Erzsébettel.¹¹

A Lajos-korban a szomszédos dinasztiákhoz fűződő külpolitikai kapcsolatok második korszakának az 1359–1372 közötti periódust tekinthetjük, amennyiben a viszonyt a környező dinstiákkal mindenekelőtt a magyar trón utódlásának kérdése, a Luxemburg-dinasztia területi és hatalomnövekedésének megfékezése határozta meg. A magyar Anjouk és a Luxemburgok szövetségi viszonyát kikezdtte az a IV. Rudolf osztrák herceg terjesztette híresztelés, miszerint a mainzi és a kölni választófejedelem VI. Ince pápa támogatásával IV. Károly leváltására készül, és a birodalmi koronát a magyar királynak adnák.¹² Ennek a bő évtizednek az első felében a Tiroli Grófság birtoklása kapcsán kirobbant konfliktusba I. Lajos a Habsburgok oldalán szállt be a Luxemburgokkal szemben, a lengyel uralkodó és a felső-bajor Wittelsbachok társaságában, a háború 1362-től 1364-ig tartott.¹³ Ezt követően 1367-ben a magyar király a Brandenburgi Őrgrófság ügyében lépett unióra a Wittelsbach-dinasztia landshuti, straubing-hollandi, valamint rajnai választófejedelemi ágával, ezúttal nem csupán IV. Károly ellenében szállt hadba, de a bajorokkal folytatott tárgyalás alkalmával körvonalazódott a Habsburg-tartományok felosztásának terve is.¹⁴ 1369-ben is társult az együttműködéshez III. Kázmér lengyel király, majd Pilgrim von Puchheim salzburgi érsek. Az 1371-ig tartó háborús helyzettel és a fegyvernyugvással,¹⁵ majd a következő évben a Luxemburgokkal és a Habsburgokkal meginduló újbóli egyeztetésekkel¹⁶ lezárult a Lajos-kori külpolitika második korszaka.

Az 1373-tól számítható utolsó korszak, amely I. Lajos 1382-ben bekövetkezett halálával zárult, a diplomáciai visszarendeződés jegyében telt. Uralkodásának utolsó időszakában újra lendületet vett a magyar uralkodó Velence-ellenes politikája,¹⁷ amelyben I. Lajos ismételten számítani kívánt a szomszédok együttműködésére. Ennek fényében 1373-ban a magyar király kihátrált a Wittelsbachok mögül, akik ennek betudhatóan végleg el is veszítették a Brandenburgi Őrgrófságot és az azzal járó választófejedelemi címet.¹⁸ A Habsburgokkal és a Luxemburgokkal való kiegyensúlyozott viszony a csupán leánygyermekkel megáldott I. Lajos számára azért is fontosnak számított, hogy a magyar és a lengyel korona jövőjét házasságpolitiká-

11 Diessenhoven, 1868. 87–88.

12 RI VIII. 321–326. sz.

13 Pór, 1892. 432–436.

14 Skorka, 2021. 1197–1198.

15 1371. október 16-án IV. Károly 1373. június 5-ig tartó fegyverszünetet kötött a magyar uralkodóval és szövetségeseivel. DF 258 468.

16 1372 márciusában a sziléziai Boroszló városában IV. Károly, I. Lajos magyar és lengyel király követei tárgyaltak Anjou Mária és Luxemburgi Zsigmond összeházasításáról (RI VIII. 5024. sz.). Október folyamán már személyesen egyeztetett a két uralkodó a morva–magyar határon (RI VIII. 5139a. sz.). Ugyanezen hónap 16. napján a Habsburg hercegekkel, III. Alberttel és III. Lipóttal is kiegyezett a magyar király Sopronban, és a határ menti viszályok elsimítására október 22-én Bécsújhelyen vegyes bizottság ült össze. Lásd: Skorka, 2019. 293–294.

17 Wertner, 1918. 249–253., 256–268.

18 Skorka, 2021. 1200.

ja révén megfelelően biztosítani tudja, és lányai mellé a szomszéd dinasztiákból választhasson férjet, ami az 1374. esztendőre be is következett, mivel a később felnőttkort megélt királyi hercegnők közül Mária Luxemburgi Zsigmond brandenburgi őrgróf, Hedvig pedig Habsburg Vilmos osztrák herceg jegyese lett.¹⁹

Királytalálkozó Győrben?

Az 1356. évi királytalálkozó a Lajos-kori külpolitika fentebb vázolt három korszakából az első időszakba esik. A 18. századtól tartja magát az az elképzelés, hogy ennek a kongresszusnak a magyarországi Győr városa adhatott otthont. A találkozó és az azt közvetlenül megelőző események úgy bontakoznak ki az eddigi ismereteink szerint, hogy az 1356 januárjában a – Szerbia elleni háborúját nagyjából fél esztendeje lezáró, immáron a Velence elleni hadjáratára készülvén seregeit a dalmát határ közelében állomásoztató – magyar uralkodó Bécs városában megújította a közte és az osztrák hercegek között fennálló véd- és dacsövetséget. Majd II. Albert osztrák herceg kíséretében elindult a Magyar Királyság felé, ahol Győr városába érkezvén uralkodónak kijáró fogadást rendezett a herceg tiszteletére. Ezt követően a püspöki székhelyre február hónapban megérkezett IV. Károly német-római császár is, azonban valami oknál fogva ezt Albert herceg már nem tudta kivárni, és inkább február 20-án kiállított egy megbízólevelet, amelyben négy hívét felhatalmazta, hogy nevében vegyenek részt azon a közvetítő tárgyaláson, amelyet a magyar uralkodó folytat le közte és a császár között a morva és osztrák határszakasz ügyében.²⁰

Minden jel szerint a magyar uralkodó az 1356. esztendő januárjának elején valóban Bécsben tartózkodott, és a január 9-én kelt szövetséglevél értelmében II. Albert osztrák herceg ígéretet tett arra, hogy ha a magyar királyt vagy örököseit, területeit, melyeket most kezén tart, illetve a jövőben megszerez, bárki megtámadni vagy károsítani merészelné, ő és örökösei a támadó ellenében minden erejével segítséget nyújt. Lajos ugyanezt fogadta Albertnek, s kikötötték azt is, hogy Lajos vagy Albert halála esetén örökösük a szövetséget a megkötés napjától számított tíz évig fenntartják. Az egyezés hátterében kétségkívül Dalmáciának a Magyar Korona számára való megtartása és a Velence elleni háborús készültség keresendő. Jól tükrözi mindezt az is, hogy az osztrák herceg engedélyezte híveinek, hogy szabadon a magyar király szolgálatába szegődhessenek. Ez utóbbi kitétel egyértelművé is teszi, hogy I. Lajos komolyan számított a szomszéd fejedelem alattvalóinak közreműködésére a *terra ferma* területén.²¹

A következő napon, vagyis január 10-én az osztrák herceg döntőbíróként ítélkezett a magyar király és megözvegyült sógornője, Bajor Margit között támadt vitában, amely az asszonynak járó hitbér összege körül forgott.²² II. Albert, akit

19 Skorka, 2021. 1200–1204.

20 Steyerer, 1725. 188.; *Annales*, II. 1764. 101.; Lichnowsky, 1838. 305.; Steinherz, 1887. 245.; Pór, 1892. 420.; Werunsky, 1892. 137.; Schieche, 1927. 334–335.; Schwedler, 2008. R118. 441–442.

21 Steyerer, 1725. 186–187.

22 Steyerer, 1725. 187.

a családi öröklésrendben betöltött helye alapján egykor egyházi pályára adtak és passauai püspöknek szántak, s aki 1356-ban már közel járt hatvanadik életévéhez, a kortárs uralkodók és fejedelmek szemében éles elméjű és józan, megfontolt személy hírében állt, így általánosan elfogadott volt, hogy a mind a családon belüli, mind pedig a nemzetközi viszályok esetében hozzá fordultak közvetítést, igazságos döntést remélve. A Luxemburgok, a Wittelsbachok, a szász hercegek, a birodalom egyházi választófejedelmei, velencei és lengyel követek egyként feltűntek bécsi udvarában különböző ügyekkel,²³ ezek sorába illeszthető a magyar uralkodó és Bajor Margit konfliktusában született 1356. évi döntés is.

A január 9-én és 10-én kelt okiratok, melyek igazolják, hogy a kérdéses időpontban II. Albert még Bécsben tartózkodott, vélhetően I. Lajos magyar király társaságában, és a február 20-án ugyancsak II. Albert által Győrben kiállított, fentebb már említett megbízólevél között eltelt időt vizsgálva cáfolhatjuk azt a feltevést, hogy az osztrák herceg I. Lajossal együtt érkezett volna vissza a Magyar Királyság területére, s Győrbe mentek volna. Megállapítható, hogy Lajos király már 1356. január 19-én Pozsonyban tartózkodott, ahonnan az ország közepe felé vette az irányt, és január 26-án Visegrádon mutatható ki, ahol február 6-án is feltűnik.²⁴ Míg Lajos tehát január végére Bécsből visszatért visegrádi székhelyére, addig II. Albert osztrák herceg január 28-án bécsi székhelyén keltezte oklevelét, és így tett február 2-án, valamint 10-én is.²⁵ Mindezek alapján kizárható, hogy a január eleji bécsi találkozót követően együtt vonultak volna át Győrbe, ahol február 20-ig időzött volna a Habsburg herceg. Fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy az 1356. évi királytalálkozó harmadik résztvevője, IV. Károly német-római császár február 13-án Brünn városából arról tájékoztatta mantovai birodalmi helytartóit, a Gonzaga fivéreket, hogy birodalmi ügyek megtárgyalása végett éppen Magyarországra tart.²⁶ Vele kapcsolatban a következő információnk, hogy március 10-én már útban Magyarországról Prága felé keltezett ismételten a morvaországi Brünnből.²⁷

Ez a két utóbbi dátum egyszerűen meghatározza azt is, hogy az 1356. évi magyarországi királyi kongresszus időpontját február 13. és március 10. közé kell helyezni. A fenti időszakban Lajos királynak kizárólag Budán kelt oklevelei maradtak fenn.²⁸ A magyar uralkodó a kérdéses hetekben egyáltalán nem mutatható ki Győrben, kizárólagosan csak az ország közepén lévő rezidenciavárosokban, Visegrádon, illetve Budán. Ismert tény, hogy I. Lajos 1342. évi megkoronázása után 1346/1347 táján a királyi udvar néhány évre átköltözött Budára, majd 1355-ben újfent visszatért Visegrádra,²⁹ a diplomáciai eseményeknek azonban szemmel látha-

23 Niederstätter, 2004. 133., 142.

24 1356. január 19.: DF 238 748., 1356. január 29.: *Anjou-oklt.* XL. 84. 63. sz., 1356. február 6.: *Anjou-oklt.* XL. 91. 74–75. sz.

25 Lichnowsky, 1838. 502–503. 1836–1838. sz.

26 1356. február 13.: RI VIII. 2433. sz.

27 1356. március 10.: CDM IX. 10.

28 1356. február 27.: *Anjou-oklt.* XL. 102. 97. sz., 1356. március 6.: *Anjou-oklt.* XL. 108–109. 111–112. sz.

29 A Lajos-kori költözések részleteiről lásd: Mészáros, 2020. 206. Weisz Boglárka a királyi udvar budai tartózkodását 1346. augusztus–szeptember fordulójá és 1355. október eleje–közepe közé teszi: Weisz, 2019. 97.

tóan továbbra is Buda adott otthont.³⁰ Mindez támogatja azt a feltevést, hogy az 1356. évi találkozó helyszínéként is Budát határozzuk meg, és ezt az elképzelésünket nem gyengíti II. Albert február 20-án Győrben kiállított oklevele sem. Ha ugyanis a kérdéses irat tartalmát megnézzük, abból kiderül, hogy az osztrák herceg Győrben négy alattvalóját, Ulrich von Wallseet, Hermann von Landenberget, Albrecht von Puchheimet, valamint Otto von Meissaut azzal bízta meg, hogy nevében vegyenek részt az I. Lajos magyar király vezette tárgyalásokon, melyek az osztrák fél, illetve a császár és cseh király közötti vitás kérdések rendezésére irányultak.³¹ Ha a tárgyalások Győrben zajlottak volna február 20. körül, nem lett volna szükség II. Albert „helyettesítésére”, hiszen a herceg maga is a városban volt, vagyis személyesen is részt vehetett volna az egyeztetésen. Ha viszont a tárgyalás nem Győrben volt, hanem – ahogy az imént feltételeztük – Budán, akkor magyarázatot kell találnunk arra, hogy az osztrák herceg Győrből miért nem folytatta az útját tovább a kongresszus helyszínére.

II. Albert a kortársak szemében nem csupán bölcsességéről volt híres, de rendelkezett még egy olyan tulajdonsággal, ami ugyancsak nem kerülhette el senki figyelmét. A herceg ugyanis 1330-ban súlyosan megbetegedett, aminek következtében élete hátralévő idejére lába és karja is lebévult. Albertet 1358-ban, hatvanesztendőskorában bekövetkezett haláláig hordszéken szállították, nem meglepő tehát, hogy a herceg nehezen mozdult ki bécsi székhelyéről.³² Annál is inkább eseményszámba megy tehát, hogy 1356-ban, valamikor február 10. után, vagyis télvíz idején vélhetően hajóra szállt és elhagyta fővárosát, hogy személyesen vegyen részt I. Lajos és IV. Károly magyarországi tárgyalásán. Az út során azonban letehetett eredeti szándékáról, és mérlegelve az időjárási viszonyokat, az oda- és visszautazás nehézségeit, egészségi állapotát és életkorát, végül úgy dönthetett, hogy megállva a környelmes püspöki székhelyen, követekkel képviselteti magát a királyi találkozón. A követek megbízólevele így születhetett meg Győrben február 20-án, február 27-én pedig a herceg már bizonyosan ismét Bécsben tartózkodott.³³

Felmerülhet ugyanakkor egy további érv, amely támogatja azt a feltevést, hogy nem a püspökváros lehetett a találkozó helyszíne, jelesül magának a győri püspöknek a személye. Tudjuk, hogy a kérdéses főpapi méltóságot 1337-től az a Kálmán töltötte be, aki Pór Antal munkáiban nem véletlenül kapta a herceg titulust. Kálmán ugyanis I. Károly magyar királynak természetes fia volt, vagyis Lajos királynak féltestvére, aki még apja életében előbb esztergomi nagyprépost, majd győri püspök lett.³⁴ Kálmán sem származása, sem pedig viselt dolgai miatt nem tartozott Piast Erzsébet anyakirályné és fia kedvenc alattvalói közé. 1353-ban az uralkodó börtönbe vetette „bátyját” királyellenes összeesküvés vádjával, s 1354-ben VI. Ince pápának kellett közbenjárnia szabadulásáért.³⁵ Ilyen tekintetben talán nem

30 Skorka, 2021. 1194., 1197–1199., 1201., 1204.

31 Steyerer, 1725. 188.

32 Niederstätter, 2004. 132.

33 Lichnowsky, 1838. 503. 1840. sz.

34 C. Tóth, 2019. 22.

35 Pór, 1889. 383–384.

merész a feltételezés, hogy a püspök megvádolása és nehézkes szabadon bocsátása után néhány esztendővel a magyar királynak esze ágában sem volt nemzetközi csúcstalálkozót tartani Győrben.

II. Albert osztrák hercegről tehát tudjuk, hogy nem vett részt az 1356. évi magyarországi királytalálkozón, akadnak azonban olyan személyek, akiknek jelenlétével bizonyosan számolhatunk még, ha eddig a kutatás előtt rejtve is maradt részvételük. IV. Károly kíséretében jelen volt felesége, a korábban már emlegetett, Erzsébet anyakirályné szárnyai alatt nevelkedett Anna schweidnitzi hercegnő, aki – mint tudjuk – 1353-ban éppen Budán kötött házasságot IV. Károllyal. A cseh királyt és német-római császárt elkísérte a sziléziai származású Johannes von Neumarkt, IV. Károly birodalmi kancellárja, Francesco Petrarca barátja és állandó prágai levelezőtársa, aki maga is a prehumanista irodalom szolgálatában állt.³⁶ A Neumarkt nevéhez fűződő schweidnitzi formuláskönyv megőrizte a kancellár Peter von Laun boroszlói préposthoz írott levelét, amiben a Lajos udvarában tett 1356. évi látogatás alkalmával tapasztaltakat foglalja össze. Méltatja a magyar uralkodó bőkezű ajándékait, amelyekkel nem csupán a császárnak és a császárnénak kedveskedett Lajos király, hanem magát a kancellárt is olyan ékszerrel (*clenodia*) ajándékozta meg, amelynek értékét a vendég ezer aranyra taksálta. Nem távozott üres kézzel Nikolaus von Kremsier birodalmi protonotárius sem, aki háromszáz arany értékű ajándékkal lett gazdagabb, s még a tárgyalások alatt a tapasztalt írnokokat helyettesítő segédírnokok is száz-száz forintban részesültek.³⁷

Nem felejthetjük el azt sem, hogy a vélhetően Budán tartott találkozón született egy megállapodás, amelynek részletei napvilágra kerültek, méghozzá maga IV. Károly számolt be róla 1356 májusában Johanna luxemburgi hercegnőhöz írott levelében. Eszerint a Lajos királynál Magyarországon tett látogatás során jegyezték el egymással a magyar uralkodó unokahúgát, Erzsébetet és Károly fivérének, János Henrik morva őrgrófnak legidősebb fiát, Jodokot.³⁸ Azzal kapcsolatos információink nincsenek, hogy az 1356. évi magyarországi királytalálkozón a harmincesztendő I. Lajos végül miként közvetített egyezséget egykori apósa és az osztrák herceg között, az azonban bizonyos, hogy egy ilyen megbízatás ellátása a magyar uralkodó szomszédai körében kivívott tekintélyéről tesz tanúbizonyságot, s mint ilyen, a Lajos-kori külpolitika első korszakának kiemelkedő eseményévé emeli az 1356. évi magyarországi kongresszust.

36 Schieche, 1927. 322–324.

37 Schieche, 1927. 350.

38 Schieche, 1927. 351.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

2. Kiadott források

Anjou-okt.

2014 *Anjou-kori oklevéltár*. XL. 1356. Szerk.: Rábai Krisztina. Bp.–Szeged, 2014.

Annales

1764 *Annales regum Hungariae ab anno Christi 997 ad annum 1564 deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis, et id genus litterariis instrumentis congesti*. Pars II. Opera et studio Georgii Pray. Vindobonae, 1764.

CDM

1875 *Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae. Urkundensammlung zur Geschichte Mährens*. Bd. IX. *Vom Jahre 1356–1366*. Hrsg. v. Vincenz Brandl. Brünn, 1875.

Diessenhoven

1868 Heinricus Dapifer de Diessenhoven: Chronik. In: *Fontes Rerum Germanicarum*. Bd. IV. *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen Deutschlands im späteren Mittelalter*. Hrsg. v. Johann Friedrich Böhmer, Alfons Huber. Stuttgart, 1868. 16–126.

RI

1877 *Regesta Imperii VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378*. Hrsg. v. Alfons Huber, Johann Friedrich Böhmer. Innsbruck, 1877.

Steyerer

1725 *Commentarii pro historia Albertii ducis Austriae, ducis Austriae cognomento Sapientis*. Scripti ab Antonio Steyerer. Lipsiae, 1725.

3. Szakirodalom

Bárány

2023 Bárány Attila: Nagy Lajos hadserege és hadszervezete. Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek. In: *Világtörténet*, 13. (45.) (2023) 2. sz. 175–220.

Csákó

2021 Csákó Judit: Zára 1345–1346. évi velencei ostroma a narratív kútfők tükrében. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1139–1166.

Csukovits

2019 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Csukovits Enikő: I. (Nagy) Lajos király útja Nápolyba. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1167–1180.

B. Halász

2005 B. Halász Éva: Bajor Margit hercegnő (1325–1374) magyarországi tevékenysége. In: *Turul*, 78. (2005) 109–116.

2014 B. Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354). In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2014. 81–94.

Lichnowsky

1838 Lichnowsky, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*. Bd. III. *Von der Ermordung König Albrechts bis zum Tode Herzog Albrechts des Weisen*. Wien, 1838.

Mészáros

2020 Mészáros Orsolya: Az elit és az udvar. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 189–209. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Niederstätter

2004 Niederstätter, Alois: *Österreichische Geschichte 1278–1411. Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien, 2004.

Pór

1889 Pór Antal: Kálmán győri püspök. In: *Századok*, 23. (1889) 5. sz. 369–384.

1892 Pór Antal: *Nagy Lajos király 1326–1382*. Bp., 1892.

Schieche

1927 Schieche, Emil: Ein Schweidnitzer Formularbuch Johanns von Neumarkt. In: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, 61. (1927) 312–360.

Schwedler

2008 Schwedler, Gerald: *Herrschaftstreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen*. Ostfildern, 2008.

Skorka

2014 Skorka Renáta: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatainak kronológiája. IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt. In: *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 631–659.

2019 Skorka Renáta: A határ, ami összeköt. Az osztrák–magyar vegyes bizottságok 14. századi története. In: *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar közép-korról*. Szerk.: Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Bp., 2019. 283–302. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Skorka Renáta: Érdekházasságok, kényszermátkaságok. A dinasztikus megállapodások politikai, gazdasági és jogi jellemzői a 14. századi Magyar Királyságban. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1181–1208.

Steinherz

1887 Steinherz, Samuel: Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. Th. I. 1342–1358. In: *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*, 8. (1887) 221–257.

C. Tóth

2019 C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019.

Visegrád

2009 *Visegrád 1335*. Szerk.: Rácz György. Bp., 2009.

Weisz

2019 Weisz Boglárka: Az Anjou-kori királynéi udvar két legfőbb méltósága. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk.: Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2019. 79–102.

Wertner

1918 Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1918) 59–97., 202–271.

Werunsky

1892 Werunsky, Emil: *Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit*. Bd. III. 1355–1368. Innsbruck, 1892.

RENÁTA SKORKA
THE ROYAL SUMMIT OF 1356

Surveying the three periods of the foreign policy of King Louis of Hungary, the paper attempts to clarify the circumstances of the royal summit that was allegedly held in 1356 in the city of Győr. It comes to the conclusion that the summit was certainly not held at Győr, but probably at Buda, where the King of Hungary hosted Charles IV, Holy Roman Emperor and King of Bohemia, as well as his spouse and the imperial chancellor. Albert II, Duke of Austria, was only represented through his envoys.

I. Lajos király külföldi tartózkodásai

Az uralkodó 1364. évi itineráriumának tanulságai

1343. február 25-én Prágában *Hoftagot*, azaz udvari tanácsot tartottak, amelyen – a *Regesta Imperii* vonatkozó tétele szerint – I. Lajos magyar király is részt vett.¹ A hazai levéltári forrásokban azonban hiába keressük ennek a csehországi tartózkodásnak a nyomát, nem maradt fenn egyetlen olyan oklevél sem, amelyet Lajos az útja során adott volna ki, sem pedig olyan, amely említést tett volna arról, hogy az uralkodó külföldön tartózkodott. A hazai krónikák sem szolgáltattak több adalékot, Kükkülei János ezt az utat nem foglalta bele munkájába, a Névtelen minorita előtünk ismert szövege pedig András herceg 1345 szeptemberében bekövetkezett halálával kezdődik.² Ez az eset indított annak alaposabb megvizsgálására, hogy a magyar okleveles források és a krónikák alapján mit tudunk elmondani azokról az időszakokról, amikor a király az ország határain kívül tartózkodott (eltekintve most azoktól a periódusoktól, amikor a közismert hadjáratok miatt volt távol a királyságtól).³ A részletesebb vizsgálat tárgyául az 1364. évet választottam,⁴ mivel az *Anjoukori oklevéltár* vonatkozó kötetében áttekintett uralkodói oklevelek kibocsátási helyei azt sejtetik, hogy Lajos az év elején Brünmben, késő tavasszal és ősszel pedig Krakkóban járhatott. Az ezen utakhoz vonható okleveles források részletes elemzése során arra voltam kíváncsi, vajon Lajos személyesen látogatott-e el Cseh- és Lengyelországba, vagy a megbízottjait küldte el. Az is érdekelt továbbá, az oklevelekben vannak-e olyan utalások, amelyek általánosságban is jelzik, illetve jelezhetik az uralkodó külföldi tartózkodását, és amelyek I. Lajos készülő itineráriumának más évei esetében is alkalmasak lehetnek arra, hogy felhívják a figyelmünket eddig ismeretlen utazásokra. A rendelkezésre álló források alapján igyekeztem azt is számba venni, hogy – akár a király kíséretében, akár a megbízottjaiként – ki utazott a főpapok és a bárók közül külföldre.

* A szerző az ELKH–MNL–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa (Budapest, Vágóhid utca 7.). Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 *Kronika Beneše z Weitmile*, 509.; RI VIII n. 163a. http://www.regesta-imperii.de/id/1343-02-00_1_0_8_0_0_246_163a (letöltés: 2023. április 15.). A *Hoftagról* általánosan: *Lexikon des Mittelalters*, VII. 1995. 641–642.

2 Kükkülei, 2000.

3 I. Lajos király hadjáratainak összefoglalását lásd: Kristó, 1988. 91–175.

4 I. Lajos korábbi itineráriumaira lásd: Ráth, 1866. 48–74.; Wertner, 1903. 115–150.; Sebestyén, 1938; Engel, 1995. 13–52.

Először is felmerül a kérdés, hogy milyen céllal indulhatott egy uralkodó a kormányzása alatt álló ország határain túlra. Az utazásának lehetett egyfelől kegyes indoka, azaz vállalkozhatott zarándokútra. Lajos esetében bizonyosan egyetlen külföldi peregrinációról tudunk, amikor is a második nápolyi hadjárata idején – a Szentévbén, 1350-ben – ellátogatott Rómába, majd Bariban Szent Miklós hitvalló ereklyéjénél tisztelgett. A szakirodalom felveti emellett annak a lehetőségét is, hogy ugyancsak felkereshette az általa alapított mariazelli, illetve aacheni kápolnákat. Anyjának, Łokietek Erzsébetnek több zarándokútját is ismerjük. Amikor 1343–1344-ben Nápolyban tartózkodott, az Avignonba küldött magyar követek visszatértére várakozva Rómába ment, hogy beváltsa a férje, I. Károly magyar király halála után tett fogadalmát. Az anyakirályné 1357 tavaszán IV. Károly német-római császár és felesége, Schweidnitz Anna társaságában lerotta tiszteletét Árpád-házi Szent Erzsébet sírjánál Marburgban. A császári házaspárral együtt megtett peregrinációja esetében napokra lebontott itineráriumát is ismerjük.⁵ Másfelől az uralkodók hadaik élén is elindulhattak külföldre. Lajos király hadjáratai közismertek, főleg uralkodásának első felében volt jellemző, hogy seregeit (vagy azok egy részét) saját maga vezette. Első ízben 1344 végén, a litvánok ellen állt a magyar hadsereg élére.⁶ Érdekes, hogy az utolsó hadjárat, amelyben tudomásunk szerint személyesen vett részt, ugyancsak a litvánok ellen indult, mégpedig 1377-ben.⁷

Az indokok sorában végül, de nem utolsósorban a diplomáciai célt említhetjük. Tudjuk, hogy 1357 februárjában Lajos és felesége, ifjabb Erzsébet királyné Bécsbe látogatott II. Albert herceghez (1330–1358), hogy békességet szerezzenek az osztrák herceg és János morva őrgróf (1349–1375) között.⁸ A katonai és a diplomáciai célú külföldi tartózkodások ugyanakkor nem minden esetben választhatók el egymástól. Az első nápolyi hadjáratára vonuló Lajos 1347 decemberében Udinében például megújította szövetségét Bertrand aquileiai pátriárkával (1334–1350).⁹ Tudomásunk szerint az 1351-ben zajlott litván hadjárat is diplomáciai tárgyalásokkal ért véget, tényleges harci cselekmények nélkül.¹⁰

Lajos 1364. évi lehetséges külföldi tartózkodásainak vizsgálata előtt röviden ki kell térnem azokra a pecsétekre, amelyeket az uralkodó nevében kelt oklevelek megerősítésére használtak.¹¹ A vizsgált évben a második felségi pecsétje volt használatban, ugyanis – mint közismert – 1363-ban a Boszniába vezetett hadjárat idején Keszei Miklós esztergomi érsek-kancellár sátrából a főpap saját szolgálattevői ellopták a királyi nagypecsét nyomóját, így újat kellett vésetni, amely ugyan-

5 A magyar Anjou-család tagjainak zarándoklataira részletesen lásd: Csukovits, 2003. 69–73.

6 Skorka, 2016. 247–263.

7 I. Lajos litván hadjáratainak legújabb összefoglalása: Bárány, 2017. 214–217.

8 Skorka, 2014. 643.

9 Pór, 1900. 15. I. Lajos király 1347-ben megtett itáliai útjáról részletesen lásd: Csukovits, 2021. 1167–1180.

10 Kristó, 1988. 126–128.

11 A királyi középpecséttel egészen 1374-ig a kápolnaispán erősítette meg a saját nevében kelt okleveleit, rendszeresen Visegrádon, illetve Budán. Ezért ezt a pecsétet a király tartózkodási helyeinek meghatározása során a vizsgált évben figyelmen kívül lehet hagyni. (A kápolnaispán oklevéladó tevékenységére lásd: Ribi, 2021. 247–268.)

ezen év végére készült el.¹² Az első ismert, az új nagypecséttel megerősített oklevél 1363 decemberében kelt.¹³

Az eddigi adatok alapján a király személyes jelenlétét nagy általánosságban a titkospecsét jelzi. Különbséget kell tennünk azonban Lajos király kerek titkospecsétje és titkos gyűrűspecsétje között. Az 1364-ben használt (második) kerek titkospecsétjét általában a szöveg alá nyomták, ritkábban zárópecsétként is használták. Első, biztos adatunk alkalmazására a vizsgált évből csak március 30-ról való.¹⁴ A négyszögletes, a forrásokban néha titkosként említett gyűrűspecsére igen kevés információval rendelkezünk, ám azok mindegyike a király személyével való igen szoros kapcsolatra mutat.¹⁵ 1364-ből ugyanakkor nem ismerjük az egyértelműen azonosítható lenyomatát.

Valamennyivel több adatunk van a rendszeren vörös színű viaszba nyomott gyűrűspecsére, illetve gyűrűspecsétekre. Jelen írás keretében a pecsétek részletes elemzése és bemutatása nem célo, ám két dolgot mindenképpen meg kell jegyeznünk. Az egyik, hogy a szóban forgó évben minimum két gyűrűspecséttel használt a magyar uralkodó. Annak a kerek gyűrűspecsétnek a lenyomatát, amelyet Lajos az uralkodása kezdete óta alkalmazott, és amelyen a magyar Anjouk címerállatát, a csőrében patkót tartó struccot ábrázolták, 1364-ben keltezett okleveleken is megtaláljuk.¹⁶ A másik gyűrűspecsét ovális alakú volt, és mezejében a magyar Anjou-címer látható: ennek lenyomata is ránk maradt a vizsgált évből.¹⁷ Valószínű, hogy a két pecsét közötti váltásra éppen 1364-ben került sor, ennek oka azonban egyelőre ismeretlen. A gyűrűspecsét méreténél és funkciójánál fogva is az egyik legszerűlekenyebb pecsét típus, és a különböző gyűrűspecsétek elkülönítését méretbeli hasonlóságuk is nehezíti. Ezen túlmenően olyan példát is ismerünk, amikor az oklevélre csepegtetett viasz nagyobb volt a feltétlen szükségesnél, így annak alakja (vagy foltja) alapján könnyen az ovális gyűrűspecsét alkalmazására következtethetnénk, noha a szerencsésen fennmaradt lenyomat egyértelműen mutatja, hogy a struccot ábrázoló gyűrűspecséttel használták.¹⁸

Mind a struccos, mind pedig az ovális gyűrűspecsét esetében kimutatható az Erzsébet anyakirálynéval való szoros kapcsolat. Ennek egyik legékeesebb példája az anyakirályné 1364. október 8-án, a Szatmár megyei (Nagy)károlyban kelt oklevelén található. Mivel Henul gölnicbányai bíró és Halman Scengul esküdt polgár nem jelentek meg a színe előtt, az anyakirályné megbírságolta őket, és az erről

12 A pecsét eltulajdonításáról és hatásairól lásd: Grün, 1901. 29–33.

13 1363. december 13. (*Anjou-oklt.* XLVII. 637. sz.)

14 DL 5163. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 196. sz.)

15 A pecsét lenyomataival az 1360–1370-es években találkozunk többször az okleveleken. DL 5846., 49 290. stb. Leírása: Kumorovitz, 1984. 314–316.

16 Az évből az első, ezzel a pecséttel megerősített oklevél 1364. február 15-én kelt (*Anjou-oklt.* XLVIII. 106. sz.). Az oklevél két eredeti példányban maradt fenn, de csak a DL 63 688. jelzetű példány hátlapján látható töredék alapján lehet biztonsággal azonosítani. Leírása: Kumorovitz, 1984. 299–300. és Bándi, 1982. 171. (13. és 14. sz.).

17 DF 219 506. Leírása: Kumorovitz, 1984. 300. és Bándi, 1982. 172. (17. sz.)

18 DL 77 421.

szóló diplomát a saját pecsétjének távolléte miatt a király gyűrűspecstjével erősítették meg.¹⁹

A hosszúra nyúlt bevezetés, vagyis a Lajos király által használt pecsétek bemutatása és a velük kapcsolatos problémák ismertetése után az alábbiakban sorra veszem az uralkodó lehetséges külföldi tartózkodásait az 1364. év folyamán.

Brünni út

Az 1360-as évek elején kiéleződött IV. Károly német-római császár (1355–1378) és I. Lajos viszonya. Ebben szerepe volt a II. Albert osztrák herceg halála után trónra lépő fia, IV. Rudolf (1358–1365) atyjától eltérő külpolitikai törekvéseinek is, amelyek végső soron a magyar uralkodó és a császár közötti viszony elmérgesedéséhez vezettek.²⁰ Lajos hadba lépésének indítéka a magyar–cseh határon kirobbant ellenségeskedések mellett – ha hihetünk a krónikáknak²¹ – a császár meggondolatlan kijelentése volt Łokietek Erzsébetről, idejére pedig a magyar király 1362 augusztusában Trencsénben kelt oklevele nyomán következtethetünk.²² Katonai cselekményekre végül nem került sor, ám a fegyverszünetet követő békekötésre hosszasan kellett várni, egészen 1364 elejéig, pontosabban február 10-ig. Az ezen a napon Brünnben kelt békeokmányra többek között a magyar uralkodó nagypecsétjét is ráfüggesztették.²³

Mi tudható az uralkodó, a főpapok és a bárók 1364. január–februári hol-tétéről? 1364 januárjának elején a főurak közül többen a visegrádi udvarban tartózkodtak, amint azt Bebek István országbíró két, az újév nyolcadán tartott törvényszéken tárgyalt perekkel kapcsolatos ítéletlevele is tanúsítja. Ezek szerint január 8-án Bebek országbíró Miklós esztergomi érsekkel, Kont Miklós nádorral, Lackfi Dénes erdélyi vajdával, Hédervári Miklós fia Miklós királynéi ajtónállómesterrel, Ákos Mikcs bán fiaival: Istvánnal és Ákossal, Meggyesi Móric fia Simon szatmári és máramarosi ispánnal, Himfi Benedek pozsonyi ispánnal, Szécsényi Tamás fia Kónyával, István országbírói és Szepesi Jakab nádori ítélmesterrel, valamint Gereki Péterrel, a királyi gyűrűspecst őrével és László alországbíróval hozott ítéletet abban a perben, amelyet Csirke István fia Miklós fia László viselt Széplaki Péter fiai: János és Lázár ellenében az Abaúj megyei Széplak birtokon lévő birtokrész miatt.²⁴ Január 9-én az udvar tagjai közül többen fogott bíróként szerepelnek abban a jogvitában, amelyet Pálóci Máté fiai, illetve Pálóci Túz Pető fia János folytattak Druget Miklós fia János ellen bizonyos hatalmaskodás dolgában. A fogott bírók között az országbírón kívül Kont Miklós ná-

19 DL 83 295. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 798. sz.)

20 Az előzményekre lásd például: Pór, 1892. 421–427.

21 *Ioannis Dlugossii Annales*, 313–317.

22 Kristó, 1988. 149–151.

23 Az okmány fennmaradt példányain kétoldalú függőpecsétet láthatunk. DF 258 204., 258 205., 287 475. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 93. sz.)

24 *Anjou-oklt.* XLVIII. 64. sz.

dort, ifjabb Zsámboki Miklós királyi tárnokmestert, Bebek György királynéi tárnokmestert és Paksi Olivér fia János somogyi ispánt is megtaláljuk.²⁵

Az uralkodó és kísérete (a nagypecséttel együtt) vízkereszt oktaváját megelőzően távozatott Visegrádról, mivel Bebek István országbíró ekkor már az anyakirálynéval tárgyalta meg az óbudai apácák és a Bánkvatai Pál pozsonyi kanonok között a néhai Ogyai Péter fia Andics bánkvatai birtokrésze miatt támadt pereskedést, és Erzsébet tudtával és beleegyezésével intézkedett az ügyben.²⁶ A nagypecséttel január 17-én Sopronban erősítettek meg oklevelet, amelynek referense Kont Miklós nádor volt.²⁷ Január 21-i dátummal ismerünk egy Pozsonyban keltezett királyi diplomát, ám az azt tartalmi átírásban fenntartó nádori oklevél a pecsétjéről nem tesz említést.²⁸ Január 25-én ugyanakkor már bizonyosan a nagypecsétje alatt ír át Lajos – a krónikaíró és királyi speciális káplán, Küküllei János kérésére – egy 1360. március 11-i birtokadományozó oklevelet. A kancelláriai jegyzet szerint a Pozsonyban kelt diplomát a nádor *commissió*jára állították ki, relátorai pedig László oppelni herceg és Cudar Péter voltak.²⁹ A város számadáskönyve rögzíti, hogy amikor 1364. február 6. előtt a király az osztrák herceggel és a morva őrgróffal együtt ott tartózkodott (*fuertunt hic*), a pozsonyiak 129 librát költöttek a fejedelmi személyek ellátására.³⁰ Az adatokból tehát úgy tűnik, hogy Lajos január elején–közepén Visegrádról elindulva Sopronon keresztül Pozsonyba ért, ahol találkozott Luxemburgi János morva őrgróffal (IV. Károly német-római császár fivérével) és IV. Rudolf osztrák herceggel. Az uralkodót a források alapján Kont Miklós nádor és Miklós esztergomi érsek,³¹ valamint László oppelni herceg és Cudar Péter kísérték el az útra.³² A pozsonyi számadáskönyv időmeghatározása miatt bizonytalan, hogy mikor indulhattak tovább a városból.

Felmerül a kérdés, vajon Lajos valóban részt vett-e személyesen a brünni találkozón. Az okmány szövegezése erre enged(ne) következtetni, hiszen azt olvaszuk benne, hogy „mi, az említett felek becsületünkre és fejedelmi méltóságaink szavára egymásnak megfogadtuk és megígértük, továbbá tényleges esküvel a szent Evangéliumokat és a szent kereszt fáját kezeinkkel érintve a szentekre meg is esküd-

25 *Anjou-oklt.* XLVIII. 21. sz.

26 *Anjou-oklt.* XLVIII. 295. sz. Kont Miklós nádor Vadasi János fia Domonkos és társai perét, melyet a veszpérmvölgyi apácák ellen indítottak birtokuk jogtalan elfoglalása miatt, vízkereszt nyolcadáról Szent György nyolcadára halasztotta az anyakirályné parancsára (*Anjou-oklt.* XLVIII. 428. és 921. sz.).

27 DL 5276. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 23. sz.)

28 *Anjou-oklt.* XLVIII. 44. sz.

29 DL 5179. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 50. sz.) Január 13-án az országbíró színe előtt Visegrádon Cudar Péter nevében az egri káptalan megbízólevelével István deák jelent meg (*Anjou-oklt.* XLVIII. 30. sz.).

30 „Nota, anno prout supra quando rex et dux de Austria et marchio de Moravia fuerunt hic ante Carnisbriuium cives exposuerunt pro vino, pro pabulo, pro avena et pro omnibus victualibus pro domino rege 100 libras et 29 libras.” – Fejérpataky, 1885. 40.

31 Az eddigi adatokon túl Kont Miklós és Miklós kancellár utazását támasztja alá az is, hogy 1364. január 28-án kelt I. Lajos király nemesítő privilégiuma, melyben Kont Miklós nádor kérésére a nemesség soraiba emeli Órnagy Miklós fia Sáska Pétert és rokonait, aki Miklós érsek kúriájának provisorja volt (*Anjou-oklt.* XLVIII. 59. sz.).

32 *Anjou-oklt.* XLVIII. 50. sz.

tünk”.³³ Azonban több olyan adatunk is van, amelyek felvetik azt a gyanút, hogy a magyar uralkodó nem ment el Brünnbe. Az első és talán a legfontosabb mind közül az, hogy 1364. szeptember 23-án Krakkóban Lajos szükségét érezte, hogy a brünni békét jóváhagyja, és személyes esküvel megígérje (*per nos prestatio iuramento corporali*), hogy azt örökre érvényesnek fogadja el.³⁴ Erre minden bizonnyal nem került volna sor, ha a brünni találkozáson személyesen is részt vett volna. Ezen a ponton kell bevonnom a vizsgálatba Lajos február 5-i – tehát a brünni béke előtti napon kelt – oklevelét, amely szerint az uralkodó Dalmadi Tamás fia Gergelynek adományozza az örökös nélkül elhunyt Hont megyei Darázsi Dobak Péter fia Péter birtokait. Az irat eredetije lappang, s szövegét csak Kubinyi Ferenc kiadásából, valamint két tartalmi átiratból ismerjük: II. (Kis) Károly 1384. évi, ugyancsak Kubinyi által közölt oklevele, továbbá Lackfi István nádor 1388. február 7-i diplomája nyomán.³⁵ Kubinyi megjegyzése szerint az eredeti okmányon vörös viaszba nyomott gyűrűs-pecsét volt, ám annak sem az ábráját, sem a köriratát nem jegyezte fel – mint ahogyan egyébként azt sem, hogy a pecsétet a hátlapra vagy a szöveg alá nyomták.³⁶ II. Károly oklevele szerint a korábbi diplomát az uralkodó titkos gyűrűs-pecsétje (*sub anulo suo secreto sigillo*) alatt állították ki,³⁷ Lackfi István átirata viszont csak gyűrűs-pecsétet (*sub anulari suo sigillo*) említ.³⁸ Úgy vélem, hogy a bennünket érdeklő iratot Lajos négyszögletes gyűrűs-pecsétjével erősíthették meg, amelyet a források időnként titkosként említenek, és amely a leginkább enged következtetni az uralkodó személyes hollétére.³⁹ A diploma kelethelye *Kapruncha*, amelyet a szlavóniai Kaproncával (ma a horvátországi Koprivnica) azonosíthatunk.⁴⁰ A korabeli közlekedési viszonyok között lehetséges volt megtenni a Pozsony–Kapronca közti távolságot január 25. és február 5. között, ugyanakkor az már kevésbé valószínű, hogy a Dráván túl fekvő városból Lajos és kísérete öt nap alatt visszament volna Brünnbe.⁴¹ A fentiek alapján a király és a nagypecsét útja január végén elvált egymástól, a pe-

33 Köblös–Süttő–Szende, 2000. 133–137.

34 DF 287 476. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 737. sz.)

35 *Anjou-oklt.* XLVIII. 82. sz.

36 Kubinyi, 1888. 228–229.

37 Kubinyi, 1888. 312–313.

38 DL 8005.

39 Kumorovitz, 1984. 314–315.

40 A történeti helységnévtárakban a mai Horvátországban fekvő Kaproncán kívül több azonos nevű települést találunk. A Bars megyében fekvő Barskapronca (Engel, 2020. szerinti pontkódja: 7BRS2) az esztergomi érsek birtoka volt, a Nógrád megyében fekvő Kapronca emlékét ma a Pusztakapronca elnevezés őrzi Alsóesztergály mellett (Engel, 2020. szerinti pontkódja: 6NO1), a Sáros megyei Kaproncát ma Magyar-kaproncának ismerjük (Engel, 2020. szerinti pontkódja: 1SS7), az Arad megyében található települést ma Maroskaproncának nevezik (Engel, 2020. szerinti pontkódja: 1AD3), Pozsega megyében is neveztek így egy falut (Engel, 2020. szerinti pontkódja: 14PG10.).

41 A szakirodalom szerint a középkorban gyalogosan és szekéren/kocsin naponta 25–40 kilométert, lóval átlagosan 50–70 kilométert tudtak megtenni. A futárok és a gyorsfutárok ennél nagyobb sebességet tudtak elérni, de valószínűtlen, hogy bármely uralkodó és kísérete békeidőben a gyorsfutárok napi 150 kilométeres menetteljesítményével haladjon. Tarr, 1968. 169.; Homonnai, 1999. 48–50.; E. Kovács, 1990. 108. Szilágyi Magdolna a Dunántúl nyugati szélén a Nagymartontól Muraszombatig futó észak–dél irányú utat azonosította. Vélhetően legalább ennek egy részén végighaladt I. Lajos és kísérete (Szilágyi, 2012. 217–227.).

csét Brünnbe, Lajos pedig Szlavóniába indult.⁴² Jelenleg nem lehet bizonyosan megmondani, hogy az uralkodóval Pozsonyban tartózkodó Miklós esztergomi érsek, Kont Miklós nádor, László oppelni herceg és Cudar Péter közül kik haladtak tovább Brünnbe, illetve kik kísérték Pozsonyból Szlavóniába a királyt. Vannak arra utaló (halovány) jelek, hogy Kont Miklós és Cudar Péter Pozsonyból először visszatértek Visegrádra, s innen folytatták útjukat a Délvidékre.⁴³ Az esztergomi érsek és László oppelni herceg esetében viszont nem merül fel hasonló lehetőség: Lajos jó eséllyel őket küldte Brünnbe a saját nevében.

Kapruncha esetében a horvátországi Kaproncával való azonosítást erősíti, hogy február végétől bizonyosan Zágrábban volt az uralkodó, itt a nagypecséttel és a titkospecséttel is kelteznek február–március folyamán.⁴⁴ Miklós esztergomi érsek, Kont Miklós nádor, Bebek György királynéi tárnokmester, Kanizsai István zágrábi püspök, egyúttal szlavón vikárius (ami hivatalából következően nem is volt meglepő)⁴⁵ szintén Szlavóniában időzött a király kíséretében, továbbá Zágrábban találjuk még Kanizsai Jánost (István vikárius testvérét),⁴⁶ Cudar Pétert⁴⁷ és Cudar Simont⁴⁸ is. Erre a zágrábi tartózkodásra utal Bebek István országbíró 1364. április 7-i, Visegrádon kelt oklevele, miszerint színe előtt március 31-én Zsemberi Péter fiainak Vesszős mester fiai ellen folytatott perét az anyakirályné tanácsából a király je-

42 Február 11-én I. Lajos Dragus fia Gyula és fiai részére adott oklevelet, amelynek rossz minőségű másolatáról készült fotó került be a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Fényképgyűjteményébe (DF 292 769., *Anjou-oklt.* XLVIII. 99. sz.). Az oklevelet a szöveg alá nyomott pecséttel erősítették meg, de a rendelkezésre álló képen nem lehet azonosítani, hogy pontosan melyiket nyomták rá. Mivel a (feltehetően a mai napig papírfelzetes) pecsét a szöveg alatt látható, valószínű, hogy az uralkodó titkospecsétjével erősítették meg. Azonban arra is van példa, hogy a szöveg alá más pecsétet nyomtak (DL 64 082., DF 290 690.), továbbá egymáshoz viszonylag közeli időpontokban két különböző helyen kelteztek a (kerek) titkospecsét és a négyszögletes titkos gyűrűspecsét alatt (DF 269 199. – négyszögletes, Várad, 1375. május 1.; DF 238 913. – kerek, Pozsony, 1375. május 3.), ezért ezen oklevél eredetijének előkerüléséig nem lehet egyértelműen beilleszteni az adatot I. Lajos itineráriumába.

43 *Anjou-oklt.* XLVIII. 95. és 128. sz.

44 Nagypecsét (a privilégiumok szereplését az adományosok szlavóniai kötődése, illetve az uralkodó – más forrásokkal igazolható – Zágrábban tartózkodása indokolja): február 23. (Kanizsai István szlavón vikárius és fivére, János kérésére átírják I. Lajos 1360. december 16-i oklevelét, DL 5016., *Anjou-oklt.* XLVIII. 123. sz.), február 25. (Kölcsei Dénes fia András világosvári várnagy adománylevele, DL 70 554., *Anjou-oklt.* XLVIII. 126. sz.; a Zágráb megyei Szent Péter pálos kolostor kérésére átírják a zágrábi káptalan 1328. június 6-i oklevelét Dol birtok adásvételéről, DL 34 357., *Anjou-oklt.* XLVIII. 125. sz.), február 26. (Arland nembeli Gergely fia Tót Miklós részére átírja 1345. augusztus 1-i oklevelét Szomszédvár visszaadásáról), február 28. (Cudar Péter és fivérei részére pallosjog adományozása, DL 5287., *Anjou-oklt.* XLVIII. 138. sz. – *commissio domini regis propria* jegyzettel.), március 5. (Wlkozlaus fia Lack kap adományt az uralkodótól, DL 100 092., *Anjou-oklt.* XLVIII. 155. sz.), március 6. (zágrábmezei várjobbágyok kiváltságlevelének átírása, DF 267 919., *Anjou-oklt.* XLVIII. 160. sz.), március 13. (Grebni Punik fia Péter kérésére átírják az uralkodó 1362. július 15-i oklevelét, DL 100 093., *Anjou-oklt.* XLVIII. 172. sz.). Titkospecsét: március 30. (Kanizsai Lőrinc kérésére a veszprémi káptalan részére egy oklevél valódiságának vizsgálatát hagyja meg, DL 55 163., *Anjou-oklt.* XLVIII. 196. sz.). Ismeretlen pecsét: március 3. (Lackfi András fia György kérésére feleségét fiúsítja, *Anjou-oklt.* XLVIII. 149. sz.).

45 *Anjou-oklt.* XLVIII. 151. sz.

46 *Anjou-oklt.* XLVIII. 196. sz.

47 *Anjou-oklt.* XLVIII. 126. és 138. sz.

48 *Anjou-oklt.* XLVIII. 161. sz.

lenlegi útjáról való visszatérésének a 8. napjára halasztotta.⁴⁹ A Drávántúlon való időzést feltehetően a Lajos aquileiai pátriárka (1359–1365) és IV. Rudolf osztrák herceg között (ismételten) feszültté vált viszony rendezése indokolta.⁵⁰ A magyar uralkodó egy tartalmi átiratban fenntartott oklevele szerint április második felében Kaproncán keltezett, vagyis valószínűleg ekkor távozott Szlavóniából,⁵¹ útját pedig észak felé vette. Az udvar április vége – május eleje körül érhetett vissza Visegrádra.⁵²

Az első krakkói út

I. Lajos nagypecsétjének előlapját függesztették rá arra a május 8-án Krakkóban kelt oklevélre, amely szerint a magyar uralkodó beleegyezett, hogy amennyiben III. Kázmér lengyel királynak (1333–1370) jövőbeni feleségétől fiúutóda születik, akkor az legyen a lengyel trón örököse. Leányutód esetében Lajos vállalta, hogy megfelelő hozománnyal férjhez adja, egyszersmind a korábbi megállapodások érvényben maradnak, azaz a trón a magyar uralkodóra száll.⁵³ Ebben az esetben is felmerül a kérdés, hogy a király személyesen látogatott-e el Krakkóba, vagy Brünnhöz hasonlóan ide is a megbízottait küldte el.

A 14. század közepéről egy magyar viszonylatban kivételes forrás is a rendelkezésünkre áll az utazók sebességének a megbecsléséhez. Arról a részletes elszámolásról van szó, amely a III. Edward angol király (1327–1377) követeként Magyarországra érkező Walter de Mora útjáról maradt ránk. A ferences szerzetes 1346-ban Szigfrid garamszentbenedeki apáttal érkezett Londonból Visegrádra, ahonnan Lajos után Zágrábba indult,⁵⁴ ahol az uralkodó 1364-hez hasonlóan ezúttal is tartózkodott. A követség haladási sebességével kapcsolatos adatok nem alkalmazhatók egy az egyben a király útjaira, ám annak jelzésére igen, hogy mennyi lehetett az a minimális idő, amely alatt a Mora által érintett települések közötti távolságokat meg lehetett tenni – leszámítva azokat a vesztegléseket, amelyekre az angol követ Szigfrid apátra várakozva kényszerült. Mora Budáról Kaproncára lovon négy nap alatt jutott el, vagyis – visszatérve az 1364. évre – az április 24. körül Kaproncán keltező uralkodó leghamarabb április 28. környékén lehetett Budán, illetve Visegrádon. Budáról a kereskedelmi út a Hatvan–Eger–Miskolc–Kassa vonalon ha-

49 *Anjou-oklt.* XLVIII. 221. sz. Más ügyben is az anyakirályné meghagyására intézkedik az országbíró: *Anjou-oklt.* XLVIII. 294. sz. Zsemberi Péter özvegye és fiai, valamint Vesszős fia János és fiai május 3-án a kápolnaispán előtt megjelenve megvallották, hogy perükben 12 fogott bíró döntésének fogják alávetni magukat. Az oklevél valószínűleg már a király Visegrádra való visszatérte után kelt (*Anjou-oklt.* XLVIII. 280. sz.).

50 Pór, 1900. 37–38.

51 *Anjou-oklt.* XLVIII. 253. sz. – A datálás bizonytalan.

52 Miklós esztergomi érsek április 29-én székvárosában keltezett (*Anjou-oklt.* XLVIII. 269. sz.). Ugyanakkor mivel az országbíró és a vele bíraskodó nemesek az anyakirályné megbízásából rendelnek el eskütételt Szent György nyolcadán, az uralkodó ekkor még feltehetően távol volt Visegrádtól (*Anjou-oklt.* XLVIII. 836. sz.).

53 DF 288 980. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 306. sz.) A pecsétre vonatkozó információ: *Fontes Memoriae Hungariae*, I. 2017. 13., 9. sz. A lengyel trón öröklésével újabbán Bagi Dániel foglalkozott (Bagi, 2104. 51–63.).

54 Fordítása és elemzése: Homonnai, 1999.

ladt, ahol az utazó választhatott, hogy az Eperjes–Bártfa vonalon indul tovább, vagy elkanyarodik a magasabban fekvő Lőcse–Késmárk–Rózsahegy városokkal jelzett irányba.⁵⁵ Buda és Kassa között ma közúton kicsivel több mint 300 kilométer a távolság. Ha a Buda és Kapronca közötti (ma közúton 276 kilométer) távolságot 1346-ban Mora négy nap alatt tette meg, akkor egy hozzá hasonló követnek a Buda–Kassa-távolság megtételéhez szintén 4-5 napra lehetett szüksége. Kassáról Eperjesen, Bártfán és Szandecen keresztül további 250 kilométer várt az utazókra Krakkóig, amit ismét 3-5 nap alatt lehetett Mora menetteljesítményével leküzdeni. Vagyis a Kapronca–Krakkó-távolság folyamatos megtételéhez egy követ menetteljesítményével minimum 12 napra volt szükség, a terepviszonyok változásával és az időjárással nem számolva. Az 1364. április 24. körüli, bizonytalan kaproncai kelteztől a biztos május 8-ig eltelt időszak elméletileg elég volt arra, hogy az uralkodó és kísérete a Kapronca és Krakkó közötti távolságot megtegye, ám ez nyilvánvalóan elég feszített tempót kényszerített volna az utazókra.⁵⁶

Ezen a ponton I. Lajos király három oklevelét szeretném bevonni a vizsgálatba, méghozzá a kérdéses május 8-i időponthoz közel eső dokumentumokat. Május 7-én Fehérváron kelt az uralkodó átiratban ránk maradt, gyűrűspecsjével megerősített oklevele, amelyben meghagyta a vámszedőknek, hogy a veszprémi Boldogasságos Szűz Mária-kolostor birtokairól az apácák ellátására a zárdába vitt termények és élelmiszerek után ne szedjenek vámot. Bár az átiró oklevél hűen megőrizte, hogy melyik pecsétet nyomták rá a diplomára, azt már nem jegyezték fel, hogy kancelláriai jegyzet volt-e a hátlapon.⁵⁷ Ismerve ugyanakkor a Łokietek Erzsébet és a gyűrűspecsté közötti szoros kapcsolatot, az is elképzelhető, hogy az anyakirályné az udvar (legalább) egy részével a Szlavóniából visszatérő uralkodó elé ment. Utóbbi eshetőséggel számolva az sem lehetetlen, hogy a kérdéses oklevél kiadása idején Lajos egyáltalán nem is tartózkodott egyébként Fehérváron, és az intézkedést édesanyja hozta meg, aki a fiával való találkozás után hosszabban is a városban időzhetett. A második, május 11-én kelt oklevelében az uralkodó tanúsítja, hogy Wolfurtri Eglolf elégtételt adott fivérének, Konrádnak azon igényével kapcsolatban, melyet az Eglolf által királyi adományként tartott Vöröskő várára formált, Konrád pedig ezt követően távozott az országból. A diploma szóhasználata szokatlan – az irat a *fatemur* (tanúsítja, bevallja) szót szerepelteti –, s mivel a hátlapon a pecsét alatt a *fassio domini regis* kancelláriai jegyzet olvasható, arra következtethetünk, hogy az oklevél kiállításakor Lajos személyesen jelen volt Visegrádon.⁵⁸ Május 17-én Budán kelt továbbá az uralkodónak a velencei dózse számára írott válaszlevele, amelyben hangoztatott bizonyosságának, hogy a Serenissima elégtételt fog szolgáltatni a zárai

55 Szende, 2016. 34–35. (térképek).

56 Estei Hippolit egri püspök Egerből indult el Itália felé körülbelül 100 főből álló kíséretével, szekerekkel, lovakkal és öszvérekkel. A körülbelül 800–900 kilométer utat 32 nap alatt teljesítették, hegyi utakon 20-25 kilométert, míg sík terepen 35-40 kilométert tehettek meg (E. Kovács, 1990. 108–109.). Ezen utazás adatai alapján is elmondható, hogy a Mora menetteljesítménye alapján számolt 12 nap ténylegesen a Kapronca és Krakkó közötti táv megtételének alsó időhatárát jelentheti.

57 *Anjou-oklt.* XLVIII. 296. sz.

58 DL 5313. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 344. sz.). Vö. *Anjou-oklt.* XLVIII. 216. sz.

polgároknak azokért a károkért, amelyeket nekik az év folyamán okozott.⁵⁹ Ezek az adatok együttesen arra mutatnak, hogy Lajos 1364 tavaszán nem ment el Krakkóba, hanem ismét megbízottait küldte maga helyett. Mivel a bárói itineráriumok ebben az időszakban meglehetősen hiányosak,⁶⁰ nem egyszerű annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy kik lehettek a követek. Biztosan tudjuk azonban, hogy Miklós esztergomi érsek személyesen jelent meg Bebek István országbíró ítélőszékén Visegrádon, ezért valószínűleg nem utazott el Krakkóba.⁶¹

A király május második felében Győrbe ment, ahol titkospecsétje alatt állított ki oklevelet május 23-án.⁶² Május 27-én III. Albert és III. Lipót osztrák hercegek Pozsonyban kelt, fogalmazványban fennmaradt oklevelükben megerősítették a fivérük, IV. Rudolf osztrák herceg által Lajossal 1362 januárjában kötött, IV. Károly német-római császár és János morva őrgróf ellen irányuló szövetséget, mivel annak megszületésekor még nem érték el a törvényes életkort.⁶³ Elképzelhetetlen, hogy a király és a hercegek ne találkoztak volna személyesen is, amire valószínűleg Pozsonyban került sor. A források csekély száma miatt azonban nem tudjuk, hogy erre az alkalomra kik kísérték el az uralkodót.

Lajos június elején (valószínűleg 6. után) tért vissza Visegrádra, a hónap 10.⁶⁴ és 11. napjáról is ismerünk tőle itt keltezett titkospecsétes oklevelet.⁶⁵ Távolléte alatt ismét az anyakirályné intézkedett: június folyamán Koppenbach⁶⁶ Vilmos pécsi püspök és kápolnaispán többször is írt át oklevelet Erzsébet utasítására,⁶⁷ s a június 9-én Visegrádon kelt, gyűrűspecséttel megerősített királyi oklevél *commissiós* jegyzetében is az anyakirályné neve olvasható.⁶⁸ A hónap végén az uralkodó ismét útra kelt: június 26-án Zólyomlipcsén kiadott levelében gratulált a velencei dózsénak a krétai lázadók feletti győzelméhez.⁶⁹ Július 25–27. között Lajost egyik vadászóhelyén, a Fejér megyei Gerencséren találjuk, ahol titkospecsétje alatt állított ki több

59 *Anjou-oklt.* XLVIII. 361. sz.

60 1364. április végén Fehérváron, május elején pedig Apácavásárhelyen tartottak nádori közgyűlést (*Anjou-oklt.* XLVIII. 257., 258., 265., 291–293., 307–308. sz.). Bebek István országbírótól egy, a leleszi konventnek szóló parancslevelet ismerünk május elejéről (*Anjou-oklt.* XLVIII. 275. sz.), valamint két pert lezáró oklevelét (*Anjou-oklt.* XLVIII. 294–295. sz.). Azt is tudjuk továbbá, hogy az anyakirályné megbízásából meg nem nevezett bírótársaival Mihály-nap nyolcadán leteendő esküt rendelt el (*Anjou-oklt.* XLVIII. 836. sz.). Cudar Péter és Cudar Mihály május 26-án személyesen jelentek meg Visegrádon Vilmos pécsi püspök és kápolnaispán előtt, de a május 8-tól eltelt idő alatt Krakkóból visszatérhettek Magyarországra (*Anjou-oklt.* XLVIII. 398. és 399. sz.).

61 *Anjou-oklt.* XLVIII. 496. Április 29-én Esztergomban keltezett oklevele: *Anjou-oklt.* XLVIII. 269. sz.

62 DL 66 160. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 379. sz.).

63 Az 1362. évi szerződés regesztája: *Anjou-oklt.* XLVI. 4. sz. Az 1364-es győri oklevél regesztája: *Anjou-oklt.* XLVIII. 407. sz.

64 *Anjou-oklt.* XLVIII. 454. sz. (A pecsétre vonatkozó információ: *Erdélyi okmánytár*, IV. 259. sz. alapján.)

65 DF 228 502. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 458. sz.).

66 Ribí, 2021. 267.

67 *Anjou-oklt.* XLVIII. 449., 486. sz.

68 DL 5232. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 446. sz.).

69 *Anjou-oklt.* XLVIII. 504. sz. Miklós esztergomi érsek-kancellár és vele minden bizonnyal a nagypecsét június 24-én Visegrádon volt (DL 25 133., *Anjou-oklt.* XLVIII. 501. sz.).

oklevelet.⁷⁰ Legkésőbb augusztus végén⁷¹ az uralkodó visszatérhetett Visegrádra. Erre utal, hogy augusztus 24-én Erdőteleki Mátyás fia Polhus Istvánnak adományozta a Heves megyei Kápolnástarkány nevű birtokot,⁷² Szöröcsöki Pál fia Miklós kérésére pedig a kancellárián a nagypecsét alatt átírták Lajos 1363. január 9-i oklevelét. Ez utóbbinak a hátán a király és az anyakirályné *commissióját* említő kancelláriai jegyzet található.⁷³

A második krakkói út

Szeptember elején Lajos király minden jel szerint immár valóban elindult Krakkó felé III. Kázmér meghívására, s útjának magyarországi szakaszán valószínűleg Erzsébet anyakirályné is elkísérte. Az uralkodó szeptember 13-án Kassán kelt oklevele – amelyet a gyűrűspecstje alatt bocsátott ki – úgy fogalmaz, hogy a szinai *hos-pesek* neki és anyjának panaszolták el, hogy Ákos nembeli Mikcs fia Ákos és annak felnémeti *officialisai* többletszolgálatokra kényszerítik őket.⁷⁴ Szeptember 15-ről két Kassán kelt oklevelet ismerünk, amelyeket a király nagypecsétjével erősítettek meg.⁷⁵ Lajos lengyelországi tartózkodásáról egyetlen királyi oklevél tájékoztat, amely szerint az uralkodó azért utazott Krakkóba, hogy ott megerősítsék a brünni békét.⁷⁶ Az iratra a magyar király nagypecsétjének az előlapját nyomták rá.⁷⁷

Noha a hazai forrásokban ennek nem találjuk nyomát, a lengyel városban jelentős esemény zajlott ebben az időben. I. (Lusignan) Péter ciprusi uralkodó (1359–1369) 1362 és 1365 között végigjárta Európa fejedelmi udvarait, hogy a Szentföld felmentését célzó keresztes hadjáratához támogatókat gyűjtsön. 1364. március 2-án a krétai érsek és a ciprusi király kancellárja levélben jelezték Lajosnak, hogy Péter őt is szándékozik meglátogatni.⁷⁸ A Lusignan-házhoz tartozó uralkodó végül szeptember 22–27. között⁷⁹ Krakkóban (krakkói kongresszus, *Convivium Maximum*) találkozott Lajossal, valamint IV. Károly német-római császárral, IV. Rudolf

70 DF 230 493. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 581. sz.), DL 5332. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 583. sz., *relatio domini Ladislai ducis Opuliensis* jegyzettel), DL 5333. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 584. sz.), DF 212 539. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 587a. sz.)

71 Mivel augusztus 4-én kelt az egrí káptalan oklevele, mely szerint Cudar Péter személyesen jelent meg előttük, ezért ekkor ő bizonyosan nem volt Visegrádon (*Anjou-oklt.* XLVIII. 605. és 606. sz.).

72 *Anjou-oklt.* XLVIII. 652. sz.

73 DL 41 586. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 651. sz.) Mivel a kancelláriai jegyzet általános parancsot (*generalis commissio*) említ, továbbá az oklevélben egy, a Boszniában elvesztett nagypecséttel megerősített dokumentumot írnak át, ezért az a diploma nem tükrözi a király tartózkodási helyét.

74 DL 5339. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 704. sz.)

75 DF 281 035. és DF 208 923. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 721. és 722. sz.)

76 „Ad vocationem et invitationem serenissimi principis domini Kazimiri eadem gratia regis Polonie illustris fratris nostri karissimi Cracouiam in domum suam accedentes” – DF 287 476. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 737. sz.)

77 *Archivum Coronae Regni Bohemiae*, IV/4. 77. 935. sz. <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/933/charter?q=Hungariae> (letöltés: 2023. május 1.).

78 *Anjou-oklt.* XLVIII. 148. sz.

79 A lengyel krónikák ezt a fejedelmi gyűlést 1363-ra helyezik, így Czarnkowi János (*Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, 630–631.) és Jan Długosz is (*Długossi Annales*, IX. 320–321.).

osztrák herceggel és IV. Valdemár dán királlyal (1340–1375). Rajtuk kívül még számos herceg és fejedelem is ott járt: IV. Rudolf osztrák herceg, Lajos brandenburgi őrgróf, VI. Lajos bajor herceg, a későbbi V. Ottó bajor herceg, III. Siemowit mazóviai herceg, II. Bolesław sziléziai herceg, V. Bogusław pomerániai herceg és ennek fia, a későbbi IV. Kázmér herceg, valamint László oppelni herceg.⁸⁰ A magyar uralkodóval László oppelni hercegen kívül valószínűleg Cudar Péter⁸¹ és Cudar György⁸² utazott Lengyelországba.

Lajos Krakkóból október elején ért vissza Magyarországra. Október 5-i dátummal egy sor privilégiumát ismerjük, amelyek döntő többsége a Felvidékhez kapcsolódik.⁸³ Október 6-án Lőcsén keltezett,⁸⁴ majd Vizsolyba ment, ahol Eperjes város polgárainak a kérésére titkospecsétje alatt állíttatott ki több oklevelet.⁸⁵ Onnan Diósgyőrbe haladt tovább, ahol ugyancsak titkospecsétje alatt kelt oklevelében Telegdi Miklós fiainak, György és Miklós udvari lovagoknak adományozta a Szatmár megyei Gálospetri birtokot.⁸⁶ Október közepére az udvar valószínűleg visszatért Visegrádra.⁸⁷ Az év további részében a király már nem indult nagyobb utazásra. November 6-án Budán, a titkospecsétje alatt állított ki oklevelet.⁸⁸ Himfi Benedek pozsonyi ispán relációját örököltette meg az a csonkán maradt diploma, amely Lajos titkospecsétje alatt, Ózólyomban kelt november 19-én.⁸⁹ Az uralkodó december

80 Pór, 1892. 438.; Kutrzeba, 1899. 55–56.; Dąbrowska, 1994. 257–267.; Davies, 2005. 80–83.

81 Szeptember 27-i dátummal maradt fenn I. Lajos privilégiuma, amelyben Cudar Péternek juttat birtokadományt. (Az oklevél két, kissé eltérő szövegezésű változatban maradt ránk, mindkettő jelzete: DL 5343., *Anjou-oklt.* XLVIII. 743. és 744. sz.)

82 A szeptember 13-i királyi oklevélen Cudar György relációját olvashatjuk (DL 5339., *Anjou-oklt.* XLVIII. 704. sz.).

83 Perényi Miklós fia Vince családja a Felvidéken volt birtokos (amellett, hogy Vince a királyi aula ifja volt, ebbéli minőségében akár Krakkóba is elkísérhette I. Lajost) (*Anjou-oklt.* XLVIII. 779. sz.), Podolin (*Anjou-oklt.* XLVIII. 780. sz.) és Kassa (*Anjou-oklt.* XLVIII. 782. sz.) polgárai olyan okleveleket írtattak át az uralkodóval, amelyet korábbi nagypecsétjével erősítettek meg. Leibic (*Anjou-oklt.* XLVIII. 781. sz.) városa vásártartási engedélyt kapott, Lőcse (*Anjou-oklt.* XLVIII. 784. sz.) lerakati jogát megerősítette. Ezenkívül Boroszló és Csehország felé új utak készítését rendelte el (*Anjou-oklt.* XLVIII. 783. sz.). Ez utóbbit bizvást tekinthetjük a krakkói királytalálkozón zajlott tanácskozások eredményének.

84 *Anjou-oklt.* XLVIII. 786. sz.

85 I. Lajos meghagyta a Sáros megye ispáni tisztét is viselő Kont Miklós nádornak, hogy Eperjes polgárait se ő, se helyettesei ne kényszerítsék a tölgyszéki vámhoz menni (*Anjou-oklt.* XLVIII. 793. sz.), továbbá meghagyta minden vámbirtokosnak, hogy az eperjesi polgárokat ne kényszerítsék jogtalan vámokhoz menni (*Anjou-oklt.* XLVIII. 794. sz.), végül meghagyta a delnei nemeseknek, hogy az eperjesi polgárokat ne akadályozzák abban, hogy fát vágjanak azokban az erdőkben, ahol eddig is szoktak (*Anjou-oklt.* XLVIII. 795. sz.). Mindhárom oklevélen Cudar Péter neve olvasható a relációs jegyzetben.

86 DL 78 660. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 805. sz.)

87 *Anjou-oklt.* XLVIII. 845. sz. – az átíró oklevél szerint a király nagypecsétje alatt adták ki. Visegrádon október 19-én, 21-én és 22-én is kiadott I. Lajos oklevelet, de ezek nem biztos, hogy a király személyes jelenlétét mutatják, mivel például az oklevelek átírását a király tudta nélkül is elvégezték a kancellárián (*Anjou-oklt.* XLVIII. 847., 852., 853., 861. sz.).

88 DL 41 603. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 893. sz.)

89 DL 41 605. Az oklevél keltének pontosítását két körülmény tette lehetővé. Egyrészt Himfi Benedek pozsonyi ispánsága (1362–1365) (Engel, 1996. I. 167.), másrészt I. Lajos király 1364. december 27-én, a nagypecsét alatt kelt, a lipóti regisztrumban és több másolatban ránk maradt oklevele. A bennünket érdeklő királyi parancslevél és a nagypecsétes oklevél kérelmezői ugyanazok a személyek, és a diplomák – bár más birtokkal kapcsolatosak – ugyanannak az „ügymenetnek” a két állomását mutatják: először a király meg-

elején Damásdon tartózkodott. Itt bizonyosan a kíséretében volt Cudar Péter – aki a maga és a fivérei számára adományul kért egy Sáros megyei királyi erdőt –, valamint az oklevélen relátorként szereplő Liszkói Pál asztalnokmester.⁹⁰

Erzsébet anyakirályné itineráriuma

Mivel 1364-ben Erzsébet anyakirályné az év egy részében Lajos királytól függetlenül mozgott, a továbbiakban az ő itineráriumával fogok röviden foglalkozni. A január és április közötti időszakból több olyan adatunk van, amely szerint az országbíró az anyakirályné parancsára intézkedett.⁹¹ Ahogyan már fentebb jeleztem, Lajos gyűrűspecstje és Erzsébet között kimutatható kapcsolat volt, így a pecsét és az oklevelekben annak őreként szereplő Gereki Péter mester holléte információkkal szolgálhat az anyakirályné tartózkodási helyének a meghatározásához. Péter mester január 8-án Bebek István országbíró bírótársaként bizonyosan Visegrádon tartózkodott.⁹² Ugyancsak Visegrádon találjuk február közepén, amikor a nádori és az országbírói ítélőszék munkájában is részt vett.⁹³ Lajos gyűrűspecsttel megerősített oklevelei január–április folyamán mind Visegrádon keltek.⁹⁴ Valószínűnek látszik tehát, hogy Gereki Péter a gyűrűspecsttel ezekben a hónapokban Visegrádon időzött. Erzsébet anyakirályné március 5-i oklevele szintén Visegrádon kelt.⁹⁵ A korábban már említett május 7-i fehérvári keltezés legalább részben ugyancsak az anyakirálynéhoz köthető.⁹⁶

Júniusban hasonlóképpen Visegrádon volt Erzsébet: 6-án, 9-én és 22-én az anyakirályné nevét említő kancelláriai jegyzettel ellátott okleveleket adtak ki Lajos király gyűrűspecstje alatt.⁹⁷ A hónap folyamán Vilmos pécsi püspök Erzsébet parancsára hivatkozva írja át több ízben is XII. Benedek pápa 1335-ben kelt oklevelét.⁹⁸ Az anyakirályné ősszel Kassáig kísérte a Krakkóba tartó Lajost,⁹⁹ majd innen Lampertszásza felé kanyarodott: szeptember 27-én onnan intézett a saját nevében

---

hagyja a kancellárnak, hogy a *registrumból* keressen ki egy bizonyos oklevelet, és azt a nagypecsét alatt adja ki, majd a kancellárián a fellelt bejegyzés alapján kiállítják az oklevelet (*Anjou-oklt.* XLVIII. 1003. sz.).

90 DL 5354. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 964. sz.)

91 Január: *Anjou-oklt.* XLVIII. 295. és 921. sz. Március: *Anjou-oklt.* XLVIII. 294. sz.

92 *Anjou-oklt.* XLVIII. 64. sz.

93 Nádori: *Anjou-oklt.* XLVIII. 128. sz., országbírói: *Anjou-oklt.* XLVIII. 139. sz.

94 Február 1. (DL 5180., *Anjou-oklt.* XLVIII. 70. sz.), február 8. (DF 219 505., *Anjou-oklt.* XLVIII. 109. sz.), február 11. (DL 41 563., *Anjou-oklt.* XLVIII. 96. sz. és DF 219 520., *Anjou-oklt.* XLVIII. 97. sz.), február 13. (DL 41 564., *Anjou-oklt.* XLVIII. 102. sz.), február 15. (DL 5285. és DL 63 688., *Anjou-oklt.* XLVIII. 106. sz.), február 16. (DL 5286., *Anjou-oklt.* XLVIII. 108. sz. és DF 219 505., *Anjou-oklt.* XLVIII. 109. sz.), február 29. (DF 219 501., *Anjou-oklt.* XLVIII. 144. sz. – *commissio domine regine ex deliberatione baronum* jegyzettel), március 9. (DL 30 392., *Anjou-oklt.* XLVIII. 164. sz. – *specialis commissio domine regine* jegyzettel), április 18. (DF 219 503., *Anjou-oklt.* XLVIII. 240. sz.).

95 DL 5289. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 157. sz.)

96 *Anjou-oklt.* XLVIII. 296.

97 DL 5323. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 446. sz., *commissio domine regine* jegyzettel), DL 83 292 (*Anjou-oklt.* XLVIII. 452. sz., *commissio* [...] jegyzettel), DL 29 697 (*Anjou-oklt.* XLVIII. 494. sz., *commissio regine propria* jegyzettel).

98 *Anjou-oklt.* XLVIII. 449., 486. sz.

99 *Anjou-oklt.* XLVIII. 706. sz.

parancslevelet a nádornak, az országbírónak, valamint Bereg megye ispánjainak.¹⁰⁰ Szeptember 29-én a településen az uralkodó nevében adtak ki oklevelet (az átiratból ismert *mandatum* pecsétjét a források nem tartották fenn).¹⁰¹ A következő napon még mindig Lampertszászán tartózkodott Erzsébet, s a saját nevében kelt oklevelében megengedte a Bereg megyei oláhoknak, hogy vajdát választhassanak.¹⁰²

Az anyakirályné útjának következő állomása a Bihar megyei Bagamér volt, ahol október 3-án az uralkodó nevében és gyűrűpecsétje alatt adott ki oklevelet.¹⁰³ Innen Nagykárolyba ment tovább, itteni keltezéssel két oklevelet is ismerünk. I. Lajos nevében bocsátották ki azt a diplomát, amelyben a szepesi káptalant utasították, hogy küldje ki tanúbizonyságát egy idézéshez. A másik oklevél Erzsébet anyakirályné nevében kelt: utóbbi bírságlevelet az uralkodó gyűrűpecsétjével erősítették meg.¹⁰⁴ Október végéről maradt ránk két királyi privilégium, amelyekben Lajos Erzsébet anyakirályné kérésére írja át és erősíti meg a (nagy)váradai Szent Anna-kolostor apácáinak okleveleit.¹⁰⁵ Elképzelhető és az útvonalba bele is illene egy néhány napos nagyváradai tartózkodás. November 13-án Erzsébet már Csanádon volt, ahonnét Korpádra ment tovább: december 6-i kelettel Lajos nevében a településen állítottak ki parancsot a pécsi káptalan részére.¹⁰⁶ Székesfehérváron december 8-án keltezett,¹⁰⁷ majd a hónap közepén Visegrádra ért. Erzsébet őszi-téli körútjának a célja egyelőre nem világos előttünk. Lampertszásza esetében igazolható a királynéi birtoklás,¹⁰⁸ ám a többi, az út során érintett település esetében ennek nincs nyoma. Erzsébet tartózkodási helyeinek vizsgálata során kitűnt, hogy a két fejedelmi személy egymástól jórészt függetlenül mozgott. Az anyakirályné itineráriumában nem bukkanunk olyan feltűnő jellegzetességre, ami vitán felül állva jelezné a király külföldi tartózkodását, a néhány napos kassai látogatás nem feltétlenül utalna ilyenre.

*

100 DL 41 592. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 745. sz.) *commissio propria regine* jegyzettel. Az oklevél vörös pecséttel megerősített eredetije mellett Mária királynő átiratában is ismert. Ez utóbbi szerint gyűrűpecsétet nyomtat rá (DL 42 248.).

101 *Anjou-oklt.* XLVIII. 752. sz.

102 *Anjou-oklt.* XLVIII. 757. sz.

103 DF 219 506. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 773. sz.)

104 *Anjou-oklt.* XLVIII. 797. sz. (A káptalan jelentése november 15-én kelt: *Anjou-oklt.* XLVIII. 915. sz.). Mivel a megidézetek nem mentek el, az anyakirályné megbírságolta őket: *Anjou-oklt.* XLVIII. 965. sz. Az anyakirályné oklevele: *Anjou-oklt.* XLVIII. 798. sz. Jegyzője és pecsétje távolléte miatt látták el az anyakirályné oklevelét a király pecsétjével. Miklós mester királynéi prothonotariusról tudjuk, hogy október 18-án a Bereg megyei Barabás birtokon végzett határbejárást (*Anjou-oklt.* XLVIII. 859. sz.).

105 *Anjou-oklt.* XLVIII. 868. és 873. sz.

106 *Anjou-oklt.* XLVIII. 954. sz. A kelehelyként megjelölt Korpád azonosítására a Somogy megyei Kis- és Nagykorpád (Engel, 2020. szerinti 1SM297 és 1SM99 pontkódok), valamint a Solt megyei Korpád (Engel, 2020. szerinti 13SO24 pontkód) jöhetnek szóba. Mivel az anyakirályné innen Székesfehérvár felé fordult, véleményem szerint a Solt megyei falu az inkább valószínűsíthető megoldás. Ugyanakkor a Korpád és Székesfehérvár közötti távolság nagyobbak tűnik, mint amit a korabeli viszonyok között kényelmesen meg lehetett volna tenni három nap alatt. Elképzelhetőnek tartom így azt a lehetőséget is, hogy Korpádon december 6-án már nem volt ott maga az anyakirályné, csak a kancelláriai személyzet állította ki az oklevelet a korábban meghozott intézkedésekről.

107 *Anjou-oklt.* XLVIII. 965. sz.

108 Lakatos, 2019. 246–249.

Az 1364. évben I. Lajos király három külföldi útjának eshetősége merül fel okleveles forrásaink nyomán, ám a részletes elemzés során bebizonyosodott, hogy ezekből csak egy utazáson vett részt az uralkodó személyesen, a többire a megbízottjait küldte. A király lehetséges külföldi tartózkodásait jelezhetik az itinerárium azon adatai, amelyek az ország határához közeli helyeken, a szokásosan használt kifelé vezető útvonalak mellett keltek. Ugyancsak külföldi időzésre következtethetünk, ha a valószínűsíthető útvonal tágabb környezetével kapcsolatba hozható adományosok részére több privilégiumot állítanak ki az utazás feltételezett időpontja körül. A főpapok és a bárók tartózkodási helyeinek a vizsgálata további adalékokkal szolgálhat, ahogyan Erzsébet anyakirályné itineráriuma is. Ugyanakkor minden egyes, elméletben felmerülő külföldi tartózkodást önállóan kell vizsgálni, ugyanis nincsenek olyan általános jelek, amelyek bizonyosan utalnának I. Lajos külföldön tett, békés célú látogatásaira.

FÜGGELÉK

I. Lajos király 1364. évi itineráriuma¹⁰⁹

[január 8–9.¹¹⁰ – Visegrád¹¹¹]

január 17.¹¹² – Sopron¹¹³

január 21–25.¹¹⁴ – Pozsony¹¹⁵

február 5.¹¹⁶ – Kapronca¹¹⁷

február 23–28.¹¹⁸ – Zágráb¹¹⁹

március 3–6.¹²⁰ – Zágráb

március 13.¹²¹ – Zágráb

március 30.¹²² – Zágráb

[április 1. – április 23.¹²³ – Szlavónia]

április 24. körül¹²⁴ – Kapronca

---

109 A bizonytalan, feltételezésen alapuló adatokat [ ] között közlöm. Nem vonom egybe, amennyiben több mint két nap telik el az ugyanazon tartózkodási helyről való adatok között. A részletes magyarázatokat lásd a tanulmányban.

110 *Anjou-oklt.* XLVIII. 21. és 64. sz.

111 Pilis m.

112 DL 5276. (*Anjou-oklt.* XLVIII. 23. sz.)

113 Sopron m.

114 Január 21.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 44. sz.; január 25.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 50. sz.; Fejérpataky, 1885. 40.

115 Pozsony m., ma Bratislava, Szlovákia.

116 *Anjou-oklt.* XLVIII. 82. sz.

117 Körös m., ma Koprivnica, Horvátország.

118 Február 23.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 123. sz.; február 25.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 125. és 126. sz.; február 26.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 130. sz.; február 28.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 138. sz. – *commissio domini regis propria* jegyzettel.

119 Zágráb m., ma Zagreb, Horvátország.

120 Március 3.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 149. sz.; március 5.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 155. sz.; március 6.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 160. sz.

121 *Anjou-oklt.* XLVIII. 172. sz.

122 *Anjou-oklt.* XLVIII. 196. sz.

123 *Anjou-oklt.* XLVIII. 221. sz.

124 *Anjou-oklt.* XLVIII. 253. sz.

[május 7.¹²⁵ – Székesfehérvár¹²⁶]
 május 11.¹²⁷ – Visegrád
 május 17–[19.]¹²⁸ – Buda¹²⁹
 május 23.¹³⁰ – Győr¹³¹
 [május 27.¹³² – Pozsony]
 június 10–11.¹³³ – Visegrád
 június 26.¹³⁴ – Zólyomlipcse¹³⁵
 július 25–27.¹³⁶ – Gerencsér¹³⁷
 [augusztus 24.¹³⁸ – Visegrád]
 szeptember 13–15.¹³⁹ – Kassa¹⁴⁰
 szeptember 21–27.¹⁴¹ – Krakkó¹⁴²
 október [5.] – 6.¹⁴³ – Lőcse¹⁴⁴
 október 7.¹⁴⁵ – Vizsoly¹⁴⁶
 október 10.¹⁴⁷ – Diósgyőr¹⁴⁸
 október 18–[22.]¹⁴⁹ – Visegrád
 november 6.¹⁵⁰ – Buda

125 *Anjou-oklt.* XLVIII. 296. sz.

126 Fejér m.

127 *Anjou-oklt.* XLVIII. 344. sz.

128 Május 17.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 361. sz.; május 19.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 369. sz.

129 Pilis m., ma Budapest része.

130 *Anjou-oklt.* XLVIII. 379. sz.

131 Győr m.

132 *Anjou-oklt.* XLVIII. 407. sz.

133 Június 10.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 454. sz.; június 11.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 458. sz.

134 *Anjou-oklt.* XLVIII. 504. sz.

135 Zólyom m., ma Slovenská Ľupča, Szlovákia.

136 Július 25.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 581. sz.; július 26.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 583. sz. (*relatio domini Ladislai ducis Opuliensis jegyzettel*), *Anjou-oklt.* XLVIII. 584.; július 27.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 587a. sz.

137 Fejér m.

138 *Anjou-oklt.* XLVIII. 651. és 652. sz.

139 Szeptember 13.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 704. sz.; szeptember 15.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 721. és 722. sz.

140 Abaúj m., ma Košice, Szlovákia.

141 *Anjou-oklt.* XLVIII. 737.

142 Kraków, Lengyelország.

143 Október 5.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 779., 780., 781., 782., 783. és 784. sz.; október 6.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 786. sz.

144 Szepes m., ma Levoča, Szlovákia.

145 *Anjou-oklt.* XLVIII. 793., 794. és 795. sz.

146 Abaúj m.

147 *Anjou-oklt.* XLVIII. 805. sz.

148 Borsod m.

149 Október 18.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 845. sz.; október 19.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 847. sz.; október 21.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 852., 853. sz.; október 22.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 861. sz.

150 *Anjou-oklt.* XLVIII. 893. sz.

[november 19.¹⁵¹ – Ózólyom¹⁵²]
november 28.¹⁵³ – Buda
december 8.¹⁵⁴ – Damásd¹⁵⁵

Erzsébet anyakirályné 1364. évi itineráriuma

[január–március¹⁵⁶ – Visegrád]
[május 7.¹⁵⁷ – Székesfehérvár]
június 6–9.¹⁵⁸ – Visegrád
június 22.¹⁵⁹ – Visegrád
[augusztus 24.¹⁶⁰ – Visegrád]
szeptember 13–15.¹⁶¹ – Kassa
szeptember 27–30.¹⁶² – Lampertszásza¹⁶³
október 3.¹⁶⁴ – Bagamér¹⁶⁵
október 8.¹⁶⁶ – Nagykároly¹⁶⁷
[október 25–28.¹⁶⁸ – Nagyvárad]
november 13.¹⁶⁹ – Csanád¹⁷⁰
december 6.¹⁷¹ – Korpád¹⁷²
december 8.¹⁷³ – Székesfehérvár
december 11–13.¹⁷⁴ – Visegrád

---

151 DL 41 605.

152 Zólyom m., ma Zvolen, Szlovákia.

153 *Anjou-oklt.* XLVIII. 936.

154 *Anjou-oklt.* XLVIII. 964.

155 Hont m., ma Ipolydamásd.

156 Január: *Anjou-oklt.* XLVIII. 295. és 921. sz.; március: *Anjou-oklt.* XLVIII. 157. és 294. sz.

157 *Anjou-oklt.* XLVIII. 296. sz.

158 Június 6.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 446. és 449. sz.; június 9.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 452. és 453. sz.

159 *Anjou-oklt.* XLVIII. 494. sz.

160 *Anjou-oklt.* XLVIII. 651. sz.

161 Szeptember 13.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 704. sz.; szeptember 15.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 721. és 722. sz.

162 Szeptember 27.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 745. sz.; szeptember 29.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 752. sz.; szeptember 30.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 757. sz.

163 Beregszász, Bereg m., ma Berehove, Ukrajna.

164 *Anjou-oklt.* XLVIII. 773. sz.

165 Bihar m.

166 *Anjou-oklt.* XLVIII. 797. és 798. sz.

167 Szatmár m., ma Carei, Románia.

168 *Anjou-oklt.* XLVIII. 868. és 873. sz.

169 *Anjou-oklt.* XLVIII. 909. sz.

170 Csanád m., ma Cenadu, Románia.

171 *Anjou-oklt.* XLVIII. 954. sz.

172 Solt m., elpusztult település Dunsok határában.

173 *Anjou-oklt.* XLVIII. 965. sz.

174 December 11.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 973. sz., december 12.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 975. sz.; december 13.: *Anjou-oklt.* XLVIII. 979. sz.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

Anjou-oklt.

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLIV., XLVI–LI. Szerk.: Almási Tbor, Blazovich László, Géczy Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged, 1990–2022.

Archivum Coronae Regni Bohemiae

Archivum Coronae Regni Bohemiae. Archiv české koruny. Vol. IV/3–4. 1361–1368. [Edice faksimilií.] Praha, 1987.

Beneš [Krabice z Weitmile]

Kronika Beneše z Weitmile. In: *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých.* Tom/Díl IV. Ed. Josef Emler. Praha, 1884. 457–548.

Czarnkowi

Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum. Ed. Jan Szlachtowski. In: *Monumenta Poloniae Historica.* Tomus II. Edidit August Bielowski. Lwów, 1872. 621–753.

Długosz

Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber IX. Ed. Danuta Turkowska. Warszawa, 1978.

Erdélyi okmánytár

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. IV. 1360–1372. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza, W. Kovács András. Bp., 2014. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 53.)

Fejérpataky

Fejérpataky László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból.)* Bp., 1885.

Fontes Memoriae Hungariae

Fontes Memoriae Hungariae I. Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek, 1350–1386. Közreadja Novák Ádám és Tóth Péter. Debrecen, 2017.

Kubínyi

Kubínyi Ferencz: *Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból. Diplomatarium Hontense.* I. rész. 1256–1399. Bp., 1888. (Magyar Történelmi Emlékek, 2.)

Küküllei

Küküllei János: Lajos király krónikája. In: Küküllei János: *Lajos király krónikája.* Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford., szerk.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 7–40.

RI

Regesta Imperii Online. http://opac.regesta-imperii.de/lang_de/.

3. Szakirodalom

Bagi

2014 Bagi Dániel: *Az Anjouk Krakkóban. Nagy Lajos lengyelországi uralmának belpolitikai kérdései*. Pécs, 2104.

Bándi

1982 Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár 1982. évi (állandó és időszakos) kiállításának katalógusai. A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szeptember 22-től. In: *Levéltári Közlemények*, 53. (1982) 1. sz. 165–199.

Bárány

2017 Bárány Attila: Az Anjou-kor hadtörténete 1301–1387. In: *Magyarország hadtörténete. I. A kezdetektől 1526-ig*. Főszerk.: Hermann Róbert. Bp., 2017. 175–222.

Csukovits

2003 Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp., 2003.

2021 Csukovits Enikő: I. (Nagy) Lajos magyar király útja Nápolyba. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1167–1180.

Dąbrowska

1994 Dąbrowska, Małgorzata: Peter of Cyprus and Casimir the Great in Cracow. In: *Byzantiaka*, 14. (1994) 257–267.

Davies

2005 Davies, Norman: *God's Playground. A History of Poland. Vol. I. The Origins to 1795*. Oxford, 2005.

Engel

1995 Engel Pál: *Királyitineráriumok (1324–1382, 1387–1437)*. [Kézirat.] Bp., 1995.

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Bp., 1996.

2020 Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Bp., 2020.

Grünn

1901 Grünn Albert: I. Lajos király megerősítő záradéka. In: *Turul*, 19. (1901) 1. sz. 29–33.

Homonnai

1993 Homonnai Sarolta: „...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...” Egy diplomáciai utazás és költségei 1346-ban. In: *Aetas*, 14. (1999) 3. sz. 35–56.

E. Kovács

1900 E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). In: *Történelmi Szemle*, 32. (1990) 1–2. sz. 101–127.

Köblös–Süttő–Szendé

2000 Köblös József – Süttő Szilárd – Szendé Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, 2000.

Kristó

1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.

Kumorovitz

1984 Kumorovitz L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök kialakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 295–330.

Kutrzeba

1899 Kutrzeba, Stanisław: *Historia rodziny Wierzyńków*. In: *Rocznik Krakowski*. II. Red.: Stanisław Krzyżanowski. Kraków, 1899. 29–88.

Lakatos

2019 Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)

Lexikon des Mittelalters

1995 *Lexikon des Mittelalters*. Bd. VII. *Planudes bis Stadt (Rus')*. Hrsg. v. Norbert Angermann et al. München, 1995.

Pór

1892 Pór Antal: *Nagy Lajos 1326–1382*. Bp., 1892. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

1900 Pór Antal: *Nagy Lajos király viszonya az aquilėjai pátriárkához. Történelmi tanulmány*. Bp., 1900.

Ráth

1866 Ráth Károly: *A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjáratai, utazási és tartózkodási helyei*. 2., bővített kiad. Győr, 1866.

Ribi

2021 Ribi András: „a kápolnaispán önálló oklevéladó” – Az udvari hiteleshelyként működő királyi kápolna eljárásai (1317–1374). In: *Prepostok, apátok, vikáriusok*. Szerk.: Ribi András. Pécs, 2021. 247–268.

Sebestyén

1938 Sebestyén Béla: *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Bp., é. n. [1938].

Skorka

2014 Skorka Renáta: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatainak krónikája. IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt. In: *Világtörténet*, 36. (2014) 4. sz. 631–659.

2016 Skorka Renáta: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósan László, Veszprémy László. Bp., 2016. 247–262.

Szende

2016 Szende Katalin: *Krakkó és Buda a középkori Európa úthálózatában*. In: *Közös úton. Budapest és Krakkó a középkorban*. Bp., 2016. 31–37.

Szilágyi

2012 Szilágyi, Magdolna: *Árpád Period Communication Networks: Road Systems in Western Transdanubia*. [PhD-dissertation in Medieval Studies. Central European University.] Bp., 2012.

Tarr

1968 Tarr László: *A kocsi története*. Bp., 1968.

Wertner

1903 Wertner, Moriz (Mór): *Itinerar des Königs Ludwig I*. In: *Arhivski Vjestnik*, 5. (1903) 115–150.

ÉVA B. HALÁSZ

THE ITINERARY OF KING LOUIS I IN 1364

The paper examines the stays of King Louis I outside Hungary in the year 1364, as well as the prelates and barons who accompanied him and those persons who represented the ruler.

A padovai krónikák, Nagy Lajos és a *guerra dei confini*

A Padova védőszentjének tiszteletére emelt Szent Antal-bazilika Szent Félix-kápolnáját (az egykori Szent Jakab-kápolnát) azoknak a mestereknek – Altichiero da Zevionak és Jacopo Avanzinak – a freskói díszítik, akik megelőzőleg a veronai Della Scala-palota termeinek a dekorálása révén szereztek maguknak hírnevet. A keleti fal három elemből álló képsorozatának főhőse II. Ramiro leóni király (931–951), aki a hagyomány szerint az imája hatására megjelenő Compostelai Szent Jakab segítségével diadalmaskodott a mórok felett (1. kép).¹ A művészettörténészek egyetértenek abban, hogy Ramiro portréja mögött Padova urának, I. Francesco da Carrának (1325–1393) – fiával, az ifjabb Francescóval szemben őt *il Vecchió*ként, vagyis idősebbként emlegeti a hagyomány – a nagy hatalmú szövetségesét, I. (Nagy) Lajos magyar királyt kell sejtenuünk. A piktor kortársai ihlették a festmények egyéb alakjait is. A ciklus középső darabja egy tanácskozást ábrázol, amelyen nem csupán Francesco *il Vecchio* és fia tűnnek fel az uralkodó oldalán: könyvvel a kezében Ramiro/Lajos jobbján foglal helyet a jeles költő, a Carrarákkal baráti viszonyt ápoló Francesco Petrarca,² s ugyancsak jelen van az 1370-es évek második felében készült freskók megrendelője, Bonifacio Lupi, Soragna őrgrófja (1316–1390).³

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., csako.judit@abtk.hu). A cikk megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (projekt címe: *Az Anjou-kori Magyarország nyugati elbeszélő forrásai. Narratív kútfők és külpolitika*, azonosító: NKFIH PD 128405) támogatta. A tanulmány alapjául a *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi* című konferencián megtartott angol (*The Venetian wars of Louis I [the Great] of Hungary in the mirror of Paduan narrative sources*, Padovai Egyetem, 2021. szeptember 23.), valamint *Az Anjou-kori Magyar Királyság külkapcsolatai* címmel megrendezett műhelykonferencián elhangzott magyar nyelvű (*Nagy Lajos és az ún. guerra dei confini [1372–1373] a padovai történetírásban*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. október 21.) előadásaim szolgáltak. A téma idegen nyelvű szakirodalmának megszerzésében nyújtott segítségéért Franco Benuccinak (Padovai Egyetem) tartozom köszönettel.

1 A kép forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Altichiero,_scene_della_vita_di_san_giacomo,_basilica_del_santo,_cappella_di_san_felice,_padova,_1376_circa.jpg.

2 Petrarca és Francesco *il Vecchio* viszonyához lásd: Stanburrough Cook, 2018. 129–139.; Ronconi, 2005. 237–241. A költő és a magyar király kapcsolatát tárgyalja Fraknoi, 1900; Baumgarten, 1902. 428–443.

3 Dercsényi, 1940; Dercsényi, 1941. 241–242.; Plant, 1981. 408–415.; Kohl, 1998. 179–181.; Máté, 2006. 179.

1. kép. A padovai Szent Antal-bazilika Szent Félix-kápolnájának Ramiro leóni királyt ábrázoló freskósorozata

Az 1370-es években, amikor Altichiero freskói készültek, a magyar uralkodó kapcsolata már hosszú múltra tekintett vissza az 1318 óta az észak-itáliai város élén álló Carrarákkal.⁴ Az öccse, András halálának megbosszulására és a nápolyi trón elfoglalására készülő fiatal király 1347 végén találkozhatott I. Francesco apjával, II. Giacómóval († 1350), aki a padovai állam területéhez tartozó, ám a város határain kívül fekvő Cittadellában látta vendégül a hadai élén Apuliába tartó Lajost.⁵ A magyar király és Padova⁶ urának érdekei egy évtizeddel később fonódtak szorosabban is össze. A nápolyi hadjáratok lezárását követően Lajos – hogy az 1346. évi zárai fiaskót⁷ megbosszulja – Dalmácia visszaszerzésének céljával 1356-ban két fronton is háborút indított Szent Márk Köztársasága ellen: míg az adriai partvidéken Csúz János horvát bán hadai nyomultak előre, addig maga az uralkodó Velence szárazföldi hátországa, az úgynevezett *Terraferma* felé vette az irányt.⁸ Bár a Carrarák 1337-ben éppen a dózsze támogatásával juthattak újfent hatalomra városállamukban,⁹ a velencei befolyás egyre terhesebbé vált a külpolitikai téren mind

4 A helyi eredetű família uralmának részletes feldolgozását lásd: Kohl, 1998.

5 Csukovits, 2021. 1168.; Csukovits, 2022. 17–18.

6 A város hírnevét elsősorban 1222-ben alapított egyetemének köszönhette. Padova középkori történetét röviden ismerteti: Gaffuri, 1993. Az *universitas* magyar diákjai kapcsán lásd: *Páduai egyetem magyarországi tanulói*, 1915; Haraszi Szabó – Kelényi, 2019. 188–274.

7 Domanovszky–Vértesy, 1900.

8 Bánlaky [Breit], 1934. 105–124.; Veszprémy, 2008. 185–192.

9 Az első Carraráról és a veronai Della Scalák padovai uralmáról lásd: Kohl, 1998. 39–67.

nagyobb önállóságra törekvő padovai hatalmasságok számára, és I. Francesco a magyar király Treviso térségében zajló hadműveletei idején végül nyíltan is Lajos mellé állt.¹⁰ Bár a két fél együttműködése korántsem zajlott zökkenőmentesen,¹¹ a háború lezárásakor a békediktátum értelmében a dalmát tengerpartot megszerző Anjou uralkodó padovai szövetségeséről sem feledkezett meg: Francesco *il Vecchio*t biztosította afelől, hogy amennyiben őt Velence részéről a későbbiekben bármiféle atrocitás érné, úgy számíthat Lajos támogatására.¹²

Amikor csaknem három évtizeddel később, 1372 nyarán egy határvíta következtében háború robbant ki a Velencei Köztársaság és Padova között, Francesco da Carrara nem habozott feleleveníteni régi szövetsége ígéretét. Követei útján a magyar király segítségéért folyamodott, aki néhány hónappal később el is küldte csapatait, hogy azok a hadműveletekben részt vegyenek. Az olasz történetírás által *guerra dei confini*ként, vagyis határháborúként emlegetett konfliktus epizódjai jól ismertek a kutatás előtt. A politikatörténeti feldolgozások – amelyek sorában részletessége révén Paolo Sambin írása emelkedik ki – elsősorban Itália gazdag narratív hagyománya nyomán rekonstruálják a történéseket.¹³ Az 1372–1373. évi háború elsődleges forrásaiként – a 16. századi diplomata, Giovanni Giacomo Caroldo *Velencei krónikája*¹⁴ mellett – Galeazzo Gatari és Nicoletto D’Alessio padovai történetírók hosszabb lélegzetű beszámolóit tarthatjuk számon.¹⁵ Bár a szövegek a hazai szakirodalom látókörébe is bekerültek, tanúságukat a magyar medievisztika korántsem aknázza ki a jelentőségüknek megfelelően.¹⁶

A két vulgáris nyelvű elbeszélés a 14. századi Padova gazdag krónikás hagyományán belül is kiemelkedő helyet foglal el.¹⁷ Első forrásunk szerzője, Galeazzo Gatari eredetileg kereskedelemről élt – patikát működtetett a városban –, ám az

10 Uo. 104–107.

11 *Cronica di Matteo e Filippo Villani*, 196. (VI, 55); *Három Villani krónikája*, 217.

12 1358. február 18.: *AOkt.* XLII. 123. sz., 124. sz.; Jászay, 1990. 59–60.; Kohl, 1998. 107. A békekötéshez lásd továbbá: Papp, 2017.

13 Sambin, 1946–1947. 1–76. Lásd továbbá: Pór, 1892. 473–483.; Bánlaky [Breit], 1934. 166–173.; Kristó, 1988. 164–165.; Jászay, 1990. 64–68.; Marin, 2004; Pigozzo, 2007. 39–40.; Bárány, 2017. 213–214.; Csukovits, 2019. 69–70.

14 Caroldo: *Cronaca di Venezia*, IV. 124–176. Az eseményeket egy másik velencei krónikás, Raffaino Caresini összegzi elbeszélésében, amelyet egyébként elsősorban a chioggiai háború forrásaként tart számon a kutatás. Lásd: Raphaynus de Caresinis: *Venetiarum Chronica*, 21–30. A diplomataként is tevékeny szerepet vállaló szerző pályáját vázolja: Carile, 1977.

15 Gatari: *Cronaca carraese*, I. 42–129.; D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*. – A „határháború” történetét érintik továbbá trevisói narratív kútfők is: Paolo Sambin az események kapcsán Andrea Redusio históriája (*Chronicon Tarvisinum*) mellett egy kiadatlan krónika (*Cronaca foscariiana*, *Anonimo foscariiano*) adataira is támaszkodik. Lásd: *Chronicon Tarvisinum*, coll. 746–752.; Sambin, 1946–1947. 5. 3. jegyz., 22. 4. jegyz. A szóban forgó 15. századi forrásokat ismerteti: Zabbia, 2010. 361–365.

16 A Padovában keletkezett narratív kútfők témánk szempontjából azért is különös jelentőségűek, mert a magyar krónikák – amelyek részletességükben nem hasonlíthatók az itáliai szövegekhez – nem emlékeznek meg a *guerra dei confini* epizódjáról. Bár Küküllei János *Gesta Ludovici regise* az Anjou uralkodó regnálásának mind a négy évtizedét felöleli, a király kancelláriai jegyzőből lett biográfusa csupán egyetlen alkalommal szerepelteti Francesco da Carrarát. A történetíró Padova uráról a Dalmácia feletti uralomért Velencével folytatott 1356–1358. évi háború (pontosabban az azt lezáró békekötés) kapcsán tesz említést. Lásd: Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum*, 178.; Küküllei, 29.

17 A 14. századi Padova történetírásáról lásd: Arnaldi-Capo, 1976. 311–337.; Tomasin, 2009. 84–112.

1370-es évek folyamán a Carrarák udvarába szegődött, ahol diplomáciai feladatokat bízta rá. A városállam történetét előadó históriája összeállításához felhasználta azokat a kancelláriai iratokat, amelyekhez a működése során hozzáférhetett. Művét halála után fiai, Bartolomeo és Andrea látták el folytatással, illetve dolgozták át. A *Cronaca carrarese*, amely a város 1405. évi velencei kézre kerüléséig¹⁸ jut el az elbeszélésben, kétségkívül a legértékesebb forrás, amelyet Padova 14. század végi története kapcsán vallatóra foghatunk.¹⁹ A „határháború” mozzanatai iránt érdeklődve nem csupán a Gatari-féle krónikát lapozhatjuk azonban fel. Rendelkezünk egy másik – hasonlóan bőbeszédű – elbeszéléssel is, amelynek ráadásul a konfliktus a kizárólagos témája. A szóban forgó mű, a Carrara-udvar kiterjedt diplomáciai levelezését is hasznosító *Storia della guerra per i confini* az egyik legpontosabb beszámoló, amelyet a késő középkor Itáliájában a háborús eseménysorról rögzítettek. Lejegyzője, Nicoletto D’Alessio Velencében kezdte pályafutását, ám egy összeesküvésben való részvétele miatt száműzték a Köztársaságból: így került azután Padovába, ahol előbb jegyzőként, majd kancellárként forgolódott a Carrarák környezetében. Két könyvből álló történeti munkája 1388 táján készülhetett el.²⁰

A tudósítások alapján az alábbiakban azt vázolom fel, hogyan jelenik meg a krónikák lapjain Francesco *il Vecchio* legfőbb szövetségese, Nagy Lajos, és mit tudhatunk meg azokról a diplomáciai összeköttetésekről, amelyek a magyar királyi udvar és Padova között a konfliktus idején fennálltak. Röviden érintem továbbá a háborús eseményeket és a magyar seregek itáliai jelenlétét is.²¹

Nagy Lajos udvara mint diplomáciai központ: követjárások Padova és Visegrád között

Bár Velence és Padova a zárai békét követően megkísérelték rendezni viszonyukat, a két állam közötti feszültség az 1360-as évek folyamán sem csökkent.²² A konfliktus végül a következő évtized elején robbant ki. A *casus bellit* Francesco da Carrara szolgáltatta, amikor Oriago vidékén – vagyis a velencei határon, a lagúnák városának közvetlen előterében – új erődöt²³ emelt. Miután a Köztársaság 1372 elején kifogással élt a lépés ellen, hosszas diplomáciai tárgyalások vették kezdetüket:

18 Canzian, 2007.

19 Medin, 1909; Kohl, 2010b.

20 Kohl, 2010a. A forrást tárgyalja továbbá Cecchinato, 2012. Ami a két padovai krónika szövegkapcsolatát illeti: a kutatás elfogadott tételének számít, hogy Gatari előtt ismert volt D’Alessio elbeszélése, amit azonban korántsem használt kizárólagos forrásaként. A *Cronaca carrarese* számos ponton közöl olyan értesüléseket, amelyek a *Storia*-ban nem lelhetők fel. Lásd: Zabbia, 2017. 281.

21 Itt kell megjegyezni, hogy a jelen kutatás megkezdését követően Dario Canzian is figyelmet szentelt a padovai narratív források magyar vonatkozásainak és a szövegek nyomán körvonalazódó diplomáciai kontaktusoknak (lásd: Canzian, 2022). Írásaink szükségképpen tartalmaznak közös pontokat és hasonló következtetéseket.

22 A kérdéshez lásd: Kohl, 1998. 108–114., 118–119.

23 Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 42–43.

Padova és Velence küldöttei részint a fegyveres fellépés késleltetésén, részint a lehetséges szövetségeseknek – ezek sorában a legnagyobb tekintéllyel kétségkívül a magyar király bírt – a megnyerésén fáradoztak.²⁴ A *guerra dei confini* esetében különös jelentősége van tehát a diplomáciai háttérnek, és abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a padovai források bőséges információval szolgálnak a szövetségi rendszerek formálódásáról és a gyakori követjárásokról.

Egy pillanatra szükséges itt elidőznöm a fentebb említett olasz krónikák néhány további sajátosságánál. Mind a Gatari-féle elbeszélés, mind a *Storia della guerra per i confini* esetében hangsúlyoztam: szerzőik kimagasló tájékozottságukat annak köszönheték, hogy beszámolóikat – legalábbis részben – a Carrarák kancelláriáján fellelhető dokumentumokra alapozták. Míg azonban a *Cronaca carrarese* ezzel együtt sem mutat túlságos eltérést az egyéb észak-itáliai városállamok korabeli történeti irodalmának a termékeitől, addig Nicoletto D’Alessio történetvezetése jóval kevésbé tekinthető szokványosnak. A *Storia* – meglehetősen sajtószerű módon – úgy épül fel, hogy jelentős terjedelmű szövegének (amely mintegy 172 oldalt tölt meg Roberto Cessi kiadásában) megközelítőleg a kétharmadát a padovai udvar vulgáris nyelvűre átültetett diplomáciai levelei (azok kivonatai) teszik ki.²⁵ Utóbbi tény – melynek köszönhetően pontosan rekonstruálhatjuk, hogy Francesco da Carrara hogyan is igyekezett ügyének megnyerni a nagy hatalmú Anjou uralkodót – azért is bír különös jelentőséggel, mert D’Alessio forrásai nem maradtak ránk: a padovai kancelláriai iratanyag csaknem teljes egészében megsemmisült.²⁶

Bár a *guerra dei confini* idején Nagy Lajos nem jelenik meg személyesen a *Terraferma* térségében – seregei 1372 novemberétől²⁷ vesznek részt a harcokban, ám maga az uralkodó csupán követek útján érintkezik padovai szövetségesé-

24 Kohl, 1998. 119–123. A háború kirobbanásának okaihoz, a padovai és a velencei állam által vitatott határok kérdéséhez lásd még: Canzian, 2022. 33.

25 A krónikás munkamódszeréhez lásd: Zabbia, 1999. 277–317. Az elbeszélésnek a diplomáciatörténet szempontjából értékes adalékaira már jóval a szövegkiadás elkészülte előtt felhívta a figyelmet: Lazzarini, 1895. 327. 1. jegyz., 330–331.; Lazzarini, 1907. 180.

26 Zabbia, 1999. 296. 43. jegyz. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának diplomatikai gyűjteménye sem kecsegtet nagyobb mennyiségű információval a konfliktus vonatkozásában: összesen nyolc oklevél vonható a padovai–magyar kapcsolatok tárgyához, és ezek közül öt kínál adalékot a *guerra dei confini* történetéhez. DL 41 887., DL 47 884., DL 48 025.; DL 47 880.; DL 47 879.; illetve Thallóczy, 1900. 612–613. [Függelék, XI. sz.]; Áldásy, 1910. 3–5.; Rác, 2022. 107–109. – Bár a D’Alessio által felhasznált padovai irategyüttes nem hagyományozódott ránk, a szerencsés véletlen folytán egy-egy esetben mégis lehetőségünk nyílik arra, hogy megismerjük, miként járt el a *Storia* vulgarizáló szerzője a rendelkezésére álló kancelláriai dokumentumokkal. A szakirodalom előtt ismert például egy velencei irat, amelynek kivonatát megtaláljuk D’Alessionál. A szövegpárhuzamra felhívja a figyelmet: Sambin, 1946–1947. 72–73. 6. jegyz. A *Storia* olasz nyelvű változatban közli továbbá a magyar király egyik oklevelét, amelyet Gatari is fenntartott a számunkra: a *Cronaca carrarese* szövegébe iktatva a teljesebb latin textust olvashatjuk. Lásd D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 103–104. (II, 32); vö. Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 89–90. Marino Zabbia a két variáns összevetése nyomán azt a következtetést kockáztatja meg, hogy a kancelláriai gyakorlattal rendelkező D’Alessio ügyelt arra, hogy a vulgarizálás és kivonatolás során az iratok érdemi mondanivalója ne torzuljon. Lásd: Zabbia, 2017. 281–283. Megjegyezhetjük még, hogy a szóban forgó dokumentumot Wenzel Gusztáv egy, a velencei Biblioteca Marcianában fellelt 16. századi kódex nyomán közölte: ADE III. 50–51. 46. sz.

27 Sambin, 1946–1947. 35.; Kohl, 1998. 123.

vel –, a Carrarák környezetében született elbeszélések egyértelművé teszik, hogy kulcsszerepe van az események alakulásában: a Velencével szomszédos itáliai városállam ura az Anjou király hathatós segítsége nélkül nem is remélheti, hogy sikerrel veheti fel a küzdelmet a Köztársasággal.²⁸ Nem kell csodálkoznunk azon, hogy Francesco da Carrara és a dözse követei állandóan jelen vannak udvarában, amely a vizsgált periódusban fontos diplomáciai központ volt.²⁹

Meg kell jegyeznünk ezen a ponton, hogy Lajos nem az első ízben bukkan fel a padovai krónikák lapjain, amikor a *Cronaca carrarese* megfelelő egységét és a *Storiát* lejegyzik. Arról, hogy a „határháború” idején a Carrarák és a magyar király kapcsolata nem számított új keletűnek, az észak-itáliai városállam történeti hagyománya nyomán is értesülünk. Az Anjou uralkodó alakja Galeazzo Gatari elődje, Guglielmo Cortusi (vagy Cortusio)³⁰ tollán került be a padovai történeti irodalomba. A latin nyelvű elbeszélésben elsőként is arról a pompáról olvashatunk, amellyel az akkori *podestà*, Il. Giacomo – nem meglepő módon Velence rosszállását is kiváltva³¹ – fogadta a hadai élén Nápolyba tartó ifjút, az akkor még a húszas évei elején járó Lajost.³²

Jóval ismertebbnek számít ugyanakkor a városi krónika egy másik magyar vonatkozású részlete. A szóban forgó anekdota azokhoz a harcokhoz kapcsolódik, amelyek az 1356–1358. évi velencei–magyar háborúskodás idején Treviso térségében zajlottak. A konfliktus kirobbanásakor Lajos maga állt a Velence szárazföldi előterébe vezetett hadak élére, s érkezése jelentős hírértékkel bírt Észak-Itáliában.³³ Bár forrásaink ez alkalommal sem rögzítik, hogy személyesen is megfordult volna Padovában (amint azt láthattuk, egy évtizeddel korábban is a város falain kívül került sor a találkozóra közte és Giacomo da Carrara között),³⁴ a konfliktus történetét részletesebben is előadó Matteo Villani nyomán megtudhatjuk, hogy követei – a szövetség létesítésének reményében – felkeresték Francesco da Carrara udvarát.³⁵ A küldöttek révén létrejött megállapodásról Cortusi is beszámol,³⁶ ám a padovai krónika legérdekesebb mozzanata kétségkívül az az epizód, amely a háborús események egyébként meglehetősen szikár tárgyalásába élkelődik. Kútfőnk tudni véli, hogy a hadakozás idején egy Giuliano Baldichino nevű trevisói nemes merény-

28 A Lajosnak tulajdonított szerepre lásd például: Sambin, 1946–1947. 8.

29 Sambin, 1946–1947. 16.

30 Arnaldi-Capo, 1976. 313–319.

31 Kohl, 1998. 91–93.

32 „Cum Rex intravit hortum Paduae, Magnus Jacobus cum suis militibus sine armis occurrit, et receptus honorifice a Rege intraverunt pariter Cittadellam, ubi fuit tanta copia victualium, quod Rex proprie mirabatur. Tunc non habebat mille equos; sed quasi pacificus procedebat. Dominus Rex tamquam privatus habuit in colloquio Dominum Paduae, quem rogavit videre Paduam regiam pacificam. Rex recusavit festinans in Apuliam ad vindictam fratris sui dilecti” – Guilelmus Cortusius: *Historia de novitatibus Paduae*, 925. A momentum kapcsán lásd még: Canzian, 2022. 31–32.

33 *Cronica di Matteo e Filippo Villani*, 190. (VI, 37). A krónika újabb kiadása: Giovanni Villani: *Nuova Cronica*. A bennünket érdeklő részletet magyar fordításban közli: *Három Villani krónikája*, 213.

34 Francesco da Carrara és Lajos valószínűleg soha nem találkoztak személyesen, lásd Canzian, 2022. 29.

35 *Cronica di Matteo e Filippo Villani*, 195. (VI, 51); *Három Villani krónikája*, 214.

36 Guilelmus Cortusius: *Historia de novitatibus Paduae*, 948. Az eseményekről egyébként Gatari is beszámol: Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 32–39.

letet fontolgatott Lajos ellen. A magyar király elfogására és kiszolgáltatására a velenceieknek – így tartja legalábbis a história – alkalmat kínálhatott volna, hogy az uralkodó délelőttönként rendszeresen visszavonult a Sile folyó partjára abból a célból, hogy a tábor zajától távol olvashassa el leveleit.³⁷

A színes történet forrásértékével kapcsolatban annyit jegyezhetünk meg, hogy a Baldichino tervéről szóló passzus utólagos betoldásnak tűnik: azt csupán a szöveghagyomány két kódexe tartotta fenn.³⁸ Gyaníthatjuk, hogy egy olyan népszerű sztorival lehet itt dolgunk, ami közszájon forgott a korabeli Padovában. Nem zárhatjuk ki az eshetőséget, hogy a városállam tradíciója – a Villani által sugallt jóval realisabb ok: a magyarok és a seregeik ellátásáért felelős padovaiak között feszülő ellentétek³⁹ helyett – a személyes biztonságát féltő uralkodó meséjével próbált magyarázatot kínálni arra, hogy miért távozott Lajos, a Francesco da Carrarával létrejött megállapodás után alig két hónappal,⁴⁰ a hadszíntérről.

Az elmondottak is jelzik, hogy a zárai béke és a *guerra dei confini* között eltelt másfél évtized alatt erősen megszépülhetett annak a kapcsolatnak az emléke, amelyről az 1350-es évek történéseinek firenzei krónikása még a következőképpen nyilatkozott: „Így megesett, hogy ámbár a király békében s egyetértésben volt Padova urával (...) és szerződés biztosította területének s kerületének a király egész seregétől való mentességét s biztonságát, mégis ez ígéretek ellenére a magyarok saját kezdeményezésükből beszáguldozták Padova vidékét, gyilkoltak, égettek, raboltak s zsákmányoltak, mint ahogy az ellenséget szokás; ezen az úr felháborodott, s nem küldte többé a táborba a kirendelt élelmet (...)”.⁴¹ A teljes kép kedvéért el kell egyébként árulnunk, hogy az érintkezés 1358 és 1372 között sem szűnt meg teljesen Francesco *il Vecchio* és nagy hatalmú szövetségese között. Előbbi – a Velencével szemben ígért védelem mellett – azért is hálás lehetett, hogy a magyar uralkodó a IV. Károly német-római császártól (1355–1378) eredetileg neki átengedett tiroli városokat, Feltrét és Bellunót 1360-ban Padova urának ajándékozta.⁴²

Ami a *Storia*, illetve a *Cronaca carrarese* Nagy Lajos-portréját illeti, két tény szükséges rögzítenünk. Először is leszögezhetjük, hogy a király jóval többször kerül említésre Gatari vagy Nicoletto D’Alessio elbeszéléseiben, mint Cortusinál, aki városállama történetét tárgyalva érintőlegesen szól csupán a magyarokról. Mivel azonban az Anjou uralkodó a *guerra dei confini* idején mindvégig az országában

37 „Quod quum saepe et saepius fecisset, comperit quid Rex die vel nocte faciebat, et inter cetera comperit, Regem singulo die observare, quod adactis gentibus ad bellandum Civitatem machinis, et aliis pluribus bellicis instrumentis, recedebat cum paucis, et equitabat versus Villam Quinti, et ibi super Silerem fluvium in quadam clausura subsellia ponere jubebat ad ripam fluminis praedicti, ut se ventre mundaret, et a longe manentibus cunctis inter gerendum quascumque literas secum portaverat, legebat; ubi non minus quam per horam manere consueverat” – Guilelmus Cortusius: *Historia de novitatibus Paduae*, 949–950., az idézet helye: 949.

38 Lásd a szövegkiadás megjegyzését: „Additamentum ex. Codd. Collaltin. et Ambrosiano I. desumtum” – Guilelmus Cortusius: *Historia de novitatibus Paduae*, 949.

39 *Cronica di Matteo e Filippo Villani*, 196. (VI, 55); *Három Villani krónikája*, 217.

40 Bánlaky [Breit], 1934. 108., 111–112.

41 *Három Villani krónikája*, 217. Az olasz nyelvű szöveget lásd: *Cronica di Matteo e Filippo Villani*, 196. (VI, 55).

42 Pór, 1900. 38.; Kohl, 1998. 108.; Canzian, 2022. 33–34.

tartózkodik, a negyvenes évei derekán járó Lajos – akiről a padovaiak elsősorban a városállamukba megtérő követek tudósításai nyomán nyerhetnek képet – kevésbé lesz aktív szereplője a beszámolóknak (különösen igaz ez Gatarit olvasva), mint azt a Cortusi-féle rövidebb híradások esetében tapasztalhattuk. Politikai jelentőségét és Francesco da Carrarával való kapcsolatának természetét ugyanakkor a környezetében forgolódo vagy az általa Itáliába küldött diplomaták tevékenységén (illetve az Itáliában harcoló magyar segédhadak küzdelmein) keresztül is kiválóan megvilágítják a krónikák. Kulcspozícióját mi sem mutatja jobban, mint annak ténye, hogy bár csupán távoli résztvevője az eseményeknek, rögtön a *Storia* első lapján – vagyis az elbeszélés másik főhősével, Francesco da Carrarával egy időben – feltűnik. D’Alessio azzal indítja terjedelmes előadását, hogy hivatkozik a szövetségre, amely 1356 óta összeköti urát Nagy Lajossal, és kifejezésre juttatja reményét, hogy a király nem feledkezik meg a városállam Velencével szemben egykor neki nyújtott segítségéről.⁴³

Az olasz kutatás kiemeli: D’Alessio művének a legfontosabb hozadéka számunkra az, hogy a szerző által felhasznált kancelláriai dokumentumok nyomán részletes képet nyerhetünk a Lajos környezetében működő padovai követek ténykedéséről. A magyar katonai beavatkozás az idő előrehaladtával mind sürgetőbbé váló mivoltát jelzi, hogy az Anjou király udvarába érkező delegációk – amint azt a *Storiából* megtudhatjuk – egyre rövidebb időközökben követik egymást, s egyre jelentősebb súllyal bír azon küldöttek személye is, akiket Francesco da Carrara rendszerint a körülötte kiformalódott helyi hatalmi elit tagjai közül jelöl ki.⁴⁴

A korabeli diplomáciai élet első szereplője, akiről említést szükséges tennünk, *Jacomo Sarasinként* tűnik fel D’Alessio elbeszélésének lapjain. A *Storia* elárulja róla, hogy nem szabályos diplomáciai megbízottal van dolgunk. A Carrara-udvar informátora a konfliktus kiéleződésének pillanatában már a Magyar Királyságban tartózkodik: az idegen országban Padova szülöttjeként próbált szerencsét, és alacsony származása ellenére is fényes karriert futott be.⁴⁵ Bár pályájáról a krónika nem tájékoztat bővebben, okleveles forrásaink segítségével lehetőségünk van nyomon követni az *apothecarius*ként a magyar király udvarába került⁴⁶ észak-itáliai pol-

43 „Per questa inçuria, a purgation et vendecta de la recevuta offeasa, el predicto re de Hongaria com innumerabile exercito descendando nel trivisano, facto la Signoria de Venesia aveçuda del perigolo, al qual ella sottoçasea, per lo magnifico et excelso signore messier Françesco vechio da Carrara, el qual in quel tempo al efficamente amigava quella Signoria, che quasi più tosto veneciano che pavano se possea chiamare et postoioe per lo dicto meser Francesco inançi molti remedii, i quali oportuni lui vedea, a tanto peso, et la dieta Signoria quasi vilipendendo le parole et proferte del dicto mesier Francesco et nisun acto rimediando a tanto facto, allora el predicto mesier Francesco, veçando per lo pocho avisamento di Veneciani a che perigolo el so Stato soctoçasea, se lui per no reparava al so facto, et non çà per inçuria della comunità de Venesia, ma per so ben et del Stado, in quella fiada cercò de acordarse col predicto re de Hungaria” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 3–4., az idézet helye: 3. (I, 1).

44 Canzian, 2022. 36–37.

45 „Questo Jacomo Sarasin era per nassimento et per i suo precessori da Pava e de nation bassa assai, el qual da Pava reducto in Hongaria, o che per i soi meriti fosse, o che cosi desponesse la fortuna, o como vuol se fosse, montado molto era nela gratia dela maiestà rial de Hongaria” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 14. (I, 24).

46 Például: *AOKlt.* XXXIII. 800. sz.; lásd még: Weisz, 2009. 39–40.

gár életútját. Jacopo Saraceno, vagyis ahogyan a magyar kutatás ismeri: Szerecsen Jakab új hazájában igen hamar fontos gazdasági pozíciót tudhatott magáénak. Az egykori gyógyszerész az 1350-es évektől a szerémi és a pécsi kamaraispán tiszte tét töltötte be, mielőtt az 1370-es évek végén ura minden kamara élére helyezte volna.⁴⁷ A numizmatikusok körében a működéséhez köthető „szerecsenfejes” dénárok révén is elhíresült padovai,⁴⁸ aki nem csupán két budai házzal rendelkezett, de Lajostól Cherso és Ossero szigeteket is birtokul nyerte a Kvarner-öbölben,⁴⁹ szülővárosával sem szűnt meg szoros kapcsolatot ápolni: erre vall legalábbis, hogy Francesco *il Vecchio* a konfliktus kezdeti időszakában rajta keresztül próbált meg tájékozódni az Anjou király szándékait illetően.⁵⁰

A további személyek, akik Padova urának megbízásából Lajos mellett diplomáciai feladatot láttak el, a Carrara-udvarból érkeztek a Magyar Királyságba. Az „idősebb” Francesco az észak-itáliai városállam élére kerülve fontosnak tekintette, hogy a helyi előkelő családok sarjaiból, a kereskedőrétegből felemelkedő *homo novus*okból, a Padovában lehetőségeket kereső idegen lovagokból vagy a tudós értelmiséget képviselő jogászokból és orvosokból megszervezen maga körül egy hatalmi csoportot, amelyre kormányzása során biztonsággal támaszkodhat. A Carrara-família tagjait – mivel azok uruk legfőbb bizalmát élvezték – gyakorta találjuk diplomáciai szerepkörben.⁵¹

Nem volt ez másként a *guerra dei confini* idején sem: az Anjou uralkodót felkereső küldöttek, akiknek nevét a kancellárként tollat ragadó Nicoletto D’Alessio gondosan feljegyzi,⁵² rendre Padova urának a szűkebb környezetéből kerültek ki. A *Storia* lapjain feltűnő figurák közül – akiknek sorában ott találjuk a kereskedőből lett lovagot, Bertuço da Montemelunót vagy a jogi képzettségű Guglielmo da Curtarolót⁵³ – egyetlen szereplőt szeretnék itt kiemelni. A szóban forgó követtel, Bonifacio Lupival mint Altichiero freskóinak megrendelőjével fentebb találkozhatunk már. Tudnunk kell róla, hogy Parmából származó, ám onnan elűzött családja a legbefolyásosabb klánok egyike volt a 14. századi Padovában. Atyja, Ugoletto,

47 Weisz, 2009. 41–49., 52. Szerecsen Jakab magyarországi jelenlétével hozhatók összefüggésbe az 1352-től a birtokát képező Százd (ma Szazdice Szlovákiában) Szent Miklós-templomának a falképei: valószínűnek kell tartanunk, hogy a freskókat a padovai származású gazdasági tisztviselő hívására érkező itáliai mester alkotta 1370 körül. Jékely, 2019. 302.

48 Tóth, 2001. 110–113.

49 Mályusz, 1958. 301., 305.

50 Francesco da Carrara és Szerecsen Jakab levélváltását összefoglalja a padovai krónika: D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 14–15. (I, 24). Jakab a török előrenyomulásáról ad hírt Padova urának: féltő volt ugyanis, hogy a magyar király az oszmán veszélyre hivatkozva marad ki a háborúból és utasítja el a fegyveres segítségnyújtást. A kérdésről lásd: Sambin, 1946–1947. 3–4.; vö. Pór, 1892. 397–400. A kamaraispán diplomáciai szerepére felhívja a figyelmet: Canzian, 2022. 36–37.; Prajda, 2022. 82., 84. Lajos török-kérdéssel kapcsolatos politikáját áttekinti: Bánlaky [Breit], 1934. 140–152.; Veszprémy, 2008. 193–200.

51 Az elit bemutatására lásd: Kohl, 1998. 167–204.

52 A forrásunkban megjelenő küldöttek sorát áttekinti: Canzian, 2022. 37–38.

53 „...el noobe cavaliero meser Bertuço da Montemeluno, marchiano per nassimento, so provisionado, et meser Guilelmo da Cortarolo, cittadino de Pava, savio de lege, soi ambaxadori ala sovrascripta rial maiestade de Hongaria, homini intrambedui assai experti dele cose del mondo” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 18. (I, 28). Guilelmo da Curtarolóról lásd: Kohl, 1985. Családja kapcsán vö. továbbá Kohl, 1998. 200–203.

valamint nagybátyja, Raimondo elnyerték a későbbi császár, IV. Károly támogatását, s a Luxemburgi uralkodó jóvoltából a soragnai örgrófságot is megszerezték. A Velencével szomszédos észak-itáliai városállamba megérkező Bonifacio kivételes diplomáciai tehetsége jó szolgálatot tett Francesco da Carrarának. A padovai érdekeket kezdetben IV. Károly prágai udvarában képviselte, ám a *guerra dei confini* idején Visegrádon ugyancsak latba vethette tárgyalói képességeit. Padova ura ezt követően is több ízben bízta meg diplomáciai feladattal: utoljára 1383-ban, amikor III. Lipót osztrák herceget (1365–1386) kereste fel.⁵⁴

Amiért itt külön is szólok róla, az a temetkezési helyül választott Szent Jakab-kápolna falát díszítő freskó: Altichiero falfestményének központi alakja az a Nagy Lajos, akivel – amint azt D’Alessio tanúsítja⁵⁵ – a kép megrendelőjének személyesen is lehetősége nyílt találkozni, és akinek figuráját az itáliai mester művén a Carrara-elit veszi körül. A visegrádi követjárás után néhány évvel elkészült ábrázolás⁵⁶ – amelyen a kezében hatalmi jelvényeket tartó uralkodó a trónjáról pillant le a jobbán ábrázolt I. Francescóra és hitvesére⁵⁷ – kiválóan megjeleníti a krónikákból is élénk tároló, korántsem szimmetrikus viszonyt a felek között.⁵⁸

D’Alessio elbeszélése azért is különösen értékes forrása a Carrara-udvar diplomáciai összeköttetéseiének a *guerra dei confini* időszakában, mivel a forrás révén bepillantást nyerhetünk abba, hogyan jártak el a megbízatásuk során a diplomaták. A krónikás által felhasznált kancelláriai iratok nyomán megtudhatjuk: a Magyar Királyságba induló követek a bevett gyakorlat szerint két dokumentumot is kézhez kaptak Padova urától. Míg az egyik irat az I. Lajosnak címzett levél volt, a másik a küldötteknek szóló utasítás: Francesco da Carrara írásba foglaltatta delegáltjainak, hogy miként is képviseljék az érdekeiket, amikor az üzenetével nagy hatalmú szövetségese elé járulnak.⁵⁹ A D’Alessio által fenntartott dokumentumegyüttesben számos példát találunk arra is, hogy a hosszabb-rövidebb ideig a magyar királyi udvarban tartózkodó padovai követek ottlétük időtartama alatt is igyekeztek informálni urukat ügyének alakulásáról.⁶⁰

54 Kohl, 1998. 175–179. Életére lásd még: Angiolini, 2006.

55 D’Alessionál Checho da Lion követtársaként tűnik fel: D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 42–43. (I, 82). Checho da Liont mint Francesco da Carrara környezetének tagját mutatja be: Kohl, 1998. 197–199.

56 Canzian, 2022. 42.

57 Kohl, 1998. 179–181.

58 A D’Alessio által felhasznált diplomáciai iratok címzéseit vizsgálva erre figyelmeztet Dario Canzian is: Canzian, 2022. 35–36. A felek közötti kapcsolat természetére: uo. 33–34.

59 Canzian, 2022. 38. – Találunk példát olyan esetre is, amikor a küldött csupán Padova urának néhány soros megbízólevelét (*letera de credença*) viszi magával, amelynek birtokában élőszóval adja azután elő Lajos számára mindazt, amivel Francesco da Carrara megbízta („che ala clementia vostra ello ha a referir a viva vose per mia parte”). Lásd: D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 90., 91. (II, 6; II, 8).

60 A küldöttek Francesco da Carrarának címzett levelére lásd például: D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 58–59. (I, 10). – Nagy Lajos küldötteinek a tevékenységét például abban az időszakban sem ismerhetjük meg hasonló mélységben, amikor a király udvarából népesebbnek számító – öt-hat főből álló – delegációk keltek útra, hogy VI. Kelemen pápa (1342–1352) előtt a magyarországi Anjouk nápolyi törekvéseit képviseljék. Részletes követutasításokkal nem rendelkezünk. Arra, hogy a deputációk tagjai milyen argumentumokkal élhettek Avignonban, leginkább Lajos, illetve Erzsébet anyakirályné levelei nyomán következtethetünk. A kérdéshez lásd: Fraknoi, 1905; Rácz, 1996. 76.; Csákó, 2020. A nyugat-európai forrásanyagot tekintve azonban korántsem számít egyedülálló esetnek az itt bemutatott padovai példa.

Annak kapcsán, hogy D'Alessio mennyiben is tájékoztatja olvasóját a tárgyalások menetéről, két példát szeretnék itt idézni. Elsőként a *Storia* azon részleteiről kell szólnom, amelyek a már említett Guglielmo da Curtarolo, illetve a goriziai származású lovag, Michele da Rabatta⁶¹ követségével kapcsolatosak. Ők 1372 júliusának második felében keresték fel Lajost Francesco da Carrara üzenetével,⁶² amelyben utóbbi azzal a kéréssel folyamodott a magyar királyhoz, hogy tegyen neki egyértelmű ígéretet: számíthat a segítségére. Az Anjou uralkodó, akit Velence küldöttei éppen a semlegesség irányába igyekeztek volna befolyásolni, habozott határozottan elkötelezni magát a korábbi szövetségese oldalán.⁶³

A *Storia* ezen a ponton bepillantást enged abba, hogy miként is kell elképzelnünk a korabeli diplomáciai alkudozások lefolyását: élénk tárja ugyanis azt a párás vitát, amely D'Alessio szerint Lajos és a padovai küldöttek között zajlott. A krónika lapjain olvasható párbeszéd – amellet, hogy részletesen megismerhetjük belőle a követek argumentumait – arra is rávilágít, hogyan formálódtak a szövetségi rendszerek a majdani háborús felek oldalán. Az olasz nyelvű elbeszélésben a Curtarolót és Rabattát fogadó király a beszélgetés egy pontjához érkezve határozottan kifakad: nem óhajt egyszerre háborúba keveredni Velencével és az akkortájt éppen a Köztársasághoz közeledő osztrák hercegekkel.⁶⁴ Amint az ellentétek 1371–1372 fordulóján kiéleződtek a Serenissima és Francesco *il Vecchio* között, rögtön megindult a potenciális szövetségesek keresése. A diplomáciai tárgyalások szereplőiként – XI. Gergely pápa (1371–1378)⁶⁵ mellett – az aquileiai pátriárka⁶⁶ vagy az észak-italiai városok urai: a veronai Della Scalák, a milánói Viscontiak vagy az estei őrgrofok⁶⁷ is feltűnnek forrásainkban. Bár a legtöbb figyelem kétségkívül a magyar király lépéseire szegeződik, annak kérdése is felmerül, Ausztria hercegei: III. (Habsburg) Albert (1365–1395) és öccse, Lipót hogyan foglalnak állást a háború megindulása esetén.⁶⁸ D'Alessiótól megtudhatjuk: a padovai delegáció sürgetésének kezdetben ellenálló Lajost végül döntésre sarkallja, hogy az osztrákok 1372 késő nyarán – kora

II. András magyar király dédunokájának, II. Jakab aragóniai királynak (1291–1327) a kancelláriájáról például tetemes diplomáciai irategyüttes maradt ránk. A sokrétű elemzésre lehetőséget kínáló dokumentumok típusaira lásd: Péquignot, 2009. 23–55.

61 Pályájára lásd: Seneca, 1952–1953; Kohl, 1997. 239–240.; Bianchi, 2016; Prajda, 2022. 88–89.

62 A levelet vulgáris nyelvű fordításban közli: D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 54. (I, 98). A követjárás idejére lásd: Sambin, 1946–1947. 24.

63 Sambin, 1946–1947. 21–23.

64 „La rial maiestade de Hongaria, siando in questo rasonar de parole con i predicti ambaxaori del signor meser Francesco da Carrara, cosi rompè in parole: « Et como me farave guerra i duci de Ostericho a posta de quilli da Venesia ? » Ale qual parole cosi respose Michiel da Rabbata: « Et perchè i dusi de Osterricho mandasse gente in subsidio de quilli da Venesia, o ancora ie vignisse personalmente, et la vostra rial maiestà etiandio mandasse gente in subsidio del signor meser Francesco da Carrara, ça no seguirave perçò che i dicti dusi a posta de quilli da Venesia non volesse far guerra (...) »” – D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 56–57. (I, 100), az idézet helye: 56. (I, 100).

65 Például: D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 74. (I, 140).

66 Például: D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 98–99. (II, 21).

67 D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 69–70. (I, 126).

68 Canzian, 2022. 34. A lehetséges szövetségesek kapcsán lásd még: Sambin, 1946–1947. 7–8.; Kohl, 1998. 120.

őszén betörnek országába.⁶⁹ Levelében, amelyet szeptember 15-én címez „legkedvesebb barátjához”, Francesco da Carrarához, megígéri a segítségét arra az esetre, ha Velencével fegyveres harcokra kerülne sor.⁷⁰

Azokban a napokban korántsem volt még ugyanakkor eldöntött kérdés, hogy a „Copfos” melléknévvel illetett Albert herceg és a fivére mely táborhoz csatlakoznak. Lajos azt követően is nagy jelentőséget tulajdonított lépéseiknek, hogy 1372 októberében valóban megkezdődtek az összecsapások a velenceiek és a padovaiak között, s valamivel később a magyar segédhadak is feltűntek a lagúnák városának előterében. A *Storia* szerzője a szövegbe beemelt dokumentumok egész során keresztül tárja elénk, hogy miként valósult meg 1373 első hónapjaiban a hercegekhez való közeledés és a velük való szövetségkötés: ez az eset a második példánk arra, milyen módon körvonalazódik D’Alessio elbeszélése nyomán a padovai küldöttek működése.

A szóban forgó kényes időszakban Francesco da Carrara diplomáciai megbízottjai éppúgy jelen vannak Ausztriában, mint a Magyar Királyságban. Miután 1372 végén a Serenissima jelentős győzelmet könyvelhet el,⁷¹ Padova urának képviseletében sietve keresi fel Lajost az a Conrado de Isnach, akiről csupán annyit tudhatunk meg forrásunk révén, hogy az „idősebb” Francesco familiárisa. A király és a neki a megbízólevelét átnyújtó⁷² küldött között újfent hosszas diskurzusnak lehetünk tanúi. A megtárgyalt pontok sorában szerepel az osztrák hercegek kérdése is, és a diplomata jelzi: Albert és Lipót igényt formálnak Feltrére és Bellunóra (amint arra emlékezhetünk, azokról a tiroli városokról van szó, amelyeknek a Carrarák mintegy tizenhárom évvel korábban jutottak a birtokába).⁷³ Lajos tisztában van azzal: annak érdekében, hogy az Észak-Itáliába küldendő csapatai biztonságban vonulhassanak fel,⁷⁴ el kell érnie, hogy a Habsburgok ne álljanak Velence oldalára. Aligha kell tehát meglepődnünk azon, hogy padovai szövetségésénél rögtön sürgeti is a szóban forgó városok osztrák részre történő átadását.⁷⁵

69 Az osztrák–magyar határviták 1372 októberében történt lezárása vonatkozásában lásd: Skorka, 2014. 654.

70 „Amigo carissimo. Avegnachè per alguna gente de dusi de Osterico sia sta facte algune prede et incendii nel mio regname et per lo simele per la nostra gente sia eta facto in lo Ostoricho et no con menor damno, per la qual cosa se crede che guerra debia esser da tutte ll parte, nientemen nui ve fèmo asavere che, in caso che 'l debia esser guerra, nui no ve abandonaremo, che nui ve dagamo aufficiente alturio” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 59. (I, 104); Sambin, 1946–1947. 24–25. Az itt jelzett diplomáciai tárgyalásokra, illetve Lajos lépésére Michele da Rabatta pályafutását feldolgozva kitér: Seneca, 1952–1953. 143–144., 253.

71 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 88–89. (II, 2); Sambin, 1946–1947. 39.

72 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 90. (II, 6). – A követ magával viszi emellett annak a Ferigo de Mathelornak az üzenetét, aki az előző évben járt diplomáciai megbízottként a magyar király udvarában, s aki hazájába visszatérve a háború előrehaladásáról tájékoztatja az uralkodót. Uo. 72–73. (I, 133–135), 90–91. (II, 7).

73 „Quarto, dise el predicto signore che i predicti dusi ie domanda molte cose, et specialmente Feltre et Cividado de Bellum, le qual terre per interposition dela soa maiestà ello bave da meser lo imperadore, et così le diete terre tien da la soa maiestà” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 91. (II, 8). A király választát lásd uo. 92. (II, 9).

74 Hadvezetési kérdésekről és a felvonulási útvonalak biztosításának fontosságáról lásd még Bárány Attila cikkét jelen folyóirat számban. Bárány, 2023.

75 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 92. (II, 9), 97. (II, 18); Sambin, 1946–1947. 48–49.

A háború menete szempontjából nagy jelentőségű megállapodás végül két etapban születik meg. Miután Francesco *il Vecchio* elküldi követeit – a delegáltak egyike lovag, a másik jogban járatos személy⁷⁶ – Tirolba, január 16-án létrejön az az osztrák–padovai egyezmény, amelyben a hercegek ígéretet tesznek, hogy egyfelől elzárják az utakat a Velencébe tartó, illetve az onnan érkező kereskedők elől, másfelől szabad áthaladást biztosítanak a *Terraferma* irányába haladó, a Carrarák megsegítését célzó seregeknek. Cserébe Padova is fogadja: lemond az alpesi városokról.⁷⁷ A gyors információáramlást az érdekelt felek között a Carrara-udvar delegáltjai biztosítják. A paktum létrejöttéről az „idősebb” Francesco sebtében igyekszik tájékoztatni a magyar uralkodót: az alku hírért az a Michele da Rabatta adja át Lajosnak, akiről fentebb ugyancsak esett már szó.⁷⁸ A Visegrádon időző küldött február 10-én részletes levélben informálja azután Padova urát arról a tanácskozásról, amelyen a király a legmegbízhatóbb főpapjai és bárói körében nyilvánítja ki óhaját: Feltre és Belluno tényleges átadását⁷⁹ követően kívánatos volna egy szélesebb, a magyar uralkodóra is kiterjedő szövetség létesítése az osztrák hercegekkel.⁸⁰ Az ügy előmozdítása érdekében Lajos a saját követével együtt Rabattát is Bécsbe küldi tárgyalni:⁸¹ a magyar–padovai–osztrák megállapodást rögzítő dokumentum, amely március 9-én kelt, jól ismert a kutatás előtt.⁸²

Az osztrákkérdés diplomáciai sikerként értékelhető rendezése – illetve az aquileiai pátriárkával való megállapodás arról, hogy utóbbi ugyancsak megengedi a magyar csapatok átvonulását Friuli területén⁸³ – újabb fontos momentumot hoz el a *guerra dei confini* történetében. Az addig óvatos Lajos február 7-én kelt levelében (vagyis több mint két hónappal azt követően, hogy a magyar haderő megjelent Velence térségében) hivatalosan is kinyilvánítja: hadban áll a Serenissimával.⁸⁴ Az események fontosságát mutatja, hogy a diplomáciai tárgyalásoknak a *Storiánál* egyébként jóval kevesebb figyelmet szentelő Gatari-krónika a magyar király had-

76 „...el nobel chavaliero meser Ferigo de Mathelor et meser Bonacorso dei Naseri, doctor de lege, citadin de Pava” – D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 95. (II, 15).

77 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 95–96. (II, 16); Sambin 1946–1947. 49–50. – A január 16-i dátumot a *Storia* jelöli meg, ezzel kapcsolatban lásd: Paolo Sambin megjegyzéseit: uo. 5. jegyz.

78 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 97–98. (II, 19–20).

79 Február 14-én már átadott városokról van szó. Lásd D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 105. (II, 34). A hercegek február első felében jutottak Feltre és Belluno birtokába: Sambin, 1946–1947. 51.

80 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 101–102. (II, 30).

81 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 102. (II, 30); 104. (II, 33) [Rabatta február 14-én Bécsből keltezi levelét Francesco da Carrarának].

82 CD IX/4. 483–485. CCLXXVII. sz.; Pór, 1892. 480.; Bánlaky [Breit], 1934. 168.; Sambin, 1946–1947. 47–52.; Skorka, 2014. 654. A szerződés nem szerepel abban az irategyüttesben, amelyet a *Storia* vulgáris fordításban ránk hagyományozott, ám olvashatjuk D’Alessiónál Lajos egy, a velencei dózsénak szóló levelét: a február 26-án kelt irat már létrejöttként említi a megállapodást az osztrákokkal („per la union, la qual nui havemo facta con li dusi de Ostoricho et col signor meser Francesco da Carrara contra vui e’l vostro comun”). Lásd: D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 107. (II, 38). Az adatra felhívja a figyelmet: Sambin, 1946–1947. 51. Az osztrák hercegekkel való megegyezés kérdéséhez lásd még: Huber, 1885–1896. II. 297.

83 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 92. (II, 9), 98–99. (II, 21); Sambin, 1946–1947. 46–47.

84 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 103–104. (II, 32); vö. ADE III. 50–51. 46. sz. Lásd továbbá: Pór, 1892. 479.; Bánlaky [Breit], 1934. 168.; Sambin, 1946–1947. 53.; Jászay, 1990. 65–66.

üzenetét és az Anjou(–Carrara)–Habsburg-szövetség megszületéséről szóló sorait is beiktatja – latin nyelven és alkalmasint teljes terjedelmében – az elbeszélésébe. Jellemző továbbá, hogy a Carrarák városában a pontos dátumokat is feljegyzik, amikor az uralkodó szóban forgó levelei megérkeznek Francesco *il Vecchio* udvarába, és a dokumentumok tartalmát nyilvánosan is kihirdetik a padovaiak közössége előtt.⁸⁵

Az előzőekben bemutatott két esetet összevetve a következő megállapításokat tehetjük. Míg 1372 őszén az érveiket hosszasan kifejtő követek mellett Lajos – aki akkor még nem feltétlenül kívánt belebocsátkozni egy esetleges háborúba – inkább passzív figurának tűnhet, addig 1373 elején egyértelműbben megmutatkozik irányító szerepe: kétség sem fér ahhoz, hogy a diplomáciai élet szálai az ő kezében futnak össze. A D’Alessio (és Gatari) által fenntartott iratokból kitűnik, hogy a magát Padova oldalán csupán megfontoltan elkötelező király áldozatokat is vár Francesco da Carrara részéről. Mint láthattuk, a magyar fél biztonsága szempontjából fontos osztrák szövetség érdekében Padova lemondani kényszerül a tiroli városokról, és ára van az aquileiai pátriárkával való megegyezésnek is. A főpap által követelt summát – mintegy 24 ezer aranyforintról van szó, amelyre Randecki Marquard⁸⁶ a Velencétől esetlegesen elszenvendő károk miatt tartott igényt – végül nem a magyar király, hanem itáliai szövetségese tartozik Aquileia előljárójának megfizetni.⁸⁷

A padovai követek mellett az Anjou uralkodó Itáliába küldött diplomatái is megjelennek a krónikák lapjain.⁸⁸ Ha tevékenységüket kevésbé is van lehetőségünk megismerni, mint a Carrara-udvarból Visegrádra érkező társaikét, D’Alessio és Gatari feljegyzik, hogy kik azok a személyek, akik révén Lajos Padova ügyei iránt tájékozódni igyekszik. Az egyházi társadalomhoz tartozó követek sorában először is a pécsi püspökkel, az olasz nyelvű szövegben néven nem nevezett Koppenbach Vilmostal találkozhatunk. A német származású, az abban az időben már az élete vége felé járó főpap Lajos gyakorlott diplomatájának számított. Hasonló szerepben először a zárai béke megkötésekor bukkant fel, majd a királyi kápolna⁸⁹ előljárójaként az 1360-as évek folyamán is számos alkalommal teljesített kényes megbízásokat IV. Károllyal vagy éppen a bajor hercegekkel tárgyalva.⁹⁰ A pécsi egyetem alapítójáról⁹¹ a *Cronaca carrarese* egy színes anekdotát is feljegyez: megtudhatjuk róla, hogy Padovába érkezve betegségbe esett, és a város híres orvosa, Jacopo

85 Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 86–87. [Feltre és Belluno átadásáról], 89–90. [Lajos hadüzenete], 94–95. [Lajos levele az osztrák hercegekkel való szövetségről]. Utóbbi dokumentumot a padovai kancellárián kiegészíthették, és ebben a formában került be az elbeszélésbe. Lásd: uo. 95. 1. jegyz. (Antonio Medin megjegyzése.) A krónika szövegében fenntartott Lajos-oklevelekre felhívja a figyelmet: Zabbia, 2017. 281. 27–28. jegyz.

86 A pátriárka személyére és Nagy Lajossal való viszonyára lásd: Pór, 1900. 40–43.

87 Sambin, 1946–1947. 46–47. A források vonatkozó passzusait lásd: 83. jegyz.

88 Canzian, 2022. 39–40.

89 A királyi kápolna tagjainak a diplomáciában játszott szerepére lásd: Gárdonyi, 1914. 94–98.; Bónis, 1971. 32–36., 42–45.

90 Pór, 1892. 428–429.; Petrovics, 2009. 22–24.

91 Petrovics, 2005. 30–31.

d'Arquà – aki egyébként egy időben Nagy Lajos udvarában is szolgált⁹² – oly módon ápolta, hogy kígyókat és mindenféle mérges állatokat etetett vele.⁹³

Következő szereplőnk, Valentin kapcsán D'Alessio elbeszélése – pontosabban Francesco da Carrarának a *Storiába* beemelt levele – rögzíti, hogy esztergomi kancellárként nyert diplomáciai feladatot.⁹⁴ A követet alighanem Vilmos püspök majdani utódjával, az ugyancsak a királyi kápolnához tartozó Alsáni Bálinttal kell azonosítanunk: a Szentemágocs nemzetségből származó klerikus az 1350-es évek eleje óta töltött be kanonoki stallumot Veszprémben, illetve olvasókanonokit Esztergomban, s Lajos éppen a *guerra dei confini* idején tette meg őt alkancellárjává. A későbbi bíboros számára – akit a király érdekeinek itáliai képviselőre kánonjogi műveltsége⁹⁵ mellett az is alkalmassá tehetett, hogy minden bizonynal jól beszélt olaszul⁹⁶ – a padovai küldöttség a diplomáciai karrier kezdetét jelentette: a király megbízásából hat évvel később, a chioggiai háború idején is ő kereste fel Francesco da Carrarát, s jelen volt akkor is, amikor 1381-ben létrejött Velencével a torinói béke.⁹⁷

A kápolna tagjai mellett egy további személy követségére szükséges még itt kitérnünk: a szóban forgó küldött nem más, mint István vegliai gróf.⁹⁸ Családjá a 12. századtól szerepel a forrásanyagban. A Frangepánok ősei eredetileg Krk szigetet bírták: szárazföldi birtokkomplexumukat az alapozta meg, hogy III. Béla 1193-ban Modrus vármegyét adományozta Bertalan comesnek.⁹⁹ A horvát nemesi famíliának az Anjou-korra megnövekedett súlyát jelzi többek között az is, hogy Lajostól nem csupán a padovai forrásokban szereplő István, de annak bátyja, János is nyer diplomáciai megbízást. Utóbbi a király óhajából kel útra 1365-ben, hogy békét közvetítsen Francesco da Carrara és az aquileiai pátriárka között.¹⁰⁰ A fiatalabb testvérrel

92 Székely, 1968. 157.; Benucci, 2022. 200–201.

93 „L'oltrascito venerabile vescovo de Zinque Chiesie, che per sue infermità, la quale era levrosa, era dimorà perfino a questi di in Padoa, era guarito per consiglio e peracione de messero Iacomo d'Arquà de Padoa, famosissimo dotorre in medesina; la quale liberacione fu per manziare vipere, serpenti et altri animali tuti velenoxi” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 49. A részletet idézi Jászay, 1990. 65.

94 „...venerabile homo meser Valentin, canceliero de Strigon, ambaaxore dela vostra rial alteça” – D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 57. (I, 101). A Gatari-féle krónika is szerepelt egy Bálint nevű magyar követet („el nobel chavalere misser Valentino Ongaro” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 62.), bár őt nem klerikusnak, hanem lovagnak nevezi, elképzelhető, hogy ugyanarról a küldöttről van szó. A kérdésről lásd: Sambin, 1946–1947. 9–10. 4. jegyz.

95 Azt, hogy jogi képzettséggel bírt, D'Alessio Valentinról is feljegyzi: „Valentin, doctore de lege, nobel homo et hungaro per natione” – D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 20. (I, 33).

96 Úgy sejtethjük legalábbis, hogy Itáliában, alighanem Bolognában folytatott tanulmányokat. Lásd: Áldásy, 1903. 15.; Petrovics, 2009. 27–28.

97 Nagy Lajos uralkodása alatt befutott pályájára lásd: Petrovics, 2009. 27–29. A szakirodalom nem tud ugyanakkor diplomáciai küldetéséről a velencei–padovai határháború idején, vö. Áldásy, 1903., kül. 16. Egyházi méltóságaira lásd továbbá: Engel, 1996. I. 73., II. 11.; C. Tóth, 2019. 31.

98 „Stefanino da Veglia, legato (...) de meser lo re” – D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 21. (I, 34). A *Cronaca carrarese* további követeket is említ: szerepeltet egy bizonyos Istvánt („el nobelle omo Stivano di Valentini d'Ongaria” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 48.; Canzian, 2022. 39.), s ugyancsak feltűnik a magyar király egy, a krónikás szerint németként megjelölt familiárisa („uno famiglio del re d'Ongaria, minato Alemanno” – uo. 54.). Csúz János dalmát–horvát bán követségére lásd: D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 47–48. (I, 89.); Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 61.

99 *Frangepán-oklevéltár*, I. 3–5. VII. sz.; RA I/1. 154. sz.; Wenzel, 1884. 8–9., 21–26.

100 Pór, 1900. 39.; Ciković, 2022. 368.

a *Cronaca carrarese* nem csupán azt jegyzi fel, hogy küldöttként forgolódik a padovai udvarban: ugyancsak olvashatunk házasságkötéséről a város urának leányával, Caterinával.¹⁰¹ A frigről tudnunk kell, hogy az magának Lajosnak az indítványára köttetett itáliai szövetségesének gyermeke és hú horvátországi alattvalója között.¹⁰²

Ha a magyar követek tevékenységét nem is ismerhetjük meg olyan mélységben, mint a padovai társaikét, forrásaink az ő működésükről is kínálnak egy-egy adalékot. A *Storia* fenntartotta például annak a bizonyos Lászlónak – a király familiárisának – a rövid megbízólevelét, aki 1373 telének végén kereste fel Francesco *il Vecchiót* azzal a céllal, hogy ura nevében a hadi helyzetről tájékoztódjék.¹⁰³ Lajos küldötteiről krónikáink nyomán megtudhatjuk továbbá, hogy Itáliába érkezve nem csupán Padovában látnak el diplomáciai feladatokat. Koppenbach Vilmos kapcsán Gatari rögzíti, hogy a Carrara-udvarból Velencébe indul tovább,¹⁰⁴ míg más küldöttek – a lehetséges szövetségek előmozdítása céljából – Genova vagy éppen Verona irányába folytatják útjukat.¹⁰⁵

A delegációkkal kapcsolatos áttekintésünk végére érve összefoglalólag elmondhatjuk: a vizsgált időszakban a padovai követek folyamatosan jelen vannak a királyi udvarban, ahogyan Lajos is elküldi diplomatáit Észak-Itáliába. A delegáltak jellemzően párban utaznak (Guglielmo da Curtarolo és Michele da Rabatta, Alsáni Bálint és István vegliai gróf), ám a magyar fél esetében arra is akad példa, hogy a megbízást teljesítő egyedül említik forrásaink (Koppenbach Vilmos). A feladat bizalmi jellegét mutatja, hogy olyan személyeket találunk diplomáciai szerepkörben, akik Nagy Lajos, illetve Francesco da Carrara szűkebb környezetéhez kapcsolódnak. A küldöttek rátermettségéhez nem férhet kétség: rendre az elit olyan tagjai, akik vagy korábban is tanúságot tettek tárgyalókéességükről (Koppenbach Vilmos, Bonifacio Lupi), vagy tehetségük és jogi képzettségük folytán remélhető, hogy megbízásukat hatékonyan látják majd el (Alsáni Bálint, Guglielmo da Curtarolo). Míg Padova urát kizárólag világi személyek képviselik a Magyar Királyságban, addig a magyar társadalom fejlődésének sajátosságaiból – a világi értelmiség hiányából – fakad, hogy Lajos delegáltjai részben az egyháziak közül kerülnek ki: a klerikusok a korabeli diplomáciai magasiskolául is szolgáló királyi kápolna tagjai. Bár az események diplomáciai hátterének és a követjárásoknak a Gatari-krónika is nagy jelentőséget tulajdonít, a Carrara-kancellária iratanyagát az elbeszéléséhez korántsem szokványos módon felhasználó Nicoletto D’Alessio révén azt is lehetőségünk van nyomon követni, hogyan teljesítették megbízatásukat a padovai küldöttek, és milyen módon zajlottak a tárgyalások a magyar királyi udvarban. Hasonló részletes-

101 „Venne a dí due zugno in Padoa il nobile homo Stivano conte di Viglia e prinzipo di Segna a conpire il matrimonio fatto con madona Chatarina da Charara; e cosi onoramente fatte le noze liete, come chiascuno può pensare, si partirono da Padoa il detto conte con la donna sua” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 58.

102 Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 56.; Ciković, 2022. 369. A házasság kérdéséhez lásd még: Ronconi, 2006. 71–72.

103 D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 100. (II, 24–25.).

104 Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 54.

105 Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 54., 58.; D’Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 48. (I, 89.). Lásd még: Canzian, 2022. 40.

ségű tájékoztatással a magyar diplomaták külhoni tevékenységéről az Anjou-korból nem rendelkezünk.¹⁰⁶

A hadi események a krónikák lapjain

A teljes kép kedvéért meg kell továbbá említenünk, hogy míg Nicoletto D'Alessio *Storiájának* középpontjában az események diplomáciai háttére áll, addig a Gatari-féle krónika a Padova és Visegrád közötti követjárások mellett a konfliktus katonai aspektusa iránt is élénk érdeklődést mutat: a *Cronaca carrarese* számos információval szolgál a magyar segédhadak itáliai jelenlétéről.¹⁰⁷ (Még ha a hangsúlyok más-hová helyeződnek is,¹⁰⁸ a témával kapcsolatos adalékoktól D'Alessio elbeszélése sem mentes: a hadi események a *Storia* lapjairól sem hiányozhatnak.) Az alábbiakban néhány jellemző momentum kiragadására szorítkozom azzal kapcsolatban, hogy mit árulnak el a források a padovaiak oldalán harcoló magyarokról.

A hónapokig tartó diplomáciai előkészületeket követően Velence 1372. október 3-án indította meg támadását Padova ellen – csekéllyel azt követően, hogy Lajos király, amint azt fentebb láthattuk, ígéretet tett Francesco *il Vecchió*nak, hogy a háború kirobbanása esetén régi szövetségese oldalára áll.¹⁰⁹ Szorult helyzetükben a padovaiak minden reményüket abba vetették, hogy az Anjou uralkodó megtartja szavát, és elküldi seregeit a *Terraferma* térségébe. A magyarok érkezésére azonban csaknem két hónapig várniuk kellett, így annál is nagyobb volt a lelkesedésük, amikor november végén a tudomásukra jutott, hogy a megsegítésükre indított hadak már Friuli területén tartózkodnak. A Gatari-krónika megörökíti a pillanatot, amikor a magyar csapatok élén álló Himfi Benedek bolgár bán küldöttet menesztett a városba, hogy közeledtét a Carrara-udvar számára jelezze: az elbeszélés szerint a megkönnyebbült polgárok – akik előtt a magyar báró üzenetét nyilvánosan is kihirdették – ünneplésben törtek ki, és így várták Lajos katonáinak a jövetelét.¹¹⁰

A velenceiekkel vívott küzdelmeket élénk táró padovai történetírók jól ismerik a magyar seregek vezetőit: nem csupán Benedek bán jelenik meg a krónikák lapjain, de olvashatunk az elbeszélésekben a Treviso térségébe 1373 januárjában megérkező Czudar Györgyről¹¹¹ vagy a parancsnokságot az év tavaszán átvevő

106 Az I. Károly idejében a pápai udvarba küldött követekről: Maléth, 2020. 39–53.

107 A kérdéshez lásd továbbá: Canzian, 2022. 40.

108 Cecchinato, 2012. 165–166.

109 Sambin, 1946–1947. 23–26., 28–29.

110 „Il predetto giorno zunse a Padoa un ongaro, messo de re d'Ongaria, con lettere del nobelle cavaliere misser Benedetto, nevode del gran conte d'Ongaria, nele quale si contenia, come era zunto in Friulli e ch'el vendere sequente lui saria sul Trivisan per pasare le Piave: per le quale lettere il signor predetto fecie gran festa, e quelle coram popullo le mostrò, donde ciaschuno cittadino fecie festa asai” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 80.; Sambin, 1946–1947. 29–35.

111 A rá vonatkozó forrásrészletet lásd alább. A magyar katonák januári érkezésére lásd még: Sambin, 1946–1947. 44–45.

ifj. Lackfi István erdélyi vajdáról is.¹¹² Gatari a segédhadak létszámát illetően is pontos értesülésekkel látszik rendelkezni: tudni véli például, hogy Zorzi d'Ongaria – ahogyan az itáliai szerző Czudart megjelöli – mintegy ezerhatszáz fő élén lovagolt be Bassanóba.¹¹³ A legérdekesebbek ugyanakkor talán azok a szemléletes leírások lehetnek, amelyeket a *Cronaca carrarese* a „határháború” fontos csatáiról közöl. A beszámolók rendre kiemelik a padovaiak oldalán küzdő magyarok bátorságát és katonai erényeit.¹¹⁴ Példaként idézhetjük itt az 1373. április 16-i összecsapásról szóló tudósítást, amelynek fontos eleme, hogy egy János nevű magyar harcos – akit a krónikás egyenesen Achilleshez hasonlít – hősiessége révén megfordítja az ütközet menetét.¹¹⁵ Harci stílus,¹¹⁶ amelyről Gatari külön is szót ejt, emlékeztet Lackfi Istvánéra: róla a történet egy későbbi pontján tudhatjuk meg, hogy a csata hevében lovának kantárját elengedve két kézre fogja szablyáját, s így aprítja a velleenceiket.¹¹⁷ A magyarok harcmódora, amelyre forrásunk tehát több ízben is kitér, minden bizonnyal ámulásra adhatott okot a padovaiak körében. Az elbeszélés lapjain feltűnő bárók sorában kétségkívül Lackfi rendelkezik a legnagyobb jelentőséggel: a forrás egyértelmű tanúságát adja annak, hogy a Carrarák megsegítésére küldött „nemes és hatalmas” vajda¹¹⁸ személyét nagy tisztelet övezte az itáliai városállamban. Az általa kivívott tekintélyt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a május 14-i lovai győzelmet¹¹⁹ követően – így tudja legalábbis Gatari – ő ütött lovaggá hét padovait, akik között ott találjuk a város urának a fiát, Francesco Novellót (vagyis az „ifjabb” Francescót) is.¹²⁰

112 „Marti, III de mazo, il predetto misser Stivano detto Vaivoda con soa comitiva, ch'era doamillia Ongari, cavalcò verso Padoa” – Gatari: *Cronaca carrarese*, 100. Vö. D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 116. (II, 59).

113 „A' septe di di ghenaro zunse in Baxan il nobile chavaliere misser Zorzi d'Ongaria con mille e seicento Ongari in so compagnia, manda dal re d'Ongaria al servizio dil signor di Padoa” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 82.

114 Az alább szereplő jeleneteket kiemeli Jászay Magda is: Jászay, 1990. 67–68.

115 „Ma intanto il poderoso e nobile Zuane Ongaro Zotto sopravvenne, e intrato con sua brigata in la battaglia non altramente, come faxieva il buono' Achille per secorere suo' Grezi che non morisse da colpi del potentissimo Etoe, così con sua grosissima lanza el primo e secondo e terzo crudemente inavratiti gitati a terra, rotta sua lanza, abandonata la breglia dil cavallo, con due mane strengiendo sua spada” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 96.

116 Lásd még Bárány Attila megjegyzését jelen folyóiratunkban. Bárány, 2023.

117 „Il Vaivoda, usito fuera di la meschia, e pigliata una grossa lanza, e punto il suo cavallo, insconto misser Annes Todesco e ferillo sovra la targha, e quella a la coraza oltra la schina più di mezo brazo passò, e caciollo morto dil cavallo. Puo', aban'donata la brenna del suo cavallo, trata fuera sua spada con due mane, di loro nemici faciea gran taglio” – Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 107. A szóban forgó ütközet menetéről D'Alessio is beszámol: D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 119. (II, 66.).

118 „...il nobile e potente misser Stivano, conte e Vaivoda” – Gatari: *Cronaca carrarese* I. 99.

119 Sambin, 1946–1947. 59.; Kohl, 1998. 123.

120 Gatari: *Cronaca carrarese*, 107.; Kohl, 1998. 124. A *Storia* ugyancsak tud a ceremóniáról, ám nem említi, hogy a lovaggá ütések a vajdához kellene kapcsolnunk. D'Alessio: *Storia della guerra per i confini*, 119–120. (II, 67). – Amikor 1347-ben Lajos személyesen vezette seregeit Apuliába, az őt az útja során vendégül látó itáliai városállamokban jellemzők voltak a hasonló ceremóniák: a helyi elit tagjainak presztízst jelentett, ha a lovagi övet a magyar király kezéből nyerhették el. A kérdéshez lásd: Csukovits, 2021. 1170–1173., 1179. Hasonló megtiszteltetésként élhették meg a *guerra dei confini* idején a padovaiak is, hogy az Anjou uralkodó által a megmentésükre küldött báró adományozott nekik lovagi címet.

A karizmatikus figuraként ábrázolt hadvezér bebörtönzése 1373 nyarán a háború menetét is eldöntötte: miután Lackfi Buonconforto erődje alatt – ahol egyébként a velenceieket ötezer török zsoldos segítette – az ellenfél fogságába esett,¹²¹ Lajos király visszavonta csapatait Itáliából (egyres források szerint azért, mert bárói megtagadták a harc folytatását).¹²² További magyar segítségnyújtás híján Francesco da Carrara megalázó békére kényszerült Velencével szemben.¹²³

Epilógus

Bár a *guerra dei confini* aligha értékelhetjük padovai sikertörténetként, az elszenvetett vereség nem vetett árnyékot Francesco *il Vecchio*ónak a magyar királlyal való barátságára: a Carrara-udvarban a későbbiekben is ápolták annak a szövetségnek az emlékét, amely az évtized végén zajló chioggiai háború során újfent szerephez jutott.¹²⁴ Azt, hogy a Velencével szomszédos itáliai városállam ura milyen jelentőséget tulajdonított a kapcsolatnak, amely őt a Kárpát-medencei állam uralkodójához fűzte, a fentiekben bemutatott krónikák gazdag hagyománya mellett Padova művészettörténeti emlékei is jelzik. A városban nem kizárólag Altichiero már többször említett freskója utal a király és a Carrarák szoros viszonyára. Amikor I. Francesco a most tárgyalt eseménysort követő években két magas toronnyal ellátott erődde építtette át a padovai várat, az általa kialakított reprezentatív fogadótermek egyikének falát a nagy hatalmú szövetséges címerével dekoráltatta.¹²⁵

Az Anjou uralkodó padovai emlékezetét firtatva jellemzők lehetnek Andrea Gatari sorai, amelyeket a 15. században működő krónikás Lajos regnálása kapcsán iktatott be atyja, illetve bátyja, a fentiekben többször is idézett elbeszélésébe. A szövetségvariánsban az 1380-as évek történéseihez besúruva olvashatunk egy rövid törtéretit, amelynek a középpontjában a király leányai, Mária és Ludovica (a fiatalabb Gatari fivér Hedvig helyett ezt a nevet rögzíti!) – s különösen is utóbbinak a Vilmos osztrák herceggel való jegyessége¹²⁶ – állnak. A törtéretíró, mintegy felvezetésképpen, portrét kínál a Carrara-udvar egykori szövetségeséről is, s Lajost úgy ábrázolja,

121 A fogságba esettek listáját lásd: Gatari: *Cronaca carrarese*, I. 116. Forrásunk kiemeli, hogy Lackfi mellett tizennégy magyar nemes került a velenceiek kezére. A bebörtönzött padovaiak sorában ott találjuk azt a Bonifacio Lupit is, akiről megelőzőleg Francesco da Carrara diplomatájaként esett már szó. Lásd még: Kohl, 1998. 178.

122 Így tudja legalábbis a velencei tradíció: „li Baroni del Regno d’Ungeria, come sentirono la presa del Vaivoda di Transilvania et altri Baroni d’Ongaria, andorono unitamente alla Regia Maestà, esclamando et quasi protestandole che, se il Signor di Padova non si pacificava con la Signori di Venetia et ottenesse la liberatione del Vaivoda, sarebbero costretti a prender l’arme contra il Signor di Padova, in favore della Signoria, per ottener da lei il Vaivoda; onde, quella Maestà fù costretta scrivere al Signor di Padova ch’i Baroni del Regno erano quasi sollevati per tal cosa et ch’era al tutto necesario che facesse pace, per ottener la liberatione del Vaivoda” – Caroldo: *Cronaca di Venezia*, IV. 173. A padovai törtéretírásnak a vajda fogságba esését követő eseményekkel kapcsolatos nézeteit vázolja Canzian, 2022. 40.

123 Sambin, 1946–1947. 63–75.

124 A chioggiai háború idején is fennálló kapcsolatokra: Canzian, 2022. 41–42.

125 Dal Zotto, 2009; Spiazzi, 2009. 19.; Baradel, 2019; Baradel, 2022.

126 Az 1374. évi eljegyzésre lásd: Skorka, 2021. 1203–1206.

mint a leghatalmasabb uralkodót, aki Nagy Károlyt követően a keresztény világban trónra lépett.¹²⁷

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

ADE

Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Acta extera Andegavensia. I–III. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874–1876. (Monumenta Hungariae historica. Acta extera.)

AOkt.

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Ed.: Almási Tibor et al. I–. Budapest–Szeged, 1990–.

Caroldo

Giovanni Giacomo Caroldo: *Istorie Venetiane.* Vol. IV. *Dogatele lui Lorenzo Celsi, Marco Cornaro si prima parte a dogatului lui Andrea Contarini (1361–1373).* Ed.: Șerban V. Marin. București, 2011.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed.: Georgius Fejér. Budae, 1829–1844.

Chronicon Tarvisinum

Chronicon Tarvisinum ab anno MCCCLXVIII. usque ad annum MCCCXXVIII. auctore Andrea de Redusiis. In: *RIS*, XIX. coll. 835–866.

D’Alessio

La storia della guerra per i confini di Nicoletto d’Alessio. In: *Gesta magnifica domus Carrariensis.* A cura di R[oberto] Cessi. Bologna, 1965. 1–172. (RIS 17.1.3.)

Frangepán-oklevéltár

A Frangepán család oklevéltára. I–II. Ed.: Barabás Samu – Thallóczy Lajos. Bp., 1910–1913. (Magyar történelmi emlékek, 35.)

127 „Havete a sapere, che vivendo la chiara memoria del re Lodovico di Ongaria, quale al tempo suo fu il piú potente prencipe del mondo fra Christiani, et il piú temuto re da Infideli, che fosse, o sia stato doppo la morte di Carlo Magno imperatore; et questo soggiogò ij regni d’Infideli et rubelli della Santa Fede Christiana, et fu quello che abbassò et annullò l’altezza et vanagloria della signoria di Venetia, dell’impero di Romania, Dalmatia et Croatia, et privolla della città di Zarra, come appare nelle istorie scritte dal mio genitore, et fecceli abbassare il titolo suo, che era *Dux Venetiarum, Dalmatiae et Croatiae, et totius imperii Romaniae*, et volse che in altro modo fosse ridotto ciò e *Dux Venetiarum etc.*” – Gatari: *Cronaca carrarese*, 238. A részletre felhívja a figyelmet: Baldissin Molli, 2022. 434–435. A Nagy Károlyt az Anjou uralkodó őseként számontartó itáliai hagyományra lásd: Csukovits, 2013; Csukovits, 2015. 145–153.

Gatari

Galeazzo e Bartolomeo Gatari: *Cronaca carrarese confrontata con la redazione di Andrea Gatari (AA. 1318–1407)*. I–II. A cura di Antonio Medin – Guido Tolomei. Città di Castello, 1909–1929. (RIS² 17.1.1–2.)

Guilelmus Cortusius

Cortusii Patavini duo, sive Gulielmi et Albrigeti Cortusiorum Historia de novitatibus Paduae et Lombardiae ab anno MCCLVI usque ad MCCCLXIV. In: *RIS* XII. 757–982.

Küküllei

Küküllei János: *Lajos király krónikája*. – Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Ford., utószó, jegyz.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 7–40. (Millenniumi magyar történelem. Források.)

Három Villani krónikája

A három Villani krónikája. Ford., bev., jegyz. Rácz Miklós. Szerk. Bárány Attila. Máriabesnyő, 2011. (Scriptores rerum Hungaricarum.)

Páduai egyetem magyarországi tanulói

Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I. Padova: 1264–1864. Collegit et ed.: Andreas Veress. / *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*. Gyűjtötte és közrebocsátja Veress Endre. Kolozsvár–Bp., 1915. (Fontes rerum Hungaricarum / Magyar történelmi emlékek, 1.)

RA

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp., 1923–1987.

Raphaynus de Caresinis

Raphayni de Caresinis cancellarii Venetiarum Chronica AA. 1343–1388. A cura di Ester Pastorello. Bologna, 1922. (RIS² 12/2.)

RIS

Rerum Italicarum scriptores. Ed.: Ludovicus Antonius Muratori. I–XXVIII. Mediolanum, 1723–1751.

RIS²

Rerum Italicarum scriptores. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento. Ordinata da: L. A. Muratori, nuova edizione riveduta, ampliata e corretta con la direzione di: Giosué Carducci. I–CXVII. Città di Castello – Bologna, 1900–1975.

Thuróczy

Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum*. I. *Textus*. Ed.: Elisabeth Galántai – Julius Kristó. Bp., 1985. 160–188. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series Nova, 7.)

Villani, Giovanni

Giovanni Villani: *Nuova Cronica*. I–III. A cura di Giuseppe Porta. Parma, 1990–1991. (Biblioteca di scrittori italiani.)

Villani, Matteo e Filippo

Cronica di Matteo e Filippo Villani con le Vite d'uomini illustri fiorentini di Filippo e la Cronica di Dino Compagni. [A curai di Achille Mauri.] Milano, 1834. (Biblioteca enciclopedica italiana, 30.)

3. Szakirodalom

Áldásy

1903 Áldásy Antal: *Alsáni Bálint bíbornok*. Bp., 1903. (Magyar történeti életrajzok.)1910 Áldásy Antal: Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez. In: *Történelmi Társ*, 11. (1910) 1. sz. 1–7.

Angiolini

2006 Angiolini, Enrico: Lupi, Bonifacio. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXVI. Online változat: https://www.treccani.it/enciclopedia/bonifacio-lupi_%28Dizionario-Biografico%29/ (az összes internetes forrás letöltése: 2023. június 14.).

Arnaldi–Capo

1976 Arnaldi, Girolamo – Capo, Lidia: I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana nel secolo XIV. In: *Storia della cultura veneta*. Part II. *Il Trecento*. Ed.: Girolamo Arnaldi. Venezia, 1976. 272–337.

Baldissin Molli

2022 Baldissin Molli, Giovanna: Da San Giovanni Battista a San Leopoldo d’Ungheria e Santa Elisabetta di Turingia: tracce di Ungheria al Santo. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 419–447.

Bánlaky [Breit]

1934 Bánlaky [Breit] József: *A magyar nemzet hadtörténelme VIII. I. (Nagy) Lajos korszaka. (1342–1382)*. Bp., 1934.

Baradel

2019 Baradel, Valentina: A fianco di Luigi il Grande d’Ungheria: la celebrazione del potere e delle alleanze politiche nel castello carrarese. In: *Un castello per la signoria carrarese, un castello per la città. Arte di corte in un monumento in trasformazione*. A cura di Giovanna Valenzano. Padova, 2019. 63–80. (Medioevo veneto, Medioevo europeo. Identità e alterità.)2022 Baradel, Valentina: La scena della diplomazia. Politica internazionale e cultura di corte nel Castello carrarese di Padova. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 245–267.

Bárány

2017 Bárány Attila: Az Anjou-kor hadtörténete. In: *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Főszerk.: Hermann Róbert. Szerk.: Veszprémy László. Bp., 2017. 175–222.2023 Bárány Attila: Nagy Lajos hadserege és hadszervezete. Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek. In: *Világtörténet*, 13. (45.) (2023) 2. sz. 175–220.

Baumgarten

1902 Baumgarten Ferenc: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. In: *Századok*, 36. (1902) 1. sz. 1–20., 2. sz. 112–130., 4. sz. 326–346., 5. sz. 428–443.

Benucci

2022 Benucci, Franco: Un medico padovano per il conte di Veglia. Jacopo Zanettini e la sua sepoltura. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 193–216.

Bianchi

2016 Bianchi, Francesco: Rabatta, Michele. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXXXVI. Online változat: https://www.treccani.it/enciclopedia/michele-rabatta_%28Dizionario-Biografico%29/.

Bónis

1971 Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971.

Canzian

2007 Canzian, Dario: L’assedio di Padova del 1405. In: *Reti medievali*, 8. (2007) 1. sz. 1–25.

2022 Canzian, Dario: Da Padova a Buda e ritorno: relazioni politiche, mobilità diplomatica e iniziative militari di un'inedita alleanza. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 29–45.

Carile

1977 Carile, Antonio: Caresini, Rafaino. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, XX. Online változat: [https://www.treccani.it/enciclopedia/rafaino-caresini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/rafaino-caresini_(Dizionario-Biografico)/).

Cecchinato

2012 Cecchinato, Andrea: Osservazioni filologiche, storico-culturali, linguistiche e stilistiche sulla *Storia della guerra per i confini* di Nicoletto d'Alessio. In: „*Una brigata di voci.*” *Studi offerti a Ivano Paccagnella per i suoi sessantacinque anni*. A cura di Schiavon, Chiara – Cecchinato, Andrea. Padova, 2012. 157–181.

Ciković

2022 Ciković, Danijel: I Conti di Veglia tra Tre e Quattrocento: alleati degli Angioini, congiunti dei Carraresi e committenti di opere d'arte veneziane. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 365–385.

Csákó

2020 Csákó Judit: Az elit és a diplomácia – Nagy Lajos diplomatái. In: *Az Anjou-kor hatalmi eliteje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 275–290. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

Csukovits

2013 Csukovits Enikő: Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében. In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk.: Györkös Attila – Kiss Gergely. Debrecen, 2013. 117–125. (Speculum Historiæ Debreceniense, 13.)

2015 Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Bp., 2015. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

2019 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bp., 2019. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

2021 Csukovits Enikő: I. (Nagy) Lajos magyar király útja Nápolyba. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1167–1180.

2022 Csukovits, Enikő: Luigi il Grande re d'Ungheria e gli stati italiani. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 17–27.

Dal Zotto

2009 Dal Zotto, Patrizia: Luigi il Grande, re d'Ungheria, nel Castello carrarese. In: *Padova e il suo territorio*, 24. (2009) 138. sz. 21–24.

Dercsényi

1940 Dercsényi, Desiderio: Ricordi di Luigi il Grande a Padova (con quattro illustrazioni). In: *Corvina*, N. S., 3. (1940) 7. sz. 468–480.

1941 Dercsényi Dezső: Nagy Lajos ikonográfiája. In: *Szépművészet*, 2. (1941) 10. sz. 239–242.

Domanovszky–Vértesy

1900 Domanovszky Sándor – Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. In: *Századok*, 34. (1900) 9. sz. 778–799., 10. sz. 905–923.

Gaffuri

1993 Gaffuri, [Laura]: Padua, Stadt, Bm. I–II. In: *Lexikon des Mittelalters*. VI. München, 1993. 1617–1621.

Gárdonyi

1914 Gárdonyi Albert: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. In: *Századok*, 48. (1914) 2. sz. 89–106., 3. sz. 174–196.

Engel

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)

Fraknói

1900 Fraknói Vilmos: *Petrarca és Nagy Lajos*. Bp., 1900. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XIX. 2.)

1905 Nagy Lajos király és Erzsébet királyné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához, 1346–1347. Közli: Fraknói Vilmos. In: *Történelmi Tár*, 6. (1905) 1. sz. 1–12.

Haraszti Szabó – Kelényi

2019 Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526 / Students from Hungary at the Universities of France, England, Italy and Germany in the Middle Ages, 1100–1526*. Bp., 2019. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 3.)

Huber

1885–1896 Huber, Alfons: *Geschichte Österreichs*. I–V. Gotha, 1885–1896.

Jászay

1990 Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Bp., 1990.

Jékely

2019 Jékely Zsombor: A magyarországi Anjou-kori elit műpártolása. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2019. 291–316. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

Kohl

1985 Kohl, Benjamin G.: Curtarolo, Guilelmo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, XXXI. Online változat: https://www.treccani.it/enciclopedia/guglielmo-curtarolo_%28Dizionario-Biografico%29/.

1997 Kohl, Benjamin G.: The Paduan Elite under Francesco Novello da Carrara (1390–1405). A Selected Prosopography. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 77. (1997) 206–258.

1998 Kohl, Benjamin G.: *Padua under the Carrara, 1318–1405*. Baltimore–London, 1998.

2010a Kohl, Benjamin G.: D’Alessio, Nicoletto. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed.: Graeme Dunphy. Leiden, 2010. vol. I. 503–504.

2010b Kohl, Benjamin G.: Gatari, Galeazzo and Bartolomeo. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed.: Graeme Dunphy. Leiden, 2010. vol. I. 663–664.

Kristó

1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.

Lazzarini

1895 Lazzarini, Vittorio: *Storie vecchie e nuove intorno a Francesco il Vecchio da Carrara*. In: *Nuovo archivio veneto*, 10. (1895) 325–363.

1907 Lazzarini, Vittorio: *La seconda ambasceria di Francesco Petrarca a Venezia*. In: *Miscellanea di studi critici pubblicati in onore di Guido Mazzoni dai suoi discepoli*. Per cura di Arnaldo Della Tore – P. L. Rambaldi. Firenze, 1907. 173–183.

Luigi il Grande Rex Hungariae

2022 Luigi il Grande Rex Hungariae. *Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l’Europa al tempo dei Carraresi*. A cura di Giovanna Baldissin Molli – Franco Benucci – Maria Teresa Dolso – Ágnes Máté. Roma, 2022. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia, 8.)

Maléth

2020 Maléth Ágnes: *A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342)*. Pécs, 2020. (DeLegatOnline Könyvek, 2.)

Mályusz

1958 Mályusz Elemér: Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. In: *Budapest Régiségei*, 18. (1958) 301–311.

Marin

2004 Marin, Șerban: Un transilvano a Venezia: il vaivoda Steffano Lackfi II e la guerra del 1372–1373 tra Venezia, Padova e Ungheria nella cronaca di Giovanni Giacompo Caroldo. In: *L'Italia e l'Europa Centro Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*. Ed.: Cristian Luca – Gianluca Masi – Andrea Picardi. Brăila, 2004. 61–80.

Máté

2006 Máté Ágnes: Petrarca és Nagy Lajos. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29. (2006) 177–184.

Medin

1909 Medin, Antonio: Prefazione. In: Galeazzo e Bartolomeo Gatari: *Cronaca carrarese confrontata con la redazione di Andrea Gatari (AA. 1318–1407)*. I. A cura di Antonio Medin – Guido Tolomei. Città di Castello, 1909. VII–XXXVIII. (RIS² 17.1.1.)

Papp

2017 Papp Róbert: A zárai békekötéshez, valamint annak nemzetközi utóéletéhez kapcsolódó 1358. évi oklevelek regesztái. In: *Fons*, 24. (2017) 4. sz. 481–503.

Péquignot

2009 Péquignot, Stéphane: *Au nom du roi. Pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291–1327)*. Madrid, 2009. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 42.)

Petrovics

2005 Petrovics István: A középkori pécsi egyetem és alapítója. In: *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 29–40.

2009 Petrovics István: A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása. In: *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk.: Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József. Pécs, 2009. 21–41. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből, V.)

Pigozzo

2007 Pigozzo, Federico: *Treviso e Benezia nel Trecento. La prima dominazione veneziana sulle podesterie minori (1339–1381)*. Venezia, 2007. (Memorie. Classe di scienze morali, lettere ed arti, 121.)

Plant

1981 Plant, Margaret: Portraits and Politics in Late Trecento Padua: Altichiero's Frescoes in the S. Felice Chapel, S. Antonio. In: *The Art Bulletin*, 63. (1981) 3. sz. 406–425.

Pór

1892 Pór Antal: *Nagy Lajos, 1326–1382*. Bp., 1892. (Magyar Történeti Életrajzok.)

1900 Pór Antal: *Nagy Lajos viszonya az aquilėjai pátriárkákhoz. Történeti tanulmány*. Bp., 1900.

Prajda

2022 Prajda, Katalin: Commercio e diplomazia tra Firenze, Padova e il Regno d'Ungheria dalla conquista di Zara (1357) alla conquista di Napoli (1381). In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 79–94.

Rácz

1996 Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp. 1996. 55–81.

2022 Rácz, György: The Relationship between Louis the Great and Padua in the Mirror of Hungarian Charters. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae*, 95–111.

Ronconi

2005 Ronconi, Giorgio: L'immagine dei Carraresi nella letteratura del tempo. In: *Padova carrarese. Atti del convegno, Padova, Reggia dei Carraresi, 11–12 dicembre 2003*. A cura di Oddone Longo. Padova, 2005. 237–258.

2006 Ronconi, Giorgio: I rapporti dei Carraresi coi signori di Modrus. In: *Letteratura, arte e cultura italiana tra le due sponde dell'Adriatico. Atti della Giornata di studio (Padova, 28 ottobre 2005)*. A cura di Luciana Borsetto. Padova, 2006. 69–82.

Sambin

1946–1947 Sambin, Paolo: La guerra del 1372–73 tra Venezia e Padova. In: *Archivio veneto*, Ser 5. 38–39. (1946–1947) 1–76.

Seneca

1952–1953 Seneca, Federico: Un diplomatico goriziano a cavaliere dei secoli XIV. e XV. Michele da Rabatta. In: *Memorie storiche forogiuliesi*, 40. (1952–1953) 138–174.

Skorka

2014 Skorka Renáta: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatának kronológiája. IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt. In: *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 631–659.

2021 Skorka Renáta: Érdekházasságok, kényszermátkaságok. A dinasztikus megállapodások politikai, gazdasági és jogi jellemzői a 14. századi Magyar Királyságban. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1181–1208.

Spiazzi

2009 Spiazzi, Anna Maria: Pitture murali nel Castello carrarese. In: *Padova e il suo territorio*, 24. (2009) 138. sz. 18–20.

Stanburrough Cook

1918 Stanburrough Cook, Albert: The First Two Readers of Petrarch's Tale of Griselda. In: *Modern Philology*, 15. (1918) 11. sz. 129–139.

Székely

1968 Székely György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetemlétesítések összefüggésében. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967*. Pécs, 1968. 155–174.

Thallóczy

1900 Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánóság. In: *Századok*, 34. (1900) 7. sz. 577–615.

Tomasin

2009 Tomasin, Lorenzo: La cultura testuale volgare nella Padova trecentesca. In: *Textual Cultures*, 4. (2009) 1. sz. 84–112.

Tomei

2010 Tomei, Angela: Gatari, Andrea. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed.: Graeme Dunphy. Leiden, 2010. vol. I. 663.

Tóth

2001 Tóth Csaba: Pénzverés az Anjou-kori Magyarországon. In: *„Múltunk építőkövei...”* Szerk.: Csurgai Horváth József et al. Székesfehérvár, 2001. 101–121.

C. Tóth

2019 C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 9.)

Zabbia

1999 Zabbia, Marino: *I notai e la cronachistica cittadina italiana nel Trecento*. Roma, 1999. (Nuovi studi storici, 49.)

2010 Zabbia, Marino: Tracce della narrazione storica del primo Trecento nella cronachistica trevigiana del tardo medioevo. In: *De prodizione Tarvisii* di Liberale da Levada. In: *Treviso e la sua civiltà nell'Italia dei comuni. Convegno di studio, Treviso, 3–5 dicembre 2009*. A cura di Paolo Cammarosano. Trieste, 2010. 357–382. (Atti, 2.)

2017 Zabbia, Marino: Cronaca e mondo notarile. In: *Le cronache volgari in Italia. Atti della VI Settimana di studi medievali (Roma, 13–15 maggio 2015)*. A cura di Giampaolo Francesconi – Massimo Miglio. Roma, 2017. 271–284. (Nuovi studi storici, 105.)

Veszprémy

2008 Veszprémy László: *Az Árpád- és az Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Bp., 2008.

Weisz

2009 Weisz Boglárka: A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 130. (2009) 33–53.

Wenzel

1884 Wenzel Gusztáv: *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*. Bp., 1884.

JUDIT CSÁKÓ

THE PADUAN CHRONICLES, LOUIS THE GREAT AND THE GUERRA DEI CONFINI

The chroniclers of the court of the lords of Padua, Nicoletto d'Alessio and Galeazzo Gatari provide important information on the alliance between Francesco I da Carrara (called Francesco il Vecchio) and Louis I (the Great) of Hungary against Venice during the so-called Border War (1372–1373). On the basis of these accounts, my study aims to discuss two issues related to Louis's involvement in the conflict. First, I illustrate with some examples how diplomatic relations between Francesco da Carrara and the king of Hungary are described in the two chronicles. The second part of the analysis gives a short overview of the war incidents and the presence of the Hungarian armies in Italy.

Csák Ugrin spalatói érsek, *comes* és a király embere

A 13. század első fele társadalmi, gazdasági és egyházi területen is fordulóponthoz vezetett a dalmáciai városi közösségek, így Spalato történetében, miközben a magyar királyi udvarral való kapcsolatuk is átalakult. Spalatóban a változást hozó időszakon belül is különösen mozgalmasak voltak az 1240-es évek, elsősorban az egyházi reformok és a kommunális fejlődés szempontjából. Spalatóban ez volt az a korszak, amikor a tatárjárást követően a térségnek nagyobb figyelmet szentelő IV. Béla szorosabb ellenőrzés alá vonta a várost, majd később a szomszédos Traut is, miközben a kommuna és a helyi egyház kapcsolata sem volt feszültségektől mentes. Egyrészt a város megpróbálta mérsékelni az egyház gazdasági befolyását és korlátozni birtokszerzéseit, másrészt a spalatói egyház – a káptalan vezetésével – megkísérelte a lateráni zsinat reformjait megvalósítani és visszaszorítani a világi befolyást az egyházi ügyekből, különösen az érsekválasztásból. Ennek gazdaságilag és társadalmilag bonyolult időszaknak a közepébe csöppent bele Ugrin csázmái prépost, akit 1244-ben IV. Béla nyomására előbb érsekké, egy évvel később pedig a város *comes*-évé is megválasztottak.

A Domonkos-rendbe tartozó Ugrin a Csák nemzetség tagja volt, nagybátyja, a hasonló nevű Ugrin kalocsai érseki méltóságot töltött be.¹ Az érsek finanszírozta unokaöccse tizenkét évig tartó tanulmányait a párizsi teológiai karon.² Ugrin egyetemi évei után, valamikor 1242 előtt a csázmái préposti hivatalt kapta meg. Éppen abban az időszakban került Csázmára, amikor Szlavónia virágzását vagy – ahogy a horvát történetírás nevezi – korai reneszánszát élte Kálmán szlavón herceg kormányzása alatt. Kálmán központja Csázma volt, ahol később végső nyugalomra is helyezték.³ Ugrin számára tehát nem volt ismeretlen a Drávántúl, és vélhetően a spalatói érsekség viszonyait is jól átlátta megválasztása idején. Mindezek

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., gal.judit@abtk.hu).

1 Ugrin domonkos mivoltáról közvetlen forrás nem számol be, ám az a tény, hogy halálát követően a spalatói Szent Katalin domonkos templomban és kolostorban temették el, illetve az, hogy a domonkos központnak számító Csázmáról érkezett, emellett tesznek tanúbizonyságot. A spalatói domonkosokról lásd: Oreb, 1990. A csázmái domonkos központról lásd: Goss, 2019. 139–140.

2 *Historia Salonitana*, 292–293.

3 Kálmán szlavóniai hercegsége (1226–1242) és István zágrábi püspöksége (1225–1247) alatt valódi kulturális virágzását élte a Drávántúl. A korszak egyik központi munkálata Medvevár, a másik Csázma mint hercegi központ felépítése volt. Kálmán herceg halála után IV. Béla a csázmái Szent Mária Magdolna-templomot

megismerésére több alkalom is kínálkozott, mivel 1242 körül, a tatárjárás elől menekülő IV. Bélával együtt Dalmáciába ment,⁴ ahol tanúja volt István zágrábi püspök spalatói érsekké választásának is, aki a nem sokkal korábban elhunyt Kán nembeli Guncel érseket váltotta volna a hivatalában.⁵

Ugrin és a spalatói érsekség kapcsolatainak a tatárjárás előttre datálható reformkísérletnek az idején is bővíthettek, amely a spalatói és zágrábi egyházak egyesítését célozta. Kálmán herceg politikai értelemben egységes területét egyházi szempontból is azzá kívánta tenni István zágrábi püspök vezetésével, és a magyar uralkodóktól vagy a szlavón hercegektől addig nem látott módon integrálni kívánta a tenger melléki egyházakat a magyar egyházszervezetbe. Mindez a spalatói érsekség beolvasztásával sikeres is lehetett volna, hiszen a magyar kézen lévő területek egyházaik ekkor már mind a spalatói érsek *suffraganeus* egyházaik voltak.⁶ A kísérlet azonban a tatárjárást követően megbukott, István pedig feltételezhetően emiatt lemondott spalatói hivataláról.⁷

Ugrin érsekké választása István lemondása után nem közvetlenül, automatikusan történt, a spalatói káptalan ugyanis a város kizárásával Tamás főesperest választotta érsekké, aki majd csak hosszas belső konfliktusok után mondott le a király által az érseki és a *comesi* hivatalba is erőteljesen javasolt és támogatott Ugrin javára.⁸ A magyar főpap tehát már hivatalviselése kezdetétől konfliktusok közepében találta magát. Egyrészt a város *comeseként* és érsekéként egyszerre képviselte az akkor gazdasági és egyházi okok miatt rossz viszonyt ápoló feleket, miközben a hatalmát szorosabbra fonó magyar uralkodó érdekeit képviselte mindenképpen. A hármasszerepből adódó feszültségek és problémák a mindössze négyéves hivatalviselése végére egyre inkább kiütözköztek a kommuna és az egyház részéről is, ám nagyobb konfliktus az érsek korai halála miatt nem alakulhatott ki.

Ugrin a város és az egyház között

Ugrin spalatói hivatalviselésének kezdete ahhoz a háborúhoz kötődött, amely 1242-ben, elsősorban birtokviták miatt tört ki Spalato és Trau között.⁹ Ahhoz, hogy ez a háború 1244-re lezárulhasson, arra volt szükség, hogy IV. Béla ténylegesen, Dénes szlavón bánon keresztül beavatkozzon, majd pedig a háborúért és a trauai veszteségekért felelőssé tett spalatóiakat valamilyen módon megbüntesse.¹⁰ Mivel a két város közötti háború nem egyedi eset volt, ellenségeskedésük a 13. század

az elhunyt herceg mauzóleumává alakította. Lásd: Goss, 2005; Goss, 2007a; Goss, 2007b; Dujmović, 2010.

4 *Historia Salonitana*, 290–293.

5 Uo. 307. István zágrábi püspökről lásd: Budak, 2004.

6 A zágrábi és spalatói egyházak egyesítéséről lásd: Basić, 2006.

7 István zágrábi püspököt választott spalatói érsekként említik a források 1242 júliusa és 1243 novembere között. Lásd: CDCr. IV. 155., 183., 196., 205.

8 *Historia Salonitana*, 341–343.

9 A Spalato és Trau közötti területekről és történetükről lásd: Babić, 1984. 71–103.

10 CDCr. IV. 186

első felében folyamatosan fennállt, ezért a magyar uralkodó, aki a helyi viszonyokat a tatárjárás kori itt-tartózkodása következtében jobban megismerte, állandó megoldást kívánhatott a béke megtartására, elsősorban az általa támogatott Trau megvédésére. Ugrin császári prépost így lett egyszerre a város *comes* és érseke 1245-re.

Hivatalait, amelyekben a város, az egyház és az uralkodó elvárásai gyakran ütköztek egymással, olyan időszakban viselte, amikor a városi társadalom átalakulása – különösen a *kommuna* és az egyház kapcsolatát tekintve – a tetőfokára hágott. Egyrészt a város részéről fennállt az az igény, hogy az egyház birtokszerzéseit és földbirtoklását korlátozzák, másrészt a spalatói egyház, kiemelten a káptalan, elsősorban az 1215. évi lateráni zsinat reformjaira építve, meg akart szabadulni a világi befolyástól az érsekválasztás során és az egyházi ügyekben.¹¹ Ugrin megválasztása éppen ennek a harcnak, amely a káptalan és Spalatói Tamás vereségével végződött, az egyik szakaszát jelentette.

Annak megértéséhez, hogy mit jelentett Ugrin kettős hivatalviselése az egyház és a város számára, érdemes megvizsgálni az érsekek hagyományos szerepét Spalatóban, illetve Spalato és a magyar udvar között a 12–13. században. A spalatói érsekség, amely a 12. század közepéig Észak- és Közép-Dalmácia egyházi központja volt, Kálmán hódításától kezdve kiemelt figyelmet kapott a magyar udvartól is. A spalatói érsekek ettől az időszaktól kezdve többnyire magyarok voltak, vagy a magyar udvarhoz közel álló, esetleg egyenesen onnan érkező külföldi klerikusok, Ugrin személye tehát tökéletesen illett ebbe a körbe.¹² A spalatói érsekek az udvar számára azért is voltak értékesek, mert a 12. század második felére a magyar uralom alatt álló dalmát és horvát egyházmegyék mind a spalatói egyház *suffraganeus* egyházai lettek.¹³

Az érsekek politikai jelentőségét emellett az a szerep is növelte, amit a 12. század előtt is betöltöttek a városban. A spalatói főpapok részt vettek a városok világi ügyeiben, tagjai voltak a városi tanácsnak, de talán, ami a legfontosabb, a város diplomáciájának is kulcsszereplői voltak, gyakran követként jártak el, részt vettek az uralkodók köszöntésében, a konfliktusok elrendezésében és a békék megkötésében.¹⁴ Miután a dalmát városok magyar kézre kerültek, a főpapok a legfontosabb összekötő kapcsot jelentették az udvarral, így Spalato érdeke is az volt, hogy az udvarhoz közel álló személy irányítsa a város egyházát.¹⁵

Amikor Ugrint nem csupán érsekké, hanem *comes*sé is megválasztották, az együttes egyházi és világi szerepvállalása a *kommuna* szemszögéből, ahol a helyi főpap mindig is jelentős szerepet töltött be, látszólag nem jelenthetett nagy anomáliát, bár ahogy arra később majd kitér az elemzés, okozhatott volna súrlódásokat. Egészen más volt Ugrin fogadtatása a spalatói káptalan részéről, amely már az 1210-es évek második felétől a negyedik lateráni zsinat reformjainak meghonosításán és a világi befolyásnak az egyházi ügyekből, különösen az érsekválasztásból

11 Kovačić, 2004. 52.

12 A spalatói érsekekről bővebben lásd: Kovačić, 1988; Kovačić, 2004; Gál, 2014a; Gál, 2014b.

13 Gál, 2013. 113.

14 Gál, 2014b. 474.

15 Gál, 2014a. 60–65.

való kiszorításán fáradozott.¹⁶ Bár a kutatás hajlamos ezeket a káptalani törekvéseket Spalatói Tamás főespereshez és korához kötni, valójában már közvetlenül a zsinat után láthatók jelei annak, hogy új korszak köszöntött be a város és az egyház kapcsolatában.

1217-ben, amikor Bernát érsek elhunyt, ami II. András spalatói tartózkodása ideje körül történt, a káptalan visszautasította az uralkodó jelöltjét, amire korábban nemigen volt példa.¹⁷ Az uralkodó és vélhetően a városi világi elit akarata végül győzött, és Guncel érsek személyében magyar főpap került Spalato élére 1219-ben, miután András visszatért keresztes hadjáratáról.¹⁸ Az érsek 1241-ben, a véletlen folytán ugyancsak a királyi tartózkodás ideje körül bekövetkezett halála újra felszínre hozta a város és a káptalan ellentéteit. Spalato az érsekre mint az udvarral való kapcsolattartás letéteményesére tekintett, s a kommuna érdekei szerint kívánták kiválasztani a megfelelő személyt, ahogy azt tették a város addigi története során. A tisztségre ekkor még nem Ugrin volt az első számú jelölt, hanem István zágrábi püspök, de amint a spalatói és zágrábi egyházak fent említett egyesítési reformja megbukott, István a jóval gazdagabb és jövedelmezőbb zágrábi egyházmegyét nem hagyta el Spalato kedvéért.¹⁹

István lemondását követően a spalatói káptalan, ekkor már a lateráni reformok élharcosának számító Tamás főesperes vezetésével, újra megpróbálta az érsekválasztást maradéktalanul az egyház belügyévé tenni²⁰ úgy, hogy a döntésből teljesen kizárták a várost és az érsekválasztásban jóváhagyási joggal rendelkező uralkodót is.²¹ Ilyen mély változtatásokat azonban egy viszonylag zárt, kicsi városi társadalomban, ahol évszázados hagyomány volt a közös érsekválasztás, nem lehetett könnyen elfogadtatni.²² Spalatói Tamásnak az 1244. január 7-i érsekválasztásról írt személyes beszámolója rámutat arra, hogy a város a hagyományok szerint akart eljárni István lemondása után, és helyet követelt magának a döntési folyamatban. A választáson, ahol eredetileg csak a káptalan, valamint a ferences és a domonkos szerzetesek vettek volna részt, meghívás nélkül megjelent a város *podestája*, valamint a világi adminisztráció meg nem nevezett tagjai is.²³

Az érsekválasztás két eltérő világnézet különbségeire és összeütközésére világít rá: a kommuna számára elfogadhatatlannak tetszett, hogy a város belügyei-be idegenek avatkozzanak be, a helyi törvényeket így a pápai döntések sem írhatták felül. Ennek oka pedig az volt, hogy a középkori dalmáciai városokban, hasonlóan az itáliai kommunákhoz, a város egységét és identitását az egyháza és annak védőszentje testesítette meg. Az érsek – ahogy fentebb már utaltunk rá – jelentős szerepet kapott a világi adminisztrációban, a város pedig részt vett az érsekválasz-

16 Kovačić, 2004. 49.

17 Az 1217. évi keresztes hadjárat idején II. András egy bizonyos Sándort ajánlott spalatói érseknek, aki hozzá közel állt. Lásd: *Historia Salonitana*, 162–163.

18 Guncelről lásd: *Historia Salonitana*, 168–169.; Gál, 2020. 48–50.

19 Györffy, 1970. 234.

20 Kovačić, 2004. 52–53.; Matijević-Sokol, 1995; Matijević-Sokol, 2002. 31.

21 Gál, 2014b. 481.

22 Uo. 473–474.

23 *Historia Salonitana*, 323.

tásban. Így a választás a kommuna számára nem csupán formális, egyházi döntés volt, hanem a város kiváltsága is. Ezzel szemben a káptalan magát elsősorban nem egy zárt városi társadalom részének tekintette, hanem az egyetemes katolikus egyház intézményének, és a választás során ezért a negyedik lateráni zsinat vonatkozó kánonját hozta fel a világi befolyás elleni érvként.²⁴ A választáson a szavazatok többségét végül Spalatói Tamás szerezte meg – a még az 1217-ben elhunyt Bernát spalatói érsekkel együtt, a magyar udvarból érkező – Treguán trauai püspökkel szemben, hivatalviselése azonban rövid életű volt.²⁵

A város kizárása a választás folyamatából súlyos társadalmi feszültséget okozott Spalatóban, amit fokozott az ekkor zajló spalatói–traui háború, melynek során IV. Béla magyar uralkodó a Tengeremellékre küldött, Dénes bán által vezetett királyi sereggel Traut támogatta.²⁶ Bernardo de Tergesto spalatói *podesta* összehívta a városi gyűlést, amely gazdasági szankciókat, az egyházzal való kereskedelem tilalmát helyezte kilátásba, amennyiben az egyház nem áll el a döntéstől, és Tamás nem mond le.²⁷ A spalatói polgárok egy része Tamás beszámolója szerint az erőszaktól sem riadt vissza.²⁸ A főesperes leírása szerint a város jogi alapon is támadta a választást, vélhetően a Gargano *podesta* által 1239 körül írásba foglalt első városi statútum érsekválasztásról rendelkező részeire hivatkozva.²⁹ Az érseki hivatal sorsát végül a már említett háború pecsételte meg, amelyben a szlavón bán által vezetett királyi sereg Traut támogatta. Az uralkodó békefeltételei között – melyeket a spalatóiaknak szabott – a számára megfelelő érsek és *comes* választása is szerepelt, a császári prépost, Csák Ugrin személyében. Erre utal Spalatói Tamás beszámolója is, aki követként járt el a királyi udvarban a város nevében.³⁰ Az évszázados szokásokat alapvetően nem lehetett volna egyik pillanatról a másikra feszültségek nélkül megváltoztatni békés időszakban sem, de amikor a kommuna ilyen szorult helyzetbe került, különösen nagy társadalmi feszültségek forrása lett a káptalan döntése. Spalatói Tamás az erőszaktól sem visszarettenő lakosság nyomására végül lemondott, és rövid időn belül másodszor a királyi udvarba látogatott, ahol Ugrint érsekké választották.³¹

Ugrin személye a választásra pusztán egyházi belügyként tekintő Tamás és a káptalan számára nem volt elfogadható, ennek tudható be, hogy több mint három évet kellett várnia arra, hogy palliumot kapjon a pápától.³² Ugrin rövid, mind-

24 Kovačić, 2004. 52. A negyedik lateráni zsinat vonatkozó, a spalatói káptalan által is idézett 24. kánonját lásd: Tanner, 1990. 246–247.

25 Gál, 2014b. 478–479.

26 Klaić, 1985. 132–134.; CDCr. IV. 186.

27 *Historia Salonitana*, 326.

28 Uo. 328.

29 Gargano *podesta* tevékenységére lásd: Matijević-Sokol, 1999; Gál, 2020. 131.

30 *Historia Salonitana*, 342.

31 A rendhagyó érsekválasztásra azért is lehetett szükség, mert az első követjárást követően a spalatói kommuna és káptalan néhány tagja a káptalan pecsétjét eltulajdonítva hamis oklevelet állított ki arról, hogy Ugrint választották érsekké, hamisan tájékoztatva az uralkodót. Az első követjárás után erről szó sem volt, Spalatói Tamás ekkor nem szándékozott lemondani a címéről. Az uralkodó bizalmatlansága így érthető lehetett a spalatóiakkal szemben. Lásd: *Historia Salonitana*, 350.

32 CDCr. IV. 339.

össze négyéves hivatalviselése alatt a káptalan és az érsek viszonya nem volt békés. Spalatói Tamás krónikájában azzal a panasszal élt, hogy Ugrin olyan egyházi forrásokat, jövedelmeket is magához vont, amelyekhez nem volt joga, megnyirbálva a káptalan jogait is.³³ Hogy pontosan milyen jövedelmekről volt még szó, arról kevés ismeretünk van. Ugrin személye, kettős: világi és egyházi szerepvállalása, de idesorolható akár a fényűző életvitele is, megtestesítette mindazt, ami ellen a káptalan a század kezdete óta küzdött. Ezeket a törekvéseket csak Ugrin halála után koronázta rövid életű siker, amikor szokatlan módon nem a spalatói káptalan, hanem a *suffraganeus* egyházak főpapjai az elhunyt érsek rokonát, Csák János scardonai püspököt választották érsekké.³⁴ A választás körüli anomáliák hátterét nem ismerjük, de a káptalan IV. Ince pápához fordulhatott, aki Rogerius volt váradi kanonokot helyezte Spalato egyházának élére. A döntésből mind a várost, mind IV. Bélát kihagyták, aki ezt 1251. évi spalatói látogatásakor szóvá is tette.³⁵ A káptalan sikere azonban rövid életű volt, Rogerius halálát követően 1266-tól Hahót nembeli János személyében, valószínűleg az időközben a városban megerősödő királyi jelenlét hatására, újra magyar főpap került az egyház élére.³⁶ A Tamás főesperes és elődjei által kezdeményezett reformok, a világi befolyás kizárása az egyház ügyeiből végül csak a 14. században valósultak meg teljes egészében.

Ugrin kettős hivatalviselése a kommunális fejlődés tükrében

Ugrin kettős hivatalviselése Spalatóban, ahogy fentebb látható volt, látszólag nem jelentett problémát a kommuna számára, mivel az érseknek korábban is szerepet vállaltak a városok világi ügyeinek intézésében, és mindenekelőtt ők jelentették az összekötő kapcsot a királyi udvarral, így Ugrin érsekké választása kifejezetten érdeke is volt a városnak.³⁷ Volt azonban egy olyan aspektusa az érseki és a *comesi* hivatal együttes viselésének, ami adott esetben a város és Ugrin között feszültség forrása lehetett volna. Az egyház és a kommuna érdekellentéte ugyanis nemcsak a fentebb vázolt, lateráni reformokhoz kapcsolódó káptalani törekvésekből állt. A város, míg a magyar udvarral való kapcsolatok miatt ragaszkodott az érsekválasztásba való befolyás megtartásához, bizonyos területeken az egyház háttérbe szorítására törekedett. A 13. század közepe az a korszak a városi fejlődésben, amikor az egyházi és világi szféra elválása egymástól felgyorsult, a városi intézményekben egyre inkább megszűnt az egyházi befolyás.³⁸

Ennek a folyamatnak a kezdetei a legjelentősebb dalmáciai városokban, mint Spalato vagy Zára, a 12. század közepéig vezethetők vissza, amikor a városi

33 Uo. 352–354.

34 Csák nembeli János Ugrin befolyására került Scardona egyházának élére. Származására lásd: C. Tóth, 2006. 471. 9. sz.; *Historia Salonitana*, 350.

35 *Historia Salonitana*, 350–351, 366–367.

36 Gál, 2014a. 64.

37 Gál, 2014b. 479–483.

38 Gál, 2017.

közösségek és a helyi egyházak között időről időre konfliktus alakult ki, elsősorban és különösen kezdetben gazdasági kérdések kapcsán. A dalmáciai városokról, bár földrajzilag és gazdaságilag is sokszínűek voltak, általánosságban elmondható, hogy a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek a helyi földrajzi és természeti viszonyok miatt korlátozottak voltak. A dalmáciai városokban az egyház a legnagyobb birtokosok közé tartozott, Zárában³⁹ – és feltételezhetően Spalatóban is – az egyházi birtokok meghaladták a világi kézen lévő területeket.⁴⁰

A dalmáciai városok közül a legfejlettebbek – bár messze nem voltak egyforma adottságúak – elsősorban a mezőgazdaságra alapozták gazdaságukat, és az elit az itt szerzett vagyont fektette be később a kereskedelembe.⁴¹ A rendelkezésre álló, művelésre alkalmas földek korlátozott mértéke és az egyházi birtoklás aránya már a 12. században társadalmi feszültség forrása volt. A formálódó kommunák szempontjából az egyházi kézen lévő földek a saját gazdasági fejlődésük és bevételeik akadályai voltak. Az egyháznak adományozott földek kiestek a gazdasági körforgásból, nem csupán nem kellett adót fizetni a kommunának ezek után a területek után,⁴² szemben a világi birtokokkal, de az egyszer az egyháznak adományozott területeket nem lehetett eladni vagy elidegeníteni sem.⁴³ Arra vonatkozólag, hogy a kommunák megpróbálták az egyház – adományok által történő – birtokszerzését korlátozni, már a 12. századból vannak adataink, a 14. században pedig a megszülető városi statútumok tiltották az egyháznak juttatott, a kommunák gazdaságát sértő birtokadományokat.⁴⁴

A spalatói érsekség az Árpád-kor egészét tekintve kiemelkedően a legtöbb királyi és hercegi adományt kapta a dalmáciai városok egyházai közül. A város érsekei, ahogy fentebb látható volt, a 12–13. században néhány kivételtől eltekintve magyarok vagy a magyar udvarhoz közel álló személyek voltak. A városi fejlődés realitása és az egyház, illetve a világi szféra erőteljesebb szétválása, sőt gyakran előforduló konfliktusai azonban az uralkodói politikát sem hagyhatták érintetlenül.⁴⁵ A magyar királyok, noha ritkán tartózkodtak Dalmáciában, a terület társadalmi és politikai viszonyait jól ismerték, és alkalmazkodtak a változásokhoz. A 13. század első harmada után alig találkozhatunk birtokadománnyal a spalatói egyház részére, és csak más, a kommunális fejlődés alacsonyabb fokán lévő városokban figyelhetők meg elvéve előforduló királyi adományok.⁴⁶

Ugrin ebben a helyzetben az érseki és *comes* címet viselve egyszerre jelentette a város számára a királyi kegy zálogát és mintegy az egyházi befolyás növekedésének veszélyét is. Arról, hogy a magyar érsek bármilyen módon fellépett volna az egyházi birtokok növelése érdekében a város kárára, nincsen tudomásunk.

39 Čolak, 1963.

40 Novak, 1957. 377–391.

41 Dusa, 1991. 116–117.

42 A város határán belüli területek után a polgárok adót voltak kötelesek fizetni. Lásd: Margetić, 1975.

43 Dusa, 1991. 101.; Silber, 1995. 209–243.; Gál, 2015b. 12–16.

44 *Statut grada Splita*, cap. 25.; Beuc, 1954. 573–574.; *Statut grada Trogira*, Reform. Lib. I. cap. 17., 62.; Lib. II. cap. 16., 59., 60.

45 Gál, 2015b. 16–19.

46 Gál, 2015a. 47–52.

IV. Bélától még 1244-ben, valószínűleg az érsekválasztást követően a spalatói egyház megkapta Cetina zsupániát,⁴⁷ amelyet még Zvonimir király adományozott az egyháznak, majd az 1210-es években II. András jóvoltából Domald kenéz birtokába került.⁴⁸ Ez az adomány azonban semmilyen formában nem érintette a spalatói kommuna területeit, hiszen soha nem birtokolta ezeket a területeket. Ugrin hivatalviselése idejéről ez az egy királyi adomány ismert. Emellett még két birtokper emléke maradt fenn, mindkettő különböző malmok jövedelméhez kapcsolódott. Egyik esetben Duimus Forminus fia, János és az érsek perében bizonyos salonai malmok után a spalatói érseknek fizetendő adó és járadékok kérdésében a bíróság Ugrin javára döntött.⁴⁹ Egy másik perben, amely Ugrin és a spalatói Szent István-monostor apátja, Leonardus között folyt, az a döntés született, hogy az érsek által követelt jövedelmek a monostort illetik.⁵⁰

Bár Spalatói Tamás krónikája Ugrin kapcsán megemlíti, hogy Spalato polgárai között visszatetszést keltett, amikor a város ellenségeivel jól bánt, ám ezek az ellenségek, bármilyen korabeli társadalmi feszültség ellenére, nem az egyházra utaltak, hanem elsősorban Traura.⁵¹ Szintúgy a főesperes tudósít arról, hogy véleménye szerint Ugrin az egyházi hivatalait elhanyagolta, és világi ügyeknek szentelte magát. Mindezek alapján az érsekről alapvetően a következő kép rajzolható meg a kommunális fejlődés fentebb felvázolt tükrében: Ugrin pereit arra utalnak, hogy az érseki birtokokból származó bevételek maximalizálása volt a célja. A cetinai birtokokról szóló királyi adománnyal pedig az egyház korábban, nem a várossal szemben elvesztett bevételi forrását szerezte vissza. Ezek a bevételek, ahogy a későbbiekben látható lesz, elsősorban maga és kísérete kiadásainak fedezésére szolgáltak, és ennek érdekében más egyházi intézményekhez tartozó bevételeket is magához akart vonni.⁵² Valószínűleg utóbbira volt példa a Szent István-monostor apátjával folytatott per is. Ugrin szerepe és tevékenysége, ha csupán az egyház és a város viszonyát tekintjük, nem adott okot feszültségre a kommuna és az érsek-comes között. A 13. század közepi városi fejlődéshez kapcsolódó folyamatok és feszültségek másodlagosak voltak Ugrin hivatalviselése idején, arról, hogy összeütközésbe keveredett volna a kommunával az egyház érdekei miatt, nincs tudomásunk.

Ugrin comesi címe egy királyi reform előfutára

Ugrin érsekké választása a maga nemében különlegesnek számít a magyar–dalmáciai kapcsolatok történetében, mivel Ugrin nem csupán a spalatói egyház élére került, de IV. Béla nyomására megválasztották a város comesének is. A 12–13. század folyamán Zára kivételével nem találunk példát arra, hogy a magyar uralkodók a

47 CDCr. IV. 243.

48 CDCr. III. 101.; Domald szerepéről lásd: Duplančić, 2008.

49 CDCr. IV. 327.

50 CDCr. IV. 347.

51 CDCr. IV. 279.

52 *Historia Salonitana*, 353.

városok világi vezetőinek, a comeseknek a választásába beavatkoztak volna.⁵³ A dalmáciai városi adminisztrációban történt legnagyobb változás a magyar hatalomátvétellel valószínűleg az volt, hogy a korábban a legtöbb helyen *priori* címet viselő városi vezetőket a 12. század elejétől *comes*ként nevezték.⁵⁴ A magyar uralom a dalmáciai városok felett meglehetősen lazának mondható, mivel nem volt állandó uralkodói vagy katonai jelenlét, a magyar világi adminisztráció intézményei nem honosodtak meg a területen, és a városok kiváltságainak köszönhetően igen széles körű autonómiát élveztek, ami elviekben kiterjedt a világi és az egyházi vezetők szabad választására is.⁵⁵ Az érsekek és a püspökök választása során azonban jól látható volt, hogy ezek a kiváltságok a királyi hatalomgyakorlás valóságával ellentmondásba keveredtek. A dalmáciai főpapok esetében a választás érvényességéhez szükség volt az uralkodó jóváhagyására. Hasonló gyakorlat a városi vezetők, comesek esetében nem mutatható ki egészen az 1240-es évekig.

Ugrin esetében nem csupán arról volt szó, hogy valamiféle királyi nyomásra Spalato *comes*évé választották 1245-ben, hanem a követként személyesen jelen lévő Spalatói Tamás szerint egyenesen IV. Béla döntött úgy, hogy királyi jogon neki adja a város ezen hivatalát, illetve a szigetek ura címet is, ez utóbbi vélhetően Brazzázt, Farót jelentette.⁵⁶ Ugrin *comesszé* választása előtt mindössze néhány esetben mutatható ki valamiféle magyar befolyás a városi vezetők kiválasztásában Dalmáciában, és ezek a példák javarészt Zarához kötődtek. Miután Könyves Kálmán 1105-ben elfoglalta a dalmáciai városokat, Zára *comesi* címe közvetlenül ezt követően, de legkésőbb 1116 körül Kledin horvát-dalmát bán kezébe került.⁵⁷

A báni cím, amellyel a királyi hadsereg vezetése is járt, és a *comesi* hivatal összefonódására Zarában nem ez volt az utolsó példa. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg 1180 után is, amikor III. Béla visszahódította Velencétől a várost, és előbb 1182-ben Maurus *comes*,⁵⁸ majd 1188-ban Damianus *comes* is a tengeremelléki báni címet viselte,⁵⁹ ami – hasonlóan Kledin korához – olyan időszakban történt, amikor a magyar uralkodó Velencével harcolt a város birtoklásáért.⁶⁰ Míg Kledin előbb volt bán, azt követően *comes*, a 12. század végi esetekben a helyi *comes*ek utólag kapták meg a báni címet. Míg közvetlenül nem mutatható ki egyik esetben sem, hogy magyar nyomásra választották volna *comesszé* bármelyik hivatalviselőt, Damianus 1183 és 1199 közötti, magyar uralom alatti folyamatos hivatalviselése arra utal, hogy valószínűleg a magyar uralkodók támogatását is élvezte, amikor újraválasztására került sor.⁶¹

53 Gál, 2022. 307–309.

54 Novak, 1932; Novak, 1957. 298–299.

55 Gál, 2018b. 213–217.

56 *Historia Salonitana*, 351.

57 CDCr. II. 15., 393. Kledin lehetséges korai, 1105-ben kezdődő hivatalviseléséről lásd: Lončar, 2020. 48. 26.; jegyz.; Gál, 2022. 308.

58 CDCr. II. 180.

59 CDCr. II. 223.

60 Jászay, 1990. 20.

61 Damianus első említése *comes*ként: CDCr. II. 184. Utolsó említése: CDCr. II. 326–328.

Más városok esetében még ehhez hasonló királyi befolyás sem mutatható ki, az Árpád-kor nagy részében mindössze a helyi főpapok választásában tapasztalható a magyar uralkodók beavatkozása. Ezzel szemben 1244-ben éles változás történt az uralkodói politikában, amikor IV. Béla, a kortárs Spalatói Tamás elbeszélése szerint, a spalatóiaknak gyakorlatilag előírta Ugrin megválasztását *comes*ként és érsekként is. Ugrin 1248-ig viselte ezt a címet, halála után pedig nem csupán Spalatóban, hanem ezzel párhuzamosan Trauban is a szlávón bánok kezében volt a *comesi* hivatal, a két legfontosabb magyar kézen lévő dalmát város közvetlen királyi irányítás alá került.⁶² Ugrin uralkodói nyomásra történt megválasztása nem csupán a korábbi magyar politika szempontjából vizsgálva különleges eset, de a spalatói *comesek* névsorát áttekintve sem találunk példát arra, hogy egy főpap kezébe kerüljön ez a hivatal. Arról maga Spalatói Tamás számolt be, hogy Ugrin rövid spalatói karrierje idején nagy figyelmet szentelt a világi ügyeknek, ami a negyedik lateráni zsinat reformjait a helyi egyházban megvalósítani akaró főesperes számára meglehetősen visszatetsző volt. Ugrin megválasztása és IV. Béla politikai fordulata elsősorban nem egy tudatos királyi reform eredménye vagy része volt, sokkal inkább tekinthető válasznak a helyi eseményekre, különös tekintettel Spalato és Trau kapcsolataira, amely az udvarnak is gondot okozott a 13. század első felében.

Trau és Spalato között már a 12. század végén birtokviták kezdődtek, különösen a két város között fekvő, többek között a mai Kaštel Novi területén lévő Szent Vitális-egyház és birtokai felett. A viták a 13. század szinte egészében elhúzódtak.⁶³ Az 1220-as évektől kezdve a két város viszonya folyamatosan rendkívül feszült volt. Nem véletlen, hogy az 1240-es évekig Spalato élére olyan *comes*eket választott a városi tanács, akik vagy nagy hatalmú horvát előkelők, mint Kacsics nembeli Domald,⁶⁴ vagy a szomszédos Zahumlje (Hum) kenézei,⁶⁵ vagy Itáliából érkező *podesták* voltak,⁶⁶ akik képesnek bizonyultak számottevő katonai erővel védeni vagy támogatni a várost. Az 1240-es évek elején még ennél is tovább lépett a Trau elleni készülődésben a város. A megfelelő támogatást biztosító *comes* választásával, mint a vegliai nemesek közé tartozó János, Spalato egy szövetséget is létrehozott, amelyben a várost Ninoszláv boszniai bán és András zahumljei kenéz is támogatta.⁶⁷ Ninoszlávot ráadásul a háború során, 1244-ben megválasztották Spalato *comes*ének is.⁶⁸ 1242 után, a háború kiterjedését követően Trau a magyar uralkodóhoz fordult, aki biztosította támogatásáról a várost. IV. Béla a helyzet további eszkalálódását követően Dénes bánt küldte Dalmáciába, hogy védje meg Traut, és rendezze a konfliktust a két város között.⁶⁹

62 Gál, 2018a.

63 Klaić, 1985. 77–78.; Babić, 1984. 71–103.

64 Domald Spalato *comes*e volt 1206 és 1220 között, majd pedig 1235-ben. Lásd többek között: CDCr. III. 67., 172., 438.

65 Péter humi kenéz 1224 és 1227 között viselte a spalatói *comesi* címet. Lásd: Ančić, 2001. 152.

66 Gargano de Arsignis (1239–1241) és Bernardo de Tergesto (1243). Garganóra lásd: Matijević-Sokol, 1999. 17–32.; Bernardóra: CDCr. IV. 196., 205.

67 Novak, 1957. 111–112., 118–121.; *Historia Salonitana*, 341.

68 NAS MS 528., 73.

69 CDCr. IV. 186.

Mindemellett Spalatói Tamás korabeli tudósításából és a békekötésről később beszámoló báni oklevélből is kiderül, hogy a magyar uralkodó nem csupán helyi viszályként kezelte az esetet, hanem Bosznia és Hum udvarral szembeni ellenszégüléseként is.⁷⁰ A Dénes bán által vezetett királyi sereg Boszniába is eljutott, a koronával szemben engedetlen Ninoszláv bán megbüntetésére.⁷¹ A helyi konfliktusok tartós elsimítására tehát nemcsak a két város közötti béke megtartásához volt szüksége a királynak, hanem a magyar uralom regionális biztosítása érdekében is. Olyan megoldást kellett találni, amely a magyar uralkodó hűbéreseit is nagyobb szigor alatt tartja, különösen igaz ez Bosznia esetében.

Csak nembeli Ugrin császámai prépost, aki Kálmán herceg udvarának tagja volt, továbbá 1241 körüli látogatásának köszönhetően ismerte a spatatói körülményeket, ideális jelölt lehetett az érseki címre, valamint arra is megfelelőnek találta az uralkodó, hogy a város comeseként, valójában a királyi udvar érdekeit képviselve, fenntartsa a rendet a térségben. Spalatói Tamás beszámolója szerint Ugrin comesként való megválasztása ellen a spatatói kommunának nemhogy kifogása nem volt, de támogatta is a magyar főpapot, remélve, hogy udvari befolyása következtében Spalato előnyre tehet szert Trauval szemben.

Spalatói Tamás Ugrin spatatói tartózkodásáról szemtanúként adott beszámolója jól szemlélteti azt, hogy miként változott meg a közhangulat és az érsekkel szembeni viszony.⁷² A spatatói főesperes sorait érdemes kellő kritikával szemlélni, hiszen ahogy fentebb is látható volt, Ugrin személye pont ellentéte volt annak, amit Tamás az ideális főpapról gondolt; és legfőképp amiatt, mert Tamásnak le kellett mondania az érseki címről egy olyan főpap javára, aki legjobb esetben is idejének felében a város ügyeivel volt elfoglalva. „Teljesen belefeledkezett a világi ügyekbe, az egyházi ügyekre pedig alig fordított figyelmet, azokat mellékesnek és jelentéktelennek tekintette. Mivel a világi hívságoknak hódolt, nem kereste a bölcs vagy vallásos emberek társaságát, és örömmel töltötte el, ha katonák társaságában töltötte idejét. És amikor a jövedelme nem volt elegendő a katonák bérének kifizetésére, jogtalanul nyúlt mások tulajdonához és ahhoz, ami tilos volt.”⁷³

Tamás főesperes leírása, egyházi szemszögből ítéletet mondva Ugrin felett, rávilágít arra, hogy a IV. Béla által rábízott legfontosabb feladatnak, a város világi vezetésének és a béke megtartásának a térségben maximálisan eleget tett. Erre utal az is, hogy már 1245-ben ő vezette a béketárgyalásokat Spalato és Trau között, és ebben a kérdésben úgy járt el, ahogy az uralkodó várta tőle, és nem pedig, ahogy Spalato.⁷⁴ A spatatói főesperes által írt forrásban említett és kiemelt katonai kíséret csak egy dalmáciai főpap mellett volt szokatlan látvány, az a comesi hivatal tartozéka

70 A bán az 1244. július 19-én megkötött békében Spalatót és szövetségeseit, köztük Ninoszláv bánt és András humi kenézt a koronához való hűtlenséggel vádolta. Boszniát még Kálmán herceg vonta befolyása alá, Hum kenéze pedig minden bizonnyal 1242 körül esküdhetett hűséget IV. Bélának a humi trónviszályokban nyújtott támogatásáért cserébe. Lásd: CDCr. IV. 235–236.

71 *Historia Salonitana*, 341.

72 Uo. 349.

73 Uo. 353.

74 CDCr. IV. 279.

volt, amelynek biztosítása a hivatalviselő feladata volt a várostól kapott illetmény fejében. A két tisztség együttes viselése együtt járt azzal is, hogy Ugrin a javadalmait sajátjaként kezelte, és azokat, ahogy Spalatói Tamás is rávilágított, azokra a feladatokra költötte, amelyeket a király elsődlegesen rábízott.

Ugrin és Spalato kommunájának kapcsolata a helyiek részéről annak reményében indult, hogy az uralkodóhoz szemmel láthatóan közel álló klerikus, aki egyszerre vette kézbe az egyház és a város irányítását, segíteni fogja a Trauval szembeni területi követelések és viták rendezésének előrehaladását. A város elképzelései Ugrin jövőbeli szerepét illetően nem voltak a földtől elrugaskodottak, hiszen a dalmáciai városi autonómia egyik alappillére volt a belső intézmények szabadsága, bármennyire is kötődött a *comes* IV. Béla királyhoz, megválasztásával a kommuna szemében neki elsősorban Spalato érdekeit kellett képviselnie.⁷⁵ A *comes* az egyik alappillére volt a városi közösségek függetlenségének, akinek a javadalmát a város adta, és a vele szembeni legfőbb elvárás az volt, hogy mindenekfelett hűséges legyen a városhoz. Ezt Ugrin esetében, már csak megválasztása körülményei miatt is, hiába várták.

Az uralkodó által rábízott feladatok, diplomáciai lépések, amelyek Spalato számára kedvezőtlenek lehettek, nyilvánvalóan frusztrálóan hatottak a tőle segítséget váró polgárookra. A spalatói kommuna mindezekből fakadó kiábrándultságáról ekképp emlékezett meg Spalatói Tamás: „Mindazonáltal a laikusok is csalódtak a hozzá fűzött reményeikben. Azt hitték, hogy erős és harcos bajnokot találnak benne a város ellenségei ellen, de az efféle emberekkel szemben szelíden és békésen viselkedett, míg polgártársaival szemben teljes keménységet mutatott és szigorát fenntartotta. A jókkal szemben kellemetlen és fenyegető volt, a becstelennel szemben viszont nagylelkű és barátságos. Így történt, hogy mindenki elviselhetetlen tehernek tartotta, és ezért állandóan rosszindulattal gyanúsította a polgárokat, ők pedig ugyanezt gyanították róla.”⁷⁶

Az Ugrin és a kommuna közötti feszültség további fokozódására, vagy épp valamiféle ellenállásra véleményem szerint azért nem került sor, mert az érsek korán bekövetkezett halála miatt mindössze három évig viselte a címét. Esete azonban jól példázza, hogy a dalmáciai kommunák és a királyi autoritás közötti jó viszony fennmaradása elsősorban annak volt köszönhető az Arpád-korban, hogy – Ugrin és az őt követő néhány bán kivételes esetétől eltekintve – a városi autonómia intézményeit az uralkodók nem kívánták befolyásuk alá vonni. Az 1244 utáni időszak egyedi volt abban a tekintetben is, mert Ugrin azért kapott két hivatalt, hogy a térségben évtizedek óta fennálló feszült viszonyokat, amelyek olykor háborúig is fajultak, a megfelelő módon rendezze és rendet tartson, még akkor is, ha a feladat a városban betöltött világi hivatalának alapvető elveivel ellenkezett. Jóllehet Ugrinnak csak néhány év adatott, hivatalviselése és annak a király számára elért sikerei valószínűleg megalapozták a dalmáciai városigazgatás és a királyi hatalom kapcsolatának

75 Gál, 2020. 17–19.

76 *Historia Salonitana*, 355.

változását: a viszony az 1270-es évekig lényegesen eltért a korábbiaktól.⁷⁷ Ugrin utódja és rokona, Csák nembeli János scardonai püspök alig egy évig volt választott spalatói érsek,⁷⁸ a IV. Ince pápa által a spalatói egyház élére állított Rogerius elzárkózott a világi ügyektől.⁷⁹ IV. Béla így a korábbi példát nem követhette, nem a spalatói érsek volt többé a felelős az udvar érdekeinek képviseléséért, cserébe a szlavón bánok ragadták magukhoz Spalato mellett Trau irányítását is. Ennek az új rendszernek, amelynek az előfutára Ugrin volt, a 13. század utolsó harmadában meggyengülő királyi hatalom jelentette a végét, a dalmáciai városok *comesi* címeit pedig egymás után a bribiri kenézek, a Subics nemzetség tagjai ragadták magukhoz a század végére.⁸⁰

Ugrin érseksége, a magyar és a dalmáciai főpapi ideál ellentétei

Az Ugrin által betöltött kettős szerep elemzésekor még egy aspektusra érdemes kitérni, amely a főesperes munkáját is áthatja. Ugrin aktív világi szerepvállalása előtérbe helyezte a magyar és a dalmáciai főpapi szerepek közötti különbségeket, amelyek mind az egyházi, mind a világi adminisztrációban feszültség forrásai lehetnek. Ugrin kettős megválasztásáig ez a különbözőség nem jelentett problémát, mivel a spalatói érsekség élére választott főpapok, akik javarészt magyarok vagy a királyhoz közel álló személyek voltak, szinte teljes mértékben alkalmazkodtak a városi szokásokhoz és a velük szembeni elvárásokhoz. A püspökök és érsekek településükön és egyházmegyéjükön belül betöltött szerepében és feladataiban az Árpád-kor időszakában szinte semmilyen változás nem történt, általános feladataik annyival bővültek a korábbiakhoz képest, hogy ők jelentették a dalmáciai városok és az udvar közötti legszorosabb összekötő kapcsot.⁸¹

Mégis miként fogalmazható meg az a különbség, amely a magyar és a dalmáciai szerepek között fennállt? A magyarországi főpapok, akik közé az érsekeket, a püspököket, a székeskáptalanok és a jelentősebb társaskáptalanok élén álló személyeket sorolhatjuk, nem csupán egyházi vezetők voltak, hanem valódi gazdag és tekintélyes földesurak is. A magyar főpapok egyházi hivatalaik mellett jelentős világi szerepet is betöltöttek, országos jelentőséggel rendelkeztek, részt vettek a királyság irányításában, tagjai voltak a királyi tanácsnak, később pedig az országgyűléseken is a világi főurakkal együtt ültek össze, emellett pedig hadvezérek is voltak.⁸² Velük szemben a dalmáciai főpapok legtöbbször helyi, legfeljebb regionális szereppel bírtak, az országos ügyekben semmilyen befolyással sem rendelkeztek. A magyarországi főpapok neve szerepelt az oklevelek méltóságsorában, a dalmáciai társai-két viszont csak igen ritka, kivételes alkalmakkor találjuk ott. Míg a magyarországi főpapok többnyire a társadalom legfelsőbb rétegébe tartoztak, addig Dalmáciában

77 Gál, 2018a.

78 *Historia Salonitana*, 366.

79 Uo. 363.

80 A Subicsok dalmáciai városokban betöltött vezető szerepéről lásd: Karbić, 2004; Karbić, 2008.

81 Gál, 2014b. 487.

82 Mályusz, 1971. 171–185. A magyar főpapok háborúban játszott szerepéről lásd: Barabás, 2021.

a zárt, autonóm, kisebb városi közösségek részei voltak, legfeljebb a lokális elithez sorolhatjuk őket.⁸³ A dalmáciai főpapoknak az országban játszott marginális szerepét elsősorban arra vezethetjük vissza, hogy a térség és a városok integrációjának elmaradásával együtt járt az egyházszervezet különállásának megőrzése is.

Ugrin világi szerepvállalása mindazonáltal önmagában még nem volt különleges jelenség Dalmáciában sem, még ha a lateráni reformokat megvalósítani kívánó Tamás főesperes és a spalatói káptalan számára nem is volt elfogadható ez a helyzet. A dalmáciai főpapok ugyanis, jóllehet sokkal kisebb mértékben, mint magyarországi társaik, de részt vettek a közösségeik világi életében, a tenger melléki városok társadalmán belül az egyházi feladataikon túlmutató jelentőséggel rendelkeztek.

A Magyarországról érkező főpapok alkalmazkodtak a helyi szokásokhoz, vagyis a püspökök vagy érsekek hagyományos helyi szerepein nem léptek túl, nem kívántak újabb hatásköröket szerezni maguknak, de megfigyelhető az is, hogy magukkal hozták a magyar főpapi réteghez kötődő szakásokat. Ilyen volt az a Spalatói Tamás által gyakran megrótt jelenség, hogy egyes spalatói érsekek sokáig távol voltak a széküktől.⁸⁴ Dalmáciában a helyi közösség egyik alappillére volt a püspök vagy érsek, éppen ezért hosszas távollétekkel nagyon ritkán, legfeljebb diplomáciai utak kapcsán számolhattak,⁸⁵ míg a magyarországi főpapoknál ez megszokottnak számított. Ugrin esetében ilyenről nincs tudomásunk, mivel őt az uralkodó által rábízott feladatok a városhoz kötötték. Más tekintetben azonban, ahogy azt a spalatói főesperes is kiemelte, eltért a helyi főpapi szokásoktól. A dalmáciai főpapok jövedelmei jó esetben is csupán helyi szinten voltak jelentősek, magyarországi társaikkal összehasonlítva igencsak szerények voltak. A magyar főpapok viszont gazdasági tekintetben is az országos szűk elit tagjai voltak, többnyire a legfontosabb nemesi családokból származtak, amit életmódjuk és reprezentációjuk is tükrözött.⁸⁶ Ugrin a Csák nemzetség tagjaként olyan anyagi körülmények közül érkezett Spalatóba, ami a helyi elit tagjai számára elérhetetlen volt. Az évekig tartó párizsi oktatását a kalocsai érsekséget viselő nagybátyja finanszírozta. Ugrin Spalatóban is úgy élt, mint egy valódi magyarországi főpap, öltözködésében, a világi ügyekkel való kapcsolatában és reprezentációjában sem a helyi szokásokat követte.⁸⁷

Ugrin számára a *comesi* címhez járó katonai kíséret nem számított rendkívülinek, szemben a spalatói főesperessel, aki megrökönyödéssel szembesült a jelenséggel, hiszen az jelképezte a magyarországi és a dalmáciai főpapi modellek közötti legnagyobb különbséget. A magyarországi főpapok nemcsak földbirtokok voltak, hanem hadvezérek is, akik saját katonákkal rendelkeztek. Ugrin már említett kalocsai érsek nagybátyja is épp a muhi csatában hunyt el. A dalmáciai városi főpapoknak ezzel szemben semmilyen katonai kíséretük nem volt, a városok védelmének biztosítása és a helyi őrség vagy sereg felállítása nem tartozott a jogkö-

83 Gál, 2021. 33–37.

84 Ostojčić, 1975. 21.

85 A dalmáciai főpapok szerepéről a városukban lásd: Strohal, 1913. 280–323.

86 Mályusz, 1971. 171–185.

87 *Historia Salonitana*, 351–353.

reik közé, azok a comes feladatai voltak.⁸⁸ A városok püspökei és érsekei háborúk idején legtöbbször közvetítő szerepet, diplomáciai funkciót láttak el. Azzal, hogy Ugrin egyszerre két hivatalt viselt, mind a két jogkört megkapta, és teljes természetességgel, a magyarországi szokások szerint járt el hivatalaiban. Éppen ez lehetett az oka, hogy IV. Béla egy háborús helyzet utáni rendezést és a béke fenntartását nem egy világi személyre bízta, nem a bán került a város élére, mert Ugrin személyében egy olyan ember állt rendelkezésére, aki a katonai feladatokat is tökéletesen el tudta látni, miközben egyházi hivatala miatt szinte folyamatosan a városban tartózkodott. Dalmáciában nem volt állandó magyar katonai jelenlét, így Ugrin kinevezése biztosította a leghatékonyabb megoldást a királyi jelenlét és szigor fokozására. A közel két évszázad alatt Spalato élén álló magyar vagy a magyar udvarhoz közeli körből érkező érsekek közül Ugrin volt az, aki legközelebb állt a magyar főpapi szerep megtestesítéséhez, azonban ez csakis az összevont, általa egyként kezelt hivatalainak volt köszönhető. Rövid élete miatt nem derült ki, hogy a helyi szokásokkal szemben álló szerep, vagy épp a városi érdekekkel ellentétes döntései milyen feszültséget keltettek volna a királyi hatalom és a helyi kommuna között. Ugrin egy ismeretlen, gyors lefolyású betegség következtében 1248-ban hunyt el, és a Szent Katalin domonkos templomban helyezték örök nyugalomra. Bár rövid hivatalviselés adatott meg neki, személye több szempontból is fordulópontot jelentett a magyar–dalmáciai kapcsolatok történetében, megnyitva az utat egy új királyi politika előtt.

*

Csák Ugrin császári prépost 1244-ben a magyar király erőteljes nyomására, addig nem látott módon, Spalato érseke és comese is lett szinte egy időben. A várost a tatárjárás és a spalatói–zágrábi egyházegyesítő reformkísérlet miatt jól ismerő magyar főpap egy olyan viharos időszakban került Spalatonak és egyházának élére, amikor a belső társadalmi konfliktusok mellett a Trauval zajló háború is veszélyeztette a térség stabilitását. Az uralkodó vélhetően nem véletlenül bízta rá a szomszédos városok közötti háború lezárását és a béke fenntartását. Ugrin a muhi csatában elhunyt Kálmán szlavón herceg udvarából érkezve kiváló ismerettel rendelkezett a térségről, magyar főpapként pedig származásából és neveltetéséből adódóan nem állt tőle távol az ügyek – adott esetben katonai – rendezése sem. Kettős szerepe, amit valójában a királyi megbízást figyelembe véve hármas szerepnek is nevezhetünk, és azok sokszor egymással szemben álló érdekei egy sor társadalmi konfliktus és változás középpontjába helyezték az érsek-comest, akivel szemben mind a város, mind a káptalan részéről elégedetlenség fogalmazódott meg. Ugrin azonban alapvetően a királytól kapott feladataira fókuszált, és azok vonatkozásában, tekintve a stabilitás fenntartását, sikerrel is járt, hivatala egy új magyar királyi politika kezdetét alapozta meg, amely azonban az uralkodói hatalom gyengülésével, alig két évtized múlva eltűnt.

88 Gál, 2021. 34.

Forrás és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

NAS = Nadbiskupski arhiv u Splitu (Spliti Érseki Levéltár)

MS 528., 531–542. Rukopisna građa Ivana Lučića

2. Kiadott források

CDCr.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagreb, 1904–2002.

Historia Salonitana

Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split. Edited, translated and annotated by Damir Karbić – Mirjana Matijević-Sokol – James Ross Sweeney. Bp., 2006.

Statut grada Splita

Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo. Statuta civitatis Spalati. Ius spalatense medii aevi. Uvodnu studiju napisao, Statut s latnskoga preveo Antun Cvitanović. 3. znatno prošireno i temeljito izmijenjeno izd. Split, 1998. (Biblioteka Knjiga Mediterana, 20.)

Statut grada Trogira

Statut grada Trogira. Preveli i uredili Marin Berket, Antun Cvitanović i Vedran Gligo. Split, 1988. (Splitski književni krug. Svjedočanstva, 11.)

Tanner

1990 *Decrees of the Ecumenical Councils.* Vol. I. *Nicaea I to Lateran V.* Ed.: Tanner, Norman. Washington, 1990.

C. Tóth

2006 C. Tóth Norbert: Kiadatlan Árpád-kori királyi oklevelek a Zsigmondkori Oklevéltárban. In: *Századok*, 140. (2006) 2. sz. 465–475.

3. Szakirodalom

Ančić

2001 Ančić, Mladen: *Na rubu zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne.* Zagreb, 2001.

Babić

1984 Babić, Ivo: *Prostor između Trogira i Splita.* Trogir, 1984.

Barabás

2021 Barabás, Gábor: Thirteenth-Century Hungarian Prelates at War. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia.* Eds.: Radoslaw Kotecki – Carsten Jensen – Stephen Bennett. Amsterdam, 2021. 39–56.

Basić

2006 Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u 13. stoljeću. In: *Pro tempore*, 3. (2006) 25–43.

Beuc

1954 Beuc, Ivan: Statut zadarske komune iz 1305. godine. In: *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, 2. (1954) 491–781.

Budak

2004 Budak, Neven: Zagrebački biskup Stjepan II, suvremenik Tome Arhidakona. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Ur.: Mirjana Matijević-Sokol – Olga Perić. Split, 2004. 153–158.

Čolak

1963 Čolak, Nikola: Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. stoljeću. In: *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10. (1963) 367–394.

Dujmović–Jukić

2010 Dujmović, Danko – Jukić, Vjekoslav: The “Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project. In: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. (2010) 37. sz. 171–182.

Duplančić

2008 Duplančić, Arsen: Pečat splitskog i šibenskog kneza Domalda. In: *Archaeologia Adriatica*, 11. (2008) 243–249.

Dusa

1991 Dusa, Joan: *The Medieval Dalmatian Episcopal Cities. Development and Transformation*. New York, 1991.

Gál

2013 Gál Judit: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 99–117.

2014a Gál Judit: „Qui erat graciosus apud eum.” A spliti érsek szerepe az Árpádok királyságában. In: *Magister historiae*. Szerk.: Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter. Bp., 2014. 53–72.

2014b Gál, Judit: The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). In: *Hungarian Historical Review*, 3. (2014) 3. sz. 471–493.

2015a Gál, Judit: The Social Context of the Hungarian Royal Grants to the Church in Dalmatia (1102–1301). In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 21. (2015) 47–64.

2015b Gál, Judit: Ugarski horizonti u povijesti Crkve u Dalmaciji. Analiza kraljevskih darovnica Crkvi. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 33. (2015) 1–20.

2017 Gál Judit: A dalmáciai városok és az egyházi földadományok. Az adományok szabályozásai és ezek hatása a magyar királyi politikára a 12–13. században. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Kádas István. Bp., 2017. 197–218.

2018a Gál, Judit: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in Hungary (1242–1267). In: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*. Eds.: Suzana Miljan – Kosana Jovanović. Amsterdam, 2018. 37–48.

2018b Gál Judit: Dalmáciai városkiváltságok az Árpád-ház uralkodása alatt. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Skorka Renáta – Kádas István. Bp., 2018. 205–222.

2020 Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői. Bp., 2020. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

2021 Gál, Judit: The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare during the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Eds.: Radoslaw Kotecki – Carsten Jensen – Stephen Bennett. Amsterdam, 2021. 25–38.

2022 Gál Judit: Zára helye a Magyar Királyságban (1102–1382). In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Kádas István. Bp., 2022. 305–320.

Goss

2005 Goss, Vladimir P.: The Altar – Relief of the Annunciation on the Tower of Split Cathedral. In: *Hortus artium medievalium*, 11. (2005) 251–254.

2007a Goss, Vladimir P.: The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13th Century. In: *Medioevo. L'Europa delle Cattedrali, atti del convegno internazionale di studi: Parma, 19–23 settembre 2006*. Ed. Arturo Carlo Quintavalle. Milan, 2007. 146–154.

2007b Goss, Vladimir P.: Bishop Stjepan and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia. In: *Hortus artium medievalium*, 13. (2007) 1. sz. 211–224.

2019 Goss, Vladimir P.: Herceg Koloman i umjetnost hrvatskoga prostora. In: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45. (2019) 129–143.

Györffy

1970 Györffy György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. In: *Levéltári Közlemények*, 41. (1970) 223–240.

Jászay

1990 Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Bp., 1990.

Karbić

2004 Karbić, Damir: Šubići bibrirski do gubitka banske časti (1322.). In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 22. (2004) 1–26.

2008 Karbić, Damir: Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. In: *Povijesni prilozi*, 35. (2008) 43–60.

Klaić

1985 Klaić, Nada: *Trogir u srednjem vijeku*. Sv. 1. *Javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir, 1985. (Povijest grada Trogira, II/1.)

Kovačić

1988 Kovačić, Slavko: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću. In: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanog u Rijeci 23–24. travnja 1986*. Ur.: Mile Bogović. Zagreb, 1988. 11–39.

2004 Kovačić, Slavko: Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Ur.: Mirjana Matijević-Sokol – Olga Perić. Split, 2004. 41–75.

Lončar

2020 Lončar, Milenko: Pjesma na grobu – Većenegin epitaf u kapitolu Samostana Sv. Marije. In: *Laude nitens multa. Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Vekenegina epitafa*. Ur.: Ivan Josipović – Pavuša Vežić. Zadar, 2020. 43–94.

Mályusz

1971 Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971.

Margetić

1975 Margetić, Lujo: Dioba općinskog zemljišta u nekim srednjovjekovnim dalmatinskim komunama. In: *Starine*, 56. (1975) 5–36.

Matijević-Sokol

1995 Matijević-Sokol, Mirjana: Toma Arhidakon Splićanin (1200–1268.). Nacrt za jedan portret. In: *Povijesni prilozi*, 14. (1995) 117–135.

1999 Matijević-Sokol, Mirjana: Regimen Latinorum Arhidakona Tome u teoriji i praksi. In: *Historijski zbornik*, 52. (1999) 17–32.

2002 Matijević-Sokol, Mirjana: *Toma Arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijest*. Zagreb, 2002.

Novak

1932 Novak, Grga: Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita. In: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50. (1932) 227–273.

1957 Novak, Grga: *Povijest Splita*. Knj. I. *Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god.* Split, 1957.

Oreb

1990 Oreb, Franko: Crkva i samostan Sv. Dominika u Splitu. In: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30. (1990) 195–229.

Ostojić

1975 Ostojić, Ivan: *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb, 1975.

Silber

1995 Silber, Ilona F.: Gift-giving in the Great Traditions. The Case of Donations to Monasteries in the Medieval West. In: *Archives européennes de sociologie*, 36. (1995) 209–243.

Strohal

1913 Strohal, Ivan: *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. Zagreb, 1913.

JUDIT GÁL

UGRIN CSÁK, THE ARCHBISHOP AND COUNT OF SPLIT, AND THE MAN OF THE KING

Dalmatia had a special place in the Kingdom of Hungary from the beginning of the 12th century when King Coloman took over the Central and North Dalmatian towns. The royal authority over the territory was rather loose, with no Hungarian royal army stationed in the area and no permanent secular representative of royal power. The archbishops of Split played a special role in maintaining relations between the royal court and the Dalmatian cities during the Árpád period, and in enforcing the royal will on occasion. Of the archbishops, Ugrin stood out, although he held office for only four years, because was appointed not only archbishop of the city but also the count of Split during 1244–1245. Such a combination of secular and ecclesiastical offices was unprecedented, and in the case of Ugrin, the dual election was the result of direct royal intervention. Previously, the Hungarian kings had not interfered in the election of the secular leaders of the cities, so Ugrin was a herald of a new era. Ugrin's term of office came at a time when Dalmatian urban society was undergoing many changes, with communal development and the adaptation of the reforms of the Lateran Council being a source of social and economic tension, while the Hungarian king was seeking to restore order in the region after the war between Split and Trogir. This paper examines Ugrin's role and position, and focuses at how he responded to the conflicts and potential conflicts of interest that arose from his offices. Ugrin, coming from the court of Duke Coloman of Slavonia, had an excellent knowledge of the region, and thanks to his upbringing and background as a Hungarian prelate, he was not unfamiliar with the settlement of affairs, including military ones. His dual role, which could be described as a triple role in view of the royal mandate, and his often conflicting interests, placed the archbishop-count at the centre of a series of social conflicts and changes, against whom there was dissatisfaction on the part of both the city and the chapter of Split. However, Ugrin's focus was essentially on his royal duties, in which he succeeded in maintaining stability, and his office marked the beginning of a new Hungarian royal system over the towns, which, however, disappeared after barely two decades as the royal power weakened.

Péter Arany Horda-i cárevics, az orosz egyház szentje és a Csirikovok genealógiája

Az óorosz irodalom egyik legérdekesebb és legeredetibb alkotása *Poveszty o Petre, carevicse Ordünszkom* néven ismeretes (a továbbiakban *Poveszty*). A történet az 1250-es és az 1320-as évek közötti periódusban játszódik, tehát az orosz fejedelemségek mongol hódoltatása után, a tatár függés (*tatarszkoje igo*) mintegy első hetven évében. Páratlanul érdekes betekintést nyújt ezen korszak tatár–orosz kapcsolataiba, így kellő kritikával jól használható a történeti kutatásban. Az óorosz irodalom egyik legkiválóbb ismerője, Mihail Szkripil találóan jegyezte meg, hogy a munka eredetisége abban rejlik, hogy műfaját tekintve egy zárt kategóriába sem sorolható be: nem tartható egyszerűen csak történeti elbeszélésnek (*poveszty*), sem a szentek élete műfaj (*zsityije*) képviselőjének, hanem mindezek sajátos keverékének, továbbá ezen túlmenően, legendás elemei ellenére a korabeli élet történetébe és szokásaiba figyelemre méltó betekintést nyújt.¹

Az elbeszélés páratlan népszerűségét igazolja, hogy számos másolatban maradt fenn, Marina Beljakova 108 másolatról tudott és számolt be.² A szövegek között sokszor nem kis eltérés van, de eddig nem készült kritikai kiadás az összes variáns bevonásával. Azt mondhatjuk, hogy két alapvető változat van, az egyik az eredeti *Poveszty Petr* és utódai életéről, melyben a fő szerepet Petr családja játssza, ez Rosztovban készülhetett; a másik, a hagiográfiai változat (*zsityije*), mely Petr szentté avatása után készült, s mely felhasználta a *Povesztyet*, de elhagyta annak utolsó részét Petr családjának a további sorsáról. Nyilván a hagiográfiai műfaj követelményeinek megfelelően a fő hangsúlyt itt Petr egyházi tevékenységére és a csodás eseményekre fektették. A leggyakrabban használt és idézett szövegváltozat egy 16. századi kazányi kézirat, melyet először 1859-ben adtak ki a *Pravoszlavnij Szobeszednyikben*.³ A *Poveszty* sok változata mellett a rosztovi történeti mondakörben is fennmaradt Petr cárevics emléke, ezeket a történeteket Alekszandr Artünov jegyezte le a 19. században.⁴

* A szerző az MTA rendes tagja, az ELTE BTK Török Filológiai Tanszékének professor emeritusa.

1 Szkripil, 1945. 357. A *Poveszty*ről a főbb tudnivalókat lásd: Dmitrijeva, 1989.

2 Beljakova, 1993.

3 *Zsityije szvjatogo otca Kirila*, 1859.

4 Kiadta Jurij Begunov: *Szkazanyija Rosztova Velikogo*, 2007. Artünovra és tevékenységére lásd: Begunov, 1997.

A történet ismertetését a következőkben elsősorban a kazányi szövegvariáns modern kiadásaira hagyatkozva végzem el,⁵ majd a szöveg által felvetett pár filológiai-történeti kérdésre próbálok választ találni és a tatár háttér történetiségéről néhány megjegyzést tenni. Előljáróban még annyit jegyeznek meg, hogy az orosz kutatás-történet a politikai és történeti változások elmúlt 130 évét észrevehetően leképezte. 1912 előtt több kiváló munka született a témáról, majd 1945-ig semmi, a következő negyven évben hét tanulmány, majd a Szovjetunió 1991-es szétesése után *tizenhat* tanulmány. Az elmúlt *harminc* évben érzékelhetően megnövekedett az egyházi és a genealógiai témák iránti érdeklődés, amit semmilyen ideológiai kényszer nem korlátozott.

Péter cárevics története

A *Poveszty* szerint tiszteletre méltó (*prepodobnij*) Péter Arany Horda-i királyi herceg (*carevics Ordünszkij*)⁶ az Arany Horda uralkodójának, Berke kánnak (ur. 1257–1266) volt az unokaöccse. 6761-ben (1252/53-ban) Kirill rosztovi püspök az Arany Hordában járt egyházi ügyekben, és a kánnak beszélt Leontyij püspökről,⁷ aki a rosztoviak nagy részét a pogányságból a kereszténységbe vezette, és az ereklyéinél történt csodákról is szólt a főpap. A hallgatóság között volt a kán fiatal unokaöccse, akire a főpap elbeszélése nagy hatást gyakorolt. Nemsokára megbetegedett Berke kán fia,⁸ és emlékezve a püspök elbeszélésére, magához hívatta Kirill püspököt, akinek imájára meggyógyult a gyermek. A főpap gazdagon megjutalmazva indult hazafelé, s útja során hamarosan feltűnt Berke kán unokaöccse, aki kérlelte, hogy vigye magával Rosztovba. Úgy is lett, s a tatár cárevicset a főpap házában helyezték el, ahonnan gyakran járt istentiszteletre és a kereszténység alapjait elsajátította. Az ifjú egyre kérlelte Kirill püspököt, hogy részesülhessen a szent kereszttségben, de a püspök vonakodott, mivel féltette nyáját a tatárok haragjától, a Hordában ugyanis tudtak a cárevics hollétéről. Kirill püspök 1261-ben hunyt el, s helyét a rosztovi püspöki székben Ignatyij foglalta el (1261–1288).⁹ Ignatyij püspöksége alatt a cárevics változatlanul a főpap házában lakhatott még hosszú évekig, s csak Berke kán halála

5 *Russzkije poveszty*, 1958. 98–105.; Dmitrijev–Lihacsov, 1984. 20–37. A *Poveszty* első összefoglaló ismertetését Valentyin Ljahotszkij végezte el (Ljahotszkij, 1912). A rosztovi helytörténész papra és gyűjtéseire lásd: Levszkaja, 2016.

6 Itt hangsúlyozom azt a közismert tény, hogy a korabeli orosz forrásokban a „cárevics” terminust csak a dzsingiszida uralkodóház hercegeire használták, a „cár”, azaz császári titulus csak a kánt illette meg, és a moszkvai nagyfejedelem IV. (Rettegett) Iván 1547-ben, mindössze pár évvel a Kazányi Kánság (1552) és az Asztrahányi Kánság (1556) alávetése előtt vette fel a cári címet.

7 Leontyij valóban Rosztov Velikij harmadik püspöke volt, aki 1077-ben vagy valamivel az előtt halt meg. 1164-ben tárták fel a sírját és ereklyéit, amikor új templomot építettek a régi helyén. A püspök ereklyéihez csodák fűződtek, és Joann akkori rosztovi püspök elrendelte helyi tiszteletét, és ünnepnapját az ereklyék feltárásának napjára, május 23-ra tette. (Golubinszkij, 1903. 60–61).

8 Itt valami tévedés van, mivel Berkének nem volt fia.

9 Ignatyijra lásd: Golubinszkij, 1903. 80–81. Ignatyij halála után jóval később sorolták a csodatevő szentek közé, csak 1474–1480 között kanonizálták.

(1266) után merte a főpap megkeresztelni a tatár cárevicset, aki a keresztségben a Péter nevet kapta.

Péter gyakran járt mongol szokás szerint sólyomvadászatra, s amikor egyszer a Nyero tónál vadászott, beesteledett, és az ifjút elnyomta az álom. Álmában Péter és Pál apostol jelent meg előtte csodás látomásban. Az apostolok közölték vele, hogy Isten küldte őket, aki megígérte áldását Péter és utódai számára, majd két erszényt adtak át neki, az egyiket arannyal, a másikat ezüsttel teletömve. Ezután azt parancsolták neki, hogy másnap menjen a városba és vásároljon három ikont, egyet a kezében az isteni gyermeket tartó Istenszülőőről, egyet Szent Demeter nagyvértnőről és egyet Szent Miklósról. Az erszényeket tartásuk a keblüknél, és fizessenek az ikonokért 9 ezüstöt és 1 aranyat („9 серебряных, а 10-ю злата”), majd vigyék az ikonokat a főpaphoz, s mondják meg neki, hogy a jelenés helyén építsen a két apostol tiszteletére templomot. Ezután a látomás eltűnt, s Péter másnap a városban megvette a kért három ikont és elvitte Ignatyij püspökhöz.

Közben a főpap álmában is megjelent a két apostol, és elrendelte templom építését a nevükre. Másnap kora reggel a főpap elment a rosztovi fejedelemhez, elmesélte éjjeli látomását és érdeklődött, hogy hol építse meg a templomot. Ekkor váratlanul megjelent Péter az ikonokkal, melyekből világító fény áradt, amit csak a püspök és a fejedelem látott. Péter elmondta előző napi látomását, s azt megerősítendő megmutatta az erszényeket. A fejedelmet és a püspököt meggyőzte az elbeszélés, és a szent ikonokat a székesegyházba vitték, majd az Istenszülő, Szent Demeter és Szent Miklós tiszteletére végzett imaszolgálat („молебен”) után a fejedelem, a főpap és a nép a látomás helyszínére vonult, ahol templom építését határozták el. Ezután a fejedelem felajánlotta, hogy Péter földet vásárolhat tőle, és pont annyit kért a földterületért, mint amennyit az ikonokért fizetett Péter, azaz 9 ezüst- és 1 aranypénzt. Miután Péter megkapta a főpap áldását, megvette a földet. Nagy területet jelöltek ki a templomépités céljából, és Péter kérésére árkot ástak a terület köré a földmérés céljából. Ezután Péter elővette a pénzerméket az erszényéből, és a tótól elindulva sorban elhelyezte őket az árok alá, úgy, ahogyan megállapodtak. A fejedelem a pénzt átvette, és okleveleket ajándékozott Péternek, melyek rögzítették azt a sok földet, erdőt és mezőt a tó partján, amit a templom építésére kapott.

Ezen csodás események után Péter elvonultan kezdett élni, és a fejedelem és a püspök arra gondolt, nincs-e honvágya övéi iránt, s nem akar-e a Hordába visszatérni. Ezt megelőzendő elhatározták, hogy kiházásítják Pétert, találtak is feleségül neki valakit, egy Rosztovban élő tatár előkelő lányt. Maga a főpap adta össze őket a templomban, és ígéretéhez híven felépíttette és felszentelte az apostolok tiszteletére a Péter–Pál-templomot és -monostort. A fejedelem annyira összebarátkozott aztán Péterrel, hogy fogadott testvérek lettek, és ezt a fogadást Ignatyij püspök egyházilag megáldotta. A fejedelem fiai ezután Pétert nagybátyjuknak nevezték.

Péter túlélte Ignatyij püspököt (†1262) és a rosztovi fejedelem Borisz Vaszil-kovicsot is (†1277). Felesége halála után Péter szerzetes lett, az általa alapított monostorba vonult, ott élt 1290-ben bekövetkezett haláláig, és ott is temették el. Szentként való helyi tisztelete már a 14. században kezdődött, de országos kanonizációja a Makarij metropolita irányította 1547-es egyházi zsinaton történt meg. Ünnepnap-

ja a *Nagy Csetyi Mínyeában* (*Великие Четы-Миней*) május 23-i és június 30-i dátum alatt található meg. Az első dátum Kirill elődjének, a fent említett Leontyijnak is az ünnepe volt.

A fejedelem unokái aztán már elfeledkeztek arról a szoros lelki kapcsolatról, ami nagyatyjukat fűzte Péterhez. Utóbbi fiától, Lázártól kezdték elvenni a kaszáloít és földterületeinek szélét, ezért a Hordába ment, hogy jelentse a rosztovi fejedelmi unokák önkényeskedését. A Hordából követet küldtek Rosztovba az ügy kivizsgálására, és a követ teljesen jogosnak találta Lázár panaszát a fejedelmi unokákkal szemben, s az eredeti állapot visszaállítását rendelte el, amit arany pecsét (azaz káni) oklevéllel is megerősített. De Lázár fia Jurij alatt tovább folytatódott az ellentét a fejedelmi sarjak és Petr unokája között. A fejedelemfik kezdték elvitatni Jurij azon jogát, hogy a monostor melletti tóból halásszanak, azon az alapon, hogy állításuk szerint Petr csak a tó melletti földeket kapta meg és nem a tavat. A sértett unoka, Jurij, akárcsak előzőleg atyja, Lázár a Hordába ment panasztételre mint a káni család rokona, és ugyancsak egy káni követtel tért vissza, aki az ügy kivizsgálása után (ellenőrizte Jurij okleveleinek eredetiségét) ismét Péter családjának adott igazat, és a tó halászati jogát Péter családjának, illetve a monostornak engedte.

Jurij fia Ignat idejében, aki tehát Péter dédunokája volt, megjelent a tatár Ahmül, aki hadával az orosz föld ellen vonult. Először Jaroszlavlot dúlta fel, majd Rosztov ellen indult. A rosztovi fejedelmek és Prohor püspök elmenekültek. Akkor Ignat utánuk ment, és Prohor püspököt visszatérésre kényszerítette, Ahmült és a tatárokat saját törzsének és rokonainak nevezve („Наше есть племя и сродичи”). Vezetése alatt a papság teljes ornátusban, kereszttel és zászlókkal Ahmül elé vonult. Elöl haladt Ignat a néppel, sólymokat, bundákat és italt vive a tatárnak, s találkoztak a mezőn a tó mellett. Ott Ignat elmondta Ahmülnek, hogy ez a terület, melyet dédapja vett meg, a káné és Ahmülé is („А се есть село царево и твое, господине”), s biztosította arról, hogy a körmenetben imádkozó nép is a káné és Ahmülé. Közben Ahmül fia Jaroszlavban megbetegedett, és Rosztovba hozták, hogy áldja meg a főpap. Nem is csatkoztak, Prohor püspök szentelt vízzel és kereszttel hamar meggyógyította a fiút. Ahmül hálát adott Prohornak, és Ignatot dicsérte, aki megmentette a várost azáltal, hogy kiderült a tatár uralkodói házból való származása. Miután megjutalmazta Prohort és az egyházat, elvette Ignat ajándékait és távozott seregével.¹⁰

Ezek után mód nyílik arra, hogy a szöveg felvetette filológiai-történeti kérdéseket elővegyük, s próbáljunk rájuk feleletet találni.

10 *Russzkije poveszty*, 1958. 98–105.

A Poveszty filológiai-történeti kérdései

1. A műfaj kérdését illetően Szkripil véleménye¹¹ teljesen helytállóan bizonyult, a történeti-irodalmi elbeszélés (*poveszty*), illetve a belőle kialakuló hagiográfia (*zsityije*) minden jellegzetességét magán viseli, egyszerre képviseli mindkettőt, a történetiség erős hangsúlyával (például az Ahmül-epizód) és az első négy nemzedék tárgyalásával a genealógia (*rodoszlovije*) is megjelenik benne. Ilyen sajátos kevert műfajú művet nem nagyon ismerünk másikat az óoroszlomban.
2. A mű keletkezési ideje kezdettől fogva vitatott volt. Vaszilij Kljucsevszkij meggyőző érveléssel a 14. század közepére helyezte a mű létrejöttét, amikor már Petr helyi szentként való tisztelete kialakult.¹² Ugyanakkor sokan a későbbi, 15. századi keletkezést részesítik előnyben.¹³ Szkripil azt hangsúlyozza, hogy ez a motívum, azaz hogy a tatár származású őst álmod lát, melyben templom vagy monostor alapítására kap isteni felszólítást és megbízást, a 15. század második felében vált általánossá.¹⁴ A Godunov család genealógiájában is az Arany Hordából kivándorló tatár őst, Cset kap megbízást a kosztromai lpatyjevszkij monostor alapítására.¹⁵
Itt két megjegyzést tennék. Először is, ha egy irodalmi motívum általánossá válik, nem jelenti azt, hogy előtte ne létezhetett volna. Másodszor, a hagiográfiai köntös, az álomlátás nem homályosíthatja el azt a tény, hogy az elbeszélés főhőse vagy a szentek életének aktuális főszereplője ne lehetett volna monostoralapító. Lev Dmitrijev árnyalt megfogalmazásával kell egyetértünk, amennyiben a legenda maga az elbeszélte eseményekhez közeli időben születhetett (a 13. század közepe és az 1320-as évek között), de mint irodalmi mű a *Poveszty* a 15. század második felében nyerte el végleges formáját.¹⁶
3. A szerzőség kérdésében nincs bizonyosság, nem tudjuk pontosan, ki írhatta. Abban a legtöbb kutató megegyezik, hogy Rosztovban kell keresni a szerzőt, mégpedig nagy valószínűséggel a Petrovszkij monostor egyik szerzetese személyében. A rosztovi részletek alapos ismerete erről tanúskodik, és a szerző egyértelmű elfoglaltsága a monostor és Petr utódai javára a rosztovi fejedelmekkel szemben szintén erre utal. Mivel 108 kézirat maradt fenn, melyek között sokszor feltűnő különbségek vannak, a kéziratok kritikai feldolgozása után talán többet tudhatunk meg a szerző személyéről.
4. Bár alapvetően helyes a történetben szereplő események kronológiája, néhány esetben korrekcióra szorul. Kirill rosztovi érsek a *Poveszty* szerint 6761-ben (azaz 1252/53-ban) járt először az Arany Hordában. A történeti adatok szerint ekkor még Batu kán volt az Arany Horda trónján, akit csak 1257-ben követett

11 Lásd az 5. jegyzetet fent.

12 Kljucsevszkij, 1871. 38–42.

13 Buszlajev, 1910. 155–169.; Dmitrijev, 1970. 244.; Szkripil, 1945. 354.; *Russzkije povesztyi*, 1958. 430–438.

14 Szkripil, 1945. 354.

15 A Szaburov, Godunov és Velkaminov-Zernov családok közös eredetét tárgyalja Veszelojszkij, 1969. 162–195. Itt Veszelojszkij egyértelműen elutasítja Cset, a tatár alapító atya történetiségét.

16 Dmitrijev, 1970. 244.

az öccse, Berke a trónon.¹⁷ Tehát vagy a datálás nem megfelelő, és Kirill csak 1257 után járhatott a Hordában, vagy ha a datálás jó, akkor a főpap még Batu kán uralkodása alatt járt először a Hordában. Az előbbi lehetőség valószínűbb, mivel egy rosztovi mondában 1261 szerepel Petr cárevicsnél, s ez az időszak már valóban Berke kán uralkodása alá esik.¹⁸

5. Rufina Dmitrijeva megjegyzi, hogy sem Péter, sem utódainak a neve nem szerepel más korabeli történeti forrásban, mint ahogy Petr cárevics eredeti tatár neve sem fordul elő.¹⁹ Viszont a 19. században rögzített, Artünov feljegyezte rosztovi történeti mondakörben fennmaradt Péter cárevics tatár neve is, még hozzá Dair Kajdagul formában,²⁰ akit Halim Berke fejedelem unokaöccsének, az elhunyt Ibrahim kán fiának nevez, akit Szartak kán testvérének tart. A mondai konfúzió itt teljes: Berke sohasem viselte a Halim nevet, Ibrahim kán a dzsingiszidák között ebben a korban nem létezett, hiszen mind a Halim, mind az Ibrahim név az arabból származik, és az első sporadikus konverziók az iszlámra, így Berkéé is, csak ebben a korban kezdődnek, Szartak kán pedig a második Dzsingisz-fi Batu fia volt, akinek testvérét, ha egyáltalán tényleg a testvére volt, akkor Ulagcsinak hívták. A mondában előforduló összes tatár névre való utalás tehát vagy anakronisztikus, vagy más, későbbi korból származik, így forrásértékük nincsen.

Különösen érdekes a Kajdagul elnevezés története, mivel ez nem más, mint a tatár Hudajkul kissé eltorzított alakja. A név a *hudá/hudaj* 'isten' jelentésű, egyébként perzsa eredetű tatár szóra megy vissza, a *kul* pedig '(rab)szolga' jelentésű szó a török nyelvekben, tehát a név jelentése 'Isten szolgája'. Ilyen típusú nevek mind a keresztény, mind az iszlám világban jól ismertek: az arab *Abdulláh* név ugyanazt jelenti, mint a tatár *Hudajkul*. De miért pont ez a név szerepel Petr eredeti neveként? A magyarázatot egy 250 évvel későbbi esemény adja meg világosan. 1506-ban II. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem nővérét, Jevdokiját feleségül vette a kazányi tatár Hudajkul cárevics (Ibrahim kán fia), keresztény néven Petr Ibragimovics, az Uszpenszkij szoborban a moszkvai Kremlben. Az eseményről a korabeli források részletesen tudósítanak.²¹ A névhasonlóság alapján a mondában nyilván Hudajkul/Petr esetét vetítették vissza Petr cárevics történetére, akinek így lett az „apja” Ibrahim kazányi kán. (Az ilyen időbeli eltolódások, a hasonló események egymásra vetítése gyakori jelenség minden mondakörben.) De még egy momentum hozzájárulhatott, hogy Hudajkul/Petr alakja rávetülhetett Dajir/Petr alakjára. Hudajkult ugyanis megkeresztelése előtt Rosztovba küldték a püspöki udvarba tanulni, és biztos, hogy Petr/Dajir mintájára választották neki a Petr nevet. Tehát először Petr cárevics mintájára „formázták meg” Petr/Hudajkult, így nem csoda, hogy a későbbi századok folyamán a rosz-

17 Berke kánra lásd: Vásáry, 2015.

18 *Szkazanyija Rosztova Velikogo*, 2007. 274.: *Szvjatoj Petr, carevics Ordünszkij. Ot Roszgyesztva Hrisztova 1261 leta.*

19 Dmitrijeva, 1989. 257.

20 *Szkazanyija Rosztova Velikogo*, 2007. 275.

21 Beljakov, 2011. 105–106.

tovi népi emlékezetben a két Petr összeolvadt.²² Petr Hudajkult mint az uralkodói család tagját a moszkvai Kremlben az Arhangelszkij szoborban temették el, ahol a sírja körüli freskók felidézik Petr cárevics alakját és legendájának egyes jeleneteit.²³ Tehát Petr cárevics és Petr/Hudajkul alakját már a 16. században összekapcsolták, mint hasonló sorsú kereszténnyé lett tatár előkelőket.

A Dajir név viszont, ha más forrásból nem is ismerjük, Petr vonatkozásában nem kizárt, mivel elterjedt és ismert mongol név volt a 13. században, amikor még a dzsingiszida vezető réteg nyelvileg nem törökösödött el.²⁴ Az tény viszont, hogy a Mongolok Titkos Történetéből és Rasidaddin perzsa történetíró Dzsingisz fiainak nagyon részletes családfáját tartalmazó művéből nem ismerjük e nevet. Ez önmagában azonban semmit sem jelent, mivel az ezekben a művekben felsorolt számos dzsingiszida a mongol történelem szereplője volt, s a kisebb szerepekhez jutott, vagy egyáltalán semmi lényeges funkciót nem betöltő dzsingiszidák tucatjai kimaradtak a hivatalos genealógiákból. Rasidaddin például megjegyzi: megbízható forrásokból tudja, hogy az elsőszülött Dzsocsinak mintegy negyven gyermeke volt, és számtalan unokája, akikről nincs közelebbi értesülése.²⁵

De akkor ki lehetett Dajir/Petr cárevics atyja? A legidősebb Dzsingisz-finek, Dzsocsinak 13 számontartott fia volt, köztük az elsőszülött Orda-Icsen, a másodszületett Batu kán, aki a nyugati mongol uluszt állammá szervezte, valamint maga Berke kán, előbbieik öccse, akinek nem volt gyermeke, és akinek az unokaöccse volt Petr. Jurij Szeleznyov Dzsocsi ötödik fiának, Sejbánnak tizenkettedik fiát, az utód nélkül meghalt Konicsit sejtí Petr alakja mögött, de feltevését semmivel sem tudja valószínűsíteni.²⁶ Az utóbbi időben az elsőszülött Orda-Icsen neve fel-felbukkan internetes honlapokon mint Petr esetleges apja, de a komoly szakirodalomban ennek semmi nyoma, és semmivel sem igazolható.²⁷ A legvalószínűbb, hogy sohasem fogunk közelebbit megtudni a feltehetőleg Dajir nevet viselő cárevicsről, mivel a keleti történeti források Dzsingisz családfájában csak azokról a dzsingiszidákról írnak, akik valamilyen szerepet játszottak a birodalomban. Ahogy fentebb említettük, soknak a neve sem maradt fenn; feltehetőleg Dajir közelebbi családi hátterét a tizenhárom dzsocsida fiú és leszármazottai között ennél közelebbiről sohasem fogjuk tudni meghatározni.

22 Beljakov, 2011. 90.

23 Szamojllova, 1995. Vö. még Melnyik, 2012.

24 A mongol történelem első fél évszázadából e néven a következő személyeket ismerjük forrásszerűen: 1. Dajir Uszun, merkit törzsfő (MTT, §§ 102., 105., 109., 1101., 117., 197.); 2. Dajir, Dzsingisz kán első, a mongol törzseket egyesítő 1206-os királtján a 95 újonnan kinevezett ezredek egyike; 3. Dajir, a kereit Ong-kán parancsnoka (Ras. 67.); 4. Dajir, Ögödej kongkoton nemből származó ezredese (Ras. 90., 280.); 5. Dajir Bahadur, mongol harcos az elővédnél Buhara ostrománál (1220), később Kásmírba és Indiába került Hülegü fennhatósága alá (Ras. 246., 478).

25 Ras. 348.

26 Szeleznyov, 2009. 106.

27 Így a Wikipédia szócikkében is, forrásmegjelölés nélkül: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пётр_Ордынский #cite.

6. Érdekes kérdést vet fel Petr feleségének a személye. A történet szerint Petr egy tatár előkelő lányát kapta feleségül, és itt felmerül, hogy egy keresztység nélküli, „pogány” tatár nőt lehetett-e feleségnek elismerni és egyházi áldásban részesíteni a párt. A válasz nyilván a nem. Az évkönyvek és a rosztovi mondakör megőrzött több adatot a 13. század közepi Rosztov tatár betelepülőiről. Gleb Vaszilkovics rosztovi, majd belozerszki fejedelemnek a felesége tatár volt („Feodora tatarka”), egy hordai előkelőnek, Szartaknak a lánya (a Szartak név nem volt ritka, és valószínűleg ennek a tatár előkelőnek nem volt köze Batu fiához, Szartakhoz). Kirill püspök, Szarjából megtérve, az ifjú cárevicset ennek a tatár származású Feodorának a kezére adta, akinek palotájában (*tyerem*) kezdte Petr a keresztény tanítást elsajátítani. A fejedelem, akinek felesége tehát tatár származású volt, szintén egy tatár előkelő lányát választotta Petrnek feleségül, mivel az idő tájt éltek tatár előkelők Rosztovban („князь же поим ему от великих вельмож невесту, беша бо тогда в Ростове ординстии вельможи”). Az egyik *zityije* kéziratvariáns szerint Petr menyasszonyának már atyja is keresztény tatár volt („преже быше въ веру пришедь”).²⁸ Petr tatár származású feleségének tatár neve nem ismert, a rosztovi mondában megőrzött név nyilván anakronisztikus, mivel a monda tévesen a 14. századi Arany Horda-i uralkodó Özbek kán nővérének Koncsaka nevét adja meg Petr felesége nevéként, aki Agafja néven lett Jurij Danyilovics moszkvai és vlagyimiri nagyfejedelem második felesége.²⁹ A rosztovi monda Petr tatár feleségének keresztény nevét Feodulijaként adja meg, ez a név azonban más forrásból eddig nem került elő.³⁰
7. A *Poveszty* megőrzött olyan momentumokat, szokásokat, melyek egyértelműen a korabeli tatár világra utalnak, így ezek csak növelik a forrás hitelességét. Ilyen az, hogy Petr szerette a tatár előkelők által sokat űzött vadászatot; álomba merülése és látomása is egy ilyen vadászat alkalmából történt („и царския своя не преставаая утехы: бе выездя при езере ростовстем птицами ловя”). Ljuba Grinberg hívta fel a figyelmet, hogy a telekvásárlás során a földterület kijelölése kötéllel, árokással és az árokba helyezett pénzérmével történt. Ennek a földmetszentalési mongol rituális szokásnak a meglétét Grinberg meggyőzően bizonyítja.³¹
8. Egy másik érdekes tatár hatás is felfedezhető az elbeszélésben, amit Charles Halperin vett észre.³² Petr dédunokája, Ignat az 1322-es tatár betöréskor Ahmül és a tatárokat saját törzsének és rokonainak nevezte („Наше есть племя и сродичи”), szemben a rosztovi hercegekkel, akik szerint Petr leszármazottai nem az ő vérük („не наша кость”). Ahmül pedig, miután fiát Prohor püspök csodálatosan meggyógyította, hálát ad a püspöknek és Ignatnak is, aki megmentette a várost, uralkodói vérből valónak, velük egy nemzetségbelinek nevezve. Biztatja, hogy baj esetén csak forduljon hozzá („Благословен же и ты,

28 Kljucsevszkij, 1871. 41.

29 Szeleznyov, 2009. 107.

30 *Szkazanyija Rosztova Velikogo*, 2007. 300–302.

31 Grinberg, 2011. 666–671.

32 Halperin, 1975. 335.

Игнате, иже упасе люди своя и соблюде град сей. Царева кость, наше племя, еже та zde будет обида, да не ленися ити до нас”). Amit most vérnek fordítottunk, az szóról szóra csontot (*koszty*) jelent. Ami a „csont” szónak „rokon, egy vérből/nemzetségből való” jelentését illeti, az az óoroszban sehol sem fordul elő, Izmail Szreznyevszkij nagy óoroszb szótárában egyedül csak a Petr-életrajzban szereplő adatot említi.³³ Nem más ez, mint a mongol *yasun* és/vagy török *süngük* „csont” szónak az orosz tükörfordítása, ugyanis a mongolban és a törökben a nemzetségi, törzsi összetartozást nem a vér, hanem a *csont* szóval fejezték ki.³⁴

9. Az előbbi pontban elemzett, a *csont* szóval kifejezett vérségi, nemzetségi összetartozás tatár elvét végig megfigyelhetjük a *zsityijében*. A dzsingiszida Petr utódai még negyedíziglen, már keresztényként is őrizték Dzsingisz nemzetségéhez való tartozásuk tudatát, ami határozott előnyt jelentett nekik a rosztovi fejedelmekkel és elittel való összeütközéseik során. Az Arany Hordából jövő hivatalnokok, követek rendre nekik adnak igazat birtokvitáikban, melyeket a monostor melletti tó halászati jogának (*rübnaja lovlja*) ügyében folytattak a rosztovi fejedelmekkel.³⁵ A dzsingiszida nemzetségi elv tekintélyt jelentett az oroszoknál is, sőt az orosz egyházban is: egy kereszténynek megtért mongol-tatár dzsingiszida előkelőbbnek, fentebb állónak bizonyult bármilyen fejedelmi vagy hercegi vérből származó orosz szemben. Nem véletlen, hogy a császári (cári) címet csak 1547-ben tudta felvenni IV. (Rettegett) Iván. Egy dzsingiszida kánfi, azaz cárevics rangban többet nyomott a latban, mint egy orosz nagyfejedelem.
10. Mindezt különösen jól illusztrálja az Ahmül-epizód a történet végén, amely egy igazolható történeti esemény megörökítése. Ahmül az Arany Horda hadvezére volt, aki több alkalommal járt orosz földön követségben és büntető hadjárat során egyaránt.³⁶ 1318-ban Vlagyimirba ment a nagyfejedelemmel közölni, hogy a kán a Hordába rendelte magához raporra. 1322-ben követként jelent meg ismét, ez alkalommal Jurij Danyilovics moszkvai fejedelmet kellett a Hordába rendelnie. Az orosz évkönyvek számos alkalommal írnak róla, egyértelműen kegyetlen színben feltüntetve a követet. Elfoglalta Jaroszlavlot, sok embert megölt és készült Rosztov bevételére is, ami végül nem sikerült. S hogy miért nem, éppen a *Poveszty* története teszi világossá. Petr dédunokája Ignat Prohor püspökkel, a papsággal és a néppel Ahmül elé vonult és feltárta tatár származását, Ahmült és a tatárokat saját törzsének és rokonainak nevezve („Наше есть племя и сродичи”). Ignat közli még Ahmüllel, hogy a terület, melyet dédapja vett meg, a káné és Ahmülé is („А се есть

33 Szreznyevszkij, 1893. 1297.

34 A mongol *yasun* „csont” szóra és a nemzetségi összetartozás kifejezésére való használatát lásd: Doerfer, 1963. 553. A korabeli arab és perzsa nyelvű források szintén a „csont” jelentésű szavakat használják a mongolok vonatkozásában, ami éppúgy a mongolból való tükörfordítás, mint az orosz szó.

35 Még a 17. század közepén is őrizte a rosztovi Petrovskij monostor a Petr cárevics óta meglévő halászati jogát a rosztovi tóban, vö. Mihail Fjodorovics cár e témájú oklevelét 1645-ből: *Gramota*, 1645.

36 Szeleznyov, 2009. 107. az évkönyvek összes adatával.

село царево и твое, господине”). Miután a tatár vezér szimpátiáját így felkellették, a *Poveszty* még Ahmül egyik fiának Prohor püspök kezeitől való csodálatos gyógyulását is hozzáfűzi a történethez, ami ugyanolyan hagiográfiai elem, mint a történet elején Kirill püspök gyógyításai voltak. Ezután hangzanak el Ahmül dicsérő szavai, melyek külön kiemelik Ignat uralkodói származását („царева кость, наше племя”). Tehát Petr családjának dzsingiszida származása még dédunokájának idejében, az 1320-as években is olyan tekintélyt biztosított, hogy a tatárok Rosztov városát is megkímélték emiatt. Ami külön érdekes: a dzsingiszida származás volt a legfontosabb társadalmi tény, ami felülírta a valósi hovatartozást is: egy dzsingiszida lehetett muszlim, keresztény, buddhista, taoista (mindre van példánk a Kínától a Kárpátokig húzódó mongol világbirodalom területéről), akkor is elsősorban Dzsingisz kán leszármazottja maradt.

Mindaz, amit a tatár történeti vonatkozásokról az 5–8. pont alatt elmondtunk, megerősíti azt, hogy a tatár hódítás első évtizedeiben Rosztov különösen fontos szerepet játszott az alakuló tatár–oroszlkapcsolatokban. A rosztovi fejedelmek közül többnek tatár felesége volt. Így Gleb Vaszilkovics fejedelem a kán rokonát vette feleségül a Hordában.³⁷ Borisz Vaszilkovics fia, Konsztantyin második felesége szintén tatár asszony volt.³⁸ Borisz és Gleb Vaszilkovics gyakran járt a Hordában; Borisz Vaszilkovics, Mihail Glebovics és Konsztantyin Boriszovics a Hordában halt meg.³⁹ Ezenkívül tatár helynevek találhatók a Rosztovi Fejedelemség területén, főleg a déli részen, a Karasi volosztyhoz közel, ahol a rosztovi Petrovszkij monostor földjei voltak találhatóak (Karas, Iklar, Otlar, Asztrjukovo). Mindezek alapján mondja teljes joggal Szergej Sztrelnyikov, hogy Petr legendája teljesen hiteles történeti adatokat tartalmazhat.⁴⁰

A Csirikovok családfája

Miután áttekintettük a *Poveszty* műfaját, keletkezési idejét, szerzőségét, a történetben található események kronológiáját és a tatár vonatkozásokat illető kérdéseket, rátérhetünk a genealógiai kérdésekre. Ennek a különleges, történeti és hagiográfiai elemeket vegyesen tartalmazó történetnek, a *Poveszty*nek ugyanis genealógiai vonatkozásai is vannak. Nemcsak a főhős Petr életét és csodáit tartalmazza, hanem Petr után negyedízigen, egészen Petr dédunokájáig, Ignatig nyomon követi a család történetét. Ignat apja Jurij, annak apja Lázár, annak apja Petr volt. De Ignatnál tovább nincs közvetlen forrásunk a családra. Hogy koherens családfával rendelkezünk mégis, az annak köszönhető, hogy a későbbi orosz genealógiák között van egy, a Csirikov családé, amely Petr cárevicstől eredezteti magát. A Csirikovok első hiteles családfája a 17. század végén keletkezett, amikor a *mesztnyicsesztvo* 1682-ben történt meg-

37 *Lavr. let.* 524.

38 *Lavr. let.* 528.

39 *Lavr. let.* 525., 527., 529.

40 Sztrelnyikov, 2009. 64–67.

szüntetése után a nemesi családokat kötelezték, hogy adják be családfájukat és családi irataik másolatát. Így született a *Barhatnaja knyiga* (az Orosz Állam bojár és nemesi családjainak genealógiai könyve), amely az 1555–1556-os *Goszudarev rodoszlovecet* (az orosz fejedelmi és bojári családok genealógiai könyvét) és a 16–17. századi genealógiai összeírásokat foglalta magában, melyeket 1682–1687-ben adtak be a nemesi családok. Ennek a felhívásnak nem az összes nemesi család tett eleget, így bár a legtöbb családfa megvan, egyes családok kimaradtak.⁴¹

A *Barhatnaja knyiga* szerint a Csirikov család tatár eredetű volt („iz tatar”),⁴² és egyik ősiük, Petr Ignatyjevics Csirikov Dmitrij Donszkoj oldalán harcolt a kulikovói csatában 1380-ban.⁴³ Megjegyzendő, hogy a *Barhatnaja knyiga* minden esetben feltünteti a család származását (orosz, lengyel–litván, nyugat-európai, tatár és más keleti, meghatározatlan), a leírás nem minden esetben megbízható, gyakran legendás elemek keverednek bele, de a Csirikov család leszármazását Petr cárevicstől a fentebb ismertetett korabeli történeti források és a *Barhatnaja knyiga* alapján megbízhatónak tartja a kutatás. Az eredetet mindig a *vüjezd* szóval jelzik, ami azt mutatja, hogy honnan származik a család. A 15–16. századi számos tatár *vüjezd* között az orosz nemességben a Csirikov család őséé volt a legkorábbi, méghozzá a család egy dzsingiszida orosz szenttel büszkélkedhetett.⁴⁴ A Csirikov család a 20. századig prominens szerepet játszott az orosz történelem folyamán.

A Povesztyben Petr dédunokájával fejeződik be a történet, míg a 17. századi családfa, miután megemlíti az első négy íz tagjait (Petr → Lazar → Jurij → Ignatyij), Ignatyij fiával, Petrral folytatja, aki 1390-ban részt vett a kulikovói csatában, és aki a genealógiai feljegyzés szerint először kezdte a Csirikov családnevet viselni. Nemrégiben jelentek meg Szergej Sztrelnyikov alapvető kutatásai, melyek új források, elsősorban több *szinogyik* feltárásával és értelmezésével lényegesen bővítették az 1380 előtti nemzedékekről alkotott képünket.⁴⁵ Most csak a főbb új eredményeket említem, a részletes adatolás és bizonyítás megtalálható Sztrelnyikov fentebb hivatkozott könyvében.

Petr unokája, Jurij a *szinogyik*ban Georgij Baszkak néven szerepel, és úgy tűnik, hogy a *baszkak* itt tényleg azt jelenti, hogy Petr unokája káni adóbeszedőként működött Rosztovban. Itt is azt láthatjuk, hogy a Petrov-klán kereszténysége nem írta felül az előkelő dzsingiszida származást. Egy dzsingiszida keresztényként is

41 Erről a folyamatról és részletes történetéről, alapos levéltári kutatásokkal alátámasztva lásd: Antonov, 1996. A Csirikovokról szóló genealógiai feljegyzések (*rodoszlovnüje roszpisi*) pontos adatai, levéltári jelzetekkel együtt: Antonov, 1996. 330–331. A család két tagja, Andrej Csirikov és Ivan Csirikov különböző időben (az előbbi 1686–1688-ban, az utóbbi 1686. március 18-án) adta be családfáját.

42 BK 2. 401., 423. Ugyanígy: OG 3. 21., mely megjegyzi, a szent ős élete (*szityije*) a *Csetyi Minyeában* megtalálható, a szent ünnepnapjának dátumánál, június 30. alatt.

43 Veszeloovszkij, 1974. 355. Maga a Csirikov családnév az „egyfajta csizma/cipő” jelentésű *csiriki* (változatok *csarüki*, *csarki*, *csarü*) ragadványnévből jöhet, amely különböző orosz nyelvjárásokban megvan (Sipova, 1976. 377–378., 394.). A családnévnek semmi köze a török-tatár *cserig* „sereg” szóhoz, mellyel Nyikolaj Baszkakov hozta össze teljesen elhibázott koncepciójú könyvében (Baszkakov, 1979. 117–118. No. 62.), majd nyomában, hasonlóan tévesen Alfred Halikov (Halikov, 1992. 180–181. No. 468.).

44 Beljakov, 2011. 51. 3. j.

45 Sztrelnyikov, 2009. 63–68.

részesült a káni család különös karizmájában. Az is kiderült Sztrelnyikov kutatásai alapján, hogy Jurijnak (*alias* Georgij Baszkaknak) az elsőszülött fiú Ignaton kívül még két fia volt, Mark és Jurij, akiknek további gyermekei voltak: Marknak két fia, Alekszandr és Venyiamin, Jurijnak Danyilo, s tudunk még Venyiamin fiáról, Gavrilóról. Külön érdekesség, hogy Georgij Baszkaknak és két fiának, Marknak és Jurijnak a felesége neve is fel van jegyezve, ami a hagyományos genealógiákban a legritkább (általában csak a fiúvonalat tüntetik fel). Mindennek a jelentősége az, hogy Petr cárevics leszármazottainak száma jóval népesebb, semhogy a Csirikov családra korlátoznánk azt. Ugyanis Ignatnak két testvére volt, Mark és Jurij és azok leszármazottai, akik nem viselték a Csirikov nevet, melyet csak az ötödik nemzedékben vett fel Petr cárevics ükunokája, Petr Ignatovics. Tehát a rosztovi nemesség között több nemesi család is Petr leszármazottja lehet, de ezek nem őrizték meg Petrtől való származásukat úgy, mint a Csirikov család.

Visszatérve a *Barhatnaja knyiga* anyagához, hozzá kell tennünk, hogy egy-egy család iratanyaga nem mindig maradt fenn eredetiben, így a Csirikové sem. Viszont szerencsére, sok más család elveszett irataihoz hasonlóan, a 18. században több alkalommal másolatok készültek a Nagy Péter cár által létrehozott *Geroldmejsztyerszkaja kontora* (GK, a Szenátus heraldikai hivatala) számára, s ennek alapján a családi genealógiák jól rekonstruálhatók. Először 1756-ban, majd az 1780-as években készültek másolatok a Csirikov család két beadott iratáról.⁴⁶

A következőkben felrajzolom a Csirikovok családfáját a 15. század végéig, a Csirikov család genealógiájának a *Geroldmejsztyerszkaja kontorában* levő négy példánya közül az egyik alapján.⁴⁷ A családfában a genealógiai feljegyzésben (*roszpisz*) nem szereplő pár személy is helyet kap (szám szerint hat darab), akiknek létét és kapcsolatát a Csirikovokhoz, mint Petr cárevics leszármazottait, Szergej Sztrelnyikov előzőleg ismertetett fontos kutatásai tárták fel. Ezek később más családneveken élhettek tovább; megkülönböztetésül a Csirikovok adataitól, ezek nincsenek félkövérrel szedve.

46 A heraldikai hivatal anyagai, így a Csirikovok beadványai is, az RGADA-ban található. Andrej Csirikov családi összeírása (1686–1688): GK-1, kn. 449, ff. 520r–521r. (1756) és GK-1, kn. 241, ff. 993r–995v. (1780 k.); Ivan Csirikov családi összeírása: GK-1, kn. 449, ff. 522v–524v. (1756) és GK-1, kn. 241, ff. 504r–506v., 978r–982r. (1780 k.).

47 Eddig nem kiadott anyag: RGADA, фонд 286, опись 1, единица хранения 241, листы 993–997.

	I.	
1. Petr		
	II.	
2. Lazar Petrovics		1.
	III.	
3. Jurij Lazarevics/Georgij Baszkak		2.
	IV.	
4. Ignatyij Jurjevics		3.
5. Mark Ignatyjevics		4.
6. Jurij Ignatyjevics		4.
	V.	
7. Petr Ignatyjevics Csirikov (Az első a családban, aki a Csirikov családnevet használta)		4.
8. Alekszandr Markovics		5.
9. Venyiamin Markovics		5.
10. Danyilo Jurjevics		6.
	VI.	
11. Ivan Petrovics		7.
12. Gavriilo Venyiaminovics		9.
	VII.	
13. Fedor Ivanovics		11.

FÜGGELÉK

Род Чириковых

РГАДА, ф. 286, оп. 1, ед. хр. 241, лл. 993–997.

(993) Как ходил в Орду Беркаю царю Кирил епископ ростовский исправлени ради церковных и тут излюбил православную веру племянник Беркая царя, и с Кирилом епископом ростовским прииде тайно в Ростов и крестился в православную веру, а во крещении имя ему Петр, и о том свидетельствует в житии ево Петрове. А у Петра сын Лазарь, а у Лаз[ар]я сын Юрья, у Юрья сын Игнати, у Игнатья сын Петр почал писатца Чириков. И бысть с великим князем Дмитрием Ивановичем против Мамайя в сторожевом полку, и том свидетельствует летописная книга и печатная киевская кроника, что зовут

(993об) Синописис.⁴⁸ А у Петра Иван, а у Ивана сын Федор, а у Федора дети Власей да Никифор. И Власей был у великого князя Андрея Васильевича Углецкого боярин и как князь великий Андрей Васильевич отступил от брата своего великого князя Ивана Васильевича всеа Русии самодержца и в то время приде на Русь царь Ахмат и стоял на Угре, а князь великий Иван Васильевич стоял в Кременске, и тут пришел к нему брат его великий князь Андрей Васильевич и смирился з братом своим с великим князем Иваном Васильевичем. И он Власей Федорович Чириков прииде с нимже со князем Андреем Васильевичем. А как набежал царь Ахмат и великий князь Иван Васильевич пришед к Москве положил опалу на брата своего на князя Андрея Васильевича и велел посадить в полату, а детей ево князя

(994) Дмитрея Андреевича да князя Ивана Андреевича сослал на Вологду, а Власья Федоровича Чирикова сослал в Муром, и в Муроме умре. А сына ево Семена сослал в Ярославль и з женою и з детми, и был в той опале и до представления великого князя Ивана Васильевича всеа Русии самодержца. И после великого князя Ивана Васильевича великий князь Василей Ивановичь всеа Русии пожаловал ему Семену и сыну ево Костянтину зовому Коньсте вотчины ис черных своих волостей, и о том дал свои жаловнныя грамоты за красными печатми. 19 году а и (?) запалы взять не велел для того, что дети великого князя Андрея Васильевича Углецкого, князь Дмитрей Андреевичь да князь Иван Андреевичь еще были

(994об) живы. А у Семена дети Костянтин да Семен рекомы Гневаш да Иван, а у Семена дети Андрей бездетен да Гаврила да Мелентей завомый Третьяк. А у Гаврила дети Петр да Иван, у Третьяка Ма[н]уил да Кирила бездетны, да Илья да Иван. У Петра дети Федор бездетен да Василей. А у Ивана дети окольникей Андрей Иванович да окольникей и намесник алонецкой Илья Иванович а послан к салтану турскому великим послом, и на пути на Дону умре, да Михайло бездетен. А у Василья у Петрова сына сын Григорей, а у окольника Илья Иванова сын Михайло великого государя царя и великого князя Иоанна Алексеевича в комноте в стольниках. А у Ильи Третьякова сына дети Данило да Федор бездетен. А у Ивана Третьякова сына сын Гаврила. А у Данила

(995) Ильина сына дети Иван да Степан да Иван же. А у Гаврила Иоанова сына дети Яков да Осип, а у третьева Семенова сына Власьевица у Ивана сын Кипреян прозвище Назим. А у Кипреяна сын Степан, а у Степана дети Андрей да Григорей да Лука. А от другова Федорова сына Ивановича от Власьева брата от Никифора Федоровича два сына Никита да Алексей. И Никиты три сына Яков да Иван да Михаила, от Алексея сын Невежа бездетен. А от Якова Микитина сына четыре сына Яков да Степан да Микифор да Федор. А у Якова Яковлева сына сын Марко, у Марка Яковлева сына два

48 А hivatkozott kijeви krónika nem más, mint az 1674-ben Kijevben kiadott Szinopszisz Kijevszkij (Синописис, или Краткое собрание от различных летописцев о начале славяно-російскаго народа и первоначальных князьях богоспасаемаго града Кіева), az orosz krónikák alapján készített történeti kompiláció. Rendkívül népszerű volt, utolsó kiadása 1861-ben jelent meg Kijevben.

сына Родион да Борис в стольниках. У Родивона Маркова сына два сына Илья да Иван, оба в стольниках. У другова у Маркова сына у Бориса два сына Иоан да Кирило, оба в стольниках. А от другова Яковлева сына от Степана сын Степан бездетен. А от третьева Яковлева сына от Микифора сына Кузма бездетен. А от четвертого от Яковлева сына от Федора

(99506) сын Петр. А от Петра два сына Иев да Иван, оба бездетны. А которые пошли от Ивана да от Михаила Никитиных детей, и те поколенью своему роспись принесут сами. А живых ныне того сын, а кроме того роду нашего никого нет.

(99506–996) Список з грамоты ... [Vaszilij Ivanovics nagyfejedelem Szemen Vlaszjevicsnek adott, 7019. (1511.) február 25-én kelt oklevelének másolata]

(996–997) Список з грамоты ... [Vaszilij Ivanovics nagyfejedelem Kosztya Szemenovicsnak adott, 7019. (1511.) február 25-én kelt oklevelének másolata]

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

RGADA

Российский государственный архив древних актов (РГАДА) [Régi Íratok Oroszországi Állami Levéltára], Moszkva. фонд 286, опись 1, единица хранения 241, лл. 993–997.

2. Kiadott források

ВК

1787 *Родословная книга князей и дворян российских и выезжих, содержащая в себе: 1) Родословную книгу, собранную и сочиненную в Розряде при царе Феодоре Алексеевиче и по временам дополняемую, и которая известна под названием Бархатной книги...* Москва, 1787.

Gramota

1645 Грамота от 7163 (1645) г. Царя Михаила Феодоровича о рыбных ловлях в Ростовском озере. In: *Ярославские епархиальные ведомости*, 1893. 35. sz. Часть неофициальная, 550–552.

Lavr. let.

1928 *Полное собрание русских летописей*. Том 1. *Лаврентьевская летопись*. Вып. 3. Приложения. *Продолжение Суздальской летописи по Академическому списку*. Ленинград, 1928.

МТТ

1962 *A Mongolok Titkos Története*. Ford. és komm. Ligeti Lajos. Bp., 1962.

ОГ

1798–1917 *Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи*. 1–21. Санкт-Петербург, 1798–1917. <https://gerbovnik.ru> (letöltés: 2023. június 20.).

Ras.

1998–1999 *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*. I–III. *Rashiduddin: A History of the Mongols*. I–III. English translation & annotation by. W. M. Thackston. Cambridge, Mass., 1998–1999. (Sources of Oriental Languages & Literatures, 45.)

Russzkije povesztyi

1958 *Русские повести XV–XVI веков. Тексты и переводы.* Сост.: М. О. Скрипиль. Москва–Ленинград, 1958.

Szkazanyija Rosztova Velikogo

2007 *Сказания Ростова Великого, записанные Александром Артыновым.* Составление, предисловие, комментарии Ю. К. Бегунова. Изд. 2-е дополненное, Москва, 2007.

Zsityije szvjatogo otca Kirila

1859 Житие святого отца Кирила архиепископа ростовского. In: *Православный Собеседник.* Казань, 1859. Часть I. 360–376.

3. Szakirodalom

Antonov

1996 Антонов, А. В.: *Родословные росписи конца XVII в.* Москва, 1996. (Исследования по русской истории, 6.)

Baszkakov

1979 Баскаков, Н. А.: *Русские фамилии тюркского происхождения.* Москва, 1979.

Begunov

1997 Бегунов, Ю. К.: Александр Яковлевич Артынов и его сказочные повести. In: *Карабиха. Историко-литературный сборник, 3.* Сост.: Б. В. Мельгунов. Ярославль, 1997. 292–309.

Beljakov

2011 Беляков, А. В.: *Чингисиды в России XV–XVII веков. Просопографическое исследование.* Рязань, 2011.

Beljakova

1988 Белякова, М. М.: Некоторые наблюдения над отражением исторических фактов в «Повести о Петре, царевиче Ордынском». In: *Литература Древней Руси. Источниковедение.* Отв. ред.: Д. С. Лихачёв. Ленинград, 1988. 77–81.

1993 Белякова, М. М.: «Повесть о Петре, царевиче ордынском» в историко-литературном контексте (к вопросу о датировке произведения). In: *Труды Отдела древнерусской литературы, 46.* (1993) 74–84.

Buszlajev

1910 Буслаев, Ф. И.: Смоленская легенда о св. Меркурии и ростовская о Петре царевиче Ордынском. In: Буслаев, Ф. И.: *Сочинения.* Том 2. *Сочинения по археологии и истории искусства.* Санкт-Петербург, 1910. 151–198.

Csufarovszkij

1902 Чуфаровский, Николай: *Ростовский Петровский монастырь и его основатель преподобный Петр царевич.* Одесса, 1902.

Dmitrijev

1970 Дмитриев, Л. А.: Сюжетное повествование в житийных памятниках конца XIII–XV веков. In: *Истоки русской беллетристики. Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе.* Отв. ред.: Я. С. Лурье. Ленинград, 1970. 208–263.

Dmitrijev–Lihacsov

1984 *Памятники литературы Древней Руси.* [Вып. 6.] *Конец XV – первая половина XVI века.* Составление и общая редакция Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва, 1984.

Dmitrijeva

1989 Дмитриева, Р. П.: Повесть о Петре, царевиче ордынском. In: *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 2. Вторая половина XIV–XVI вв. Ч. 2. Л–Я. Отв. ред.: Д. С. Лихачев. Ленинград, 1989. 256–259.

Doerfer

1963 Doerfer, Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*. Bd. I. *Mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden, 1963.

Golubinszkij

1903 Голубинский, Е. Е.: *История канонизации святых в русской церкви*. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1903.

Grinberg

2011 Grinberg, Lyuba: From Mongol Prince to Russian Saint. A Neglected 15th-Century Russian Source on the Mongol Land Consecration Ritual. In: *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, 12. (2011) 3. sz. 647–673.

Halikov

1992 Халиков, А. Х.: *500 русских фамилий болгаро-татарского происхождения. Болгар-татар чыгышлы 500 рус фамилиясе*. Казань, 1992.

Halperin

1975 Halperin, Charles J.: A Chingissid Saint of Russian Orthodox Church: "The Life of Peter, Tsarevich of the Horde". In: *Canadian-American Slavic Studies*, 9. (1975) 3. sz. 324–335.

Kljucsevszkij

1871 Ключевский, В. О.: *Древнерусские жития святых как исторический источник*. Москва, 1871. [Új kiadás 1988.]

Krivosejev

1999 Кривошеев, Ю. В.: *Русь и монголы. Исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIII вв.* Санкт-Петербург, 1999.

2002 Кривошеев, Ю. В.: Ордынский царевич Петр и его род. Некоторые бытовые и религиозные черты пребывания монголо-татар на Руси. In: *Университетский историк* [Санкт-Петербург], 1. (2002) 118–125.

Levszkaja

2016 Левская, В. В.: Коллекция документов иеромонаха Валентина (Ляхоцкого) из собрания музея «Ростовский кремль». In: *Сообщения Ростовского музея*, 21. (2016) 289–301.

Ljahotszkij

1912 Ляхотский, Валентин: *Преподобный Петр царевич и основанный им Ростовский Петровский монастырь*. Ростов-Ярославский, 1912.

Melnyik

2002 Мельник, А. Г.: К истории почитания ростовского святого Петра царевича в XV – середине XVIII вв. In: *IX Золотаревские чтения. Материалы научной конференции (29–30 октября 2002 г.)*. Ред.: А. М. Селиванов. Рыбинск, 2002. 95–97.

2003 Мельник, А. Г.: К вопросу о времени возникновения «Повести о Петре, царевича ордынском». In: *Труды Отдела древнерусской литературы*, 53. (2003) 626–627.

2007 Мельник, А. Г.: Надгробная икона ростовского святого Петра царевича в житии конца XVII века. In: *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 1. (2007) 104–115.

2012 Мельник, А. Г.: Иконография ростовского святого Петра царевича. In: *История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 2011 г.* Ростов, 2012. 100–125.

Sipova

1976 Шипова, Е. Н.: *Словарь тюркизмов в русском языке*. Алма-Ата, 1976.

Szamojlova

1995 Самойлова, Т. Е.: Сюжет о Петре, царевиче Ордынском в системе росписи Архангельского собора Московского Кремля. Смысл и значение. In: *История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 1994 г.* Ростов, 1995. 133–137.

Szeleznyov

2009 Селезнев, Ю. В.: *Элита Золотой Орды*. Казань, 2009.

Szkripil

1945 Скрипиль, М. О.: Повесть о Петре, царевиче Ордынском. In: *История русской литературы*. Москва–Ленинград, 1945. Том II/1. 350–357.

Szreznjevskij

1893 Срезневский, И. И.: *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Том 1. А – К. Санкт-Петербург, 1893.

Sztrelnyikov

2009 Стрельников, С. В.: *Землевладение в Ростовском крае в XIV – первой трети XVII века*. Москва–Санкт-Петербург, 2009.

Vásáry

2015 Vásáry, István: Berke b. Jochi Khān. In: *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. III. Eds.: Kate Fleet – Gudrun Krämer – Denis Matringe et alii. Leiden–Boston, 2015. 44–47.

Veszelojszkij

1969 Веселовский, С. Б.: *Исследования по истории класса служивых землевладельцев*. Москва, 1969.1974 Веселовский, С. Б.: *Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии*. Подгот. к печ. Э. Г. Чумаченко; ред.: В. И. Буганов, Б. В. Левшин. Москва, 1974.

ISTVÁN VÁSÁRY

PETER ORDYNSKY, SAINT OF THE RUSSIAN CHURCH
AND THE GENEALOGY OF THE CHIRIKOV

One of the most original works of Old Russian literature is the *Povest' o Petre, tsareviche Ordynskom*. The story takes place between the 1250s and 1320s, i.e. during the first period of the Tatar Yoke (*tatarskoe igo*) of the Russian principalities. For the history of early Tatar–Russian relations, it is a fairly reliable source. The main hero of the story is a prince from the Golden Horde who converted to Christianity in Rostov, then he founded a monastery and since the 14th century is venerated as a saint of the Russian Church. He and his descendants became integrated into the Russian elite. The work is a peculiar mixture of historical narrative (*povest'*) and the lives of saints (*zhitie*), which provides a remarkable insight into the history of contemporary life and Tatar–Russian relations. The legend itself may have been created at a time close to the narrated events, but as a literary work the *Povest'* acquired its final form in the second half of the 15th century. The article first presents the narrative, then tries to find answers to a couple of philological and historical questions raised by the text and shed light on the historicity of the Tatar background. Finally, the article traces the genealogy of the Chirikov family until the end of the 15th century, who, according to the Russian genealogical tradition, descended from Tsarevich Peter.

Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és kora újkori Európában¹

A Debreceni Egyetemen működő, Tématerületi Kiválósági Program Lendület Magyarország a középkori Európában elnevezésű kutatócsoport *Memoria Hungariae* sorozatának 13. kötete 2021-ben látott napvilágot *Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és kora újkori Európában* címmel. A tanulmánykötet szerzői – budapesti, debreceni, miskolci, pécsi és szegedi egyetemi oktatók, kutatók – hét európai és öt magyarországi vonatkozású tanulmányban vizsgálják a középkori és kora újkori Európa politikai, hatalmi küzdelmeinek száműzetéssel vagy fogsággal végződő történéseit, továbbá a szabadulás lehetőségeit. Az olvasó, aki kezébe veszi a kötetet, emberi sorsok bemutatását kapja, időrendben a 11–12. századi Kijevi Rusz dinasztikus harcaitól a németalföldi szabadságharcig (1568–1648). A köztes évszázadokban megismerhetjük Oroszlánszívű Richárd angol és I. Ferenc francia király, vagy éppen a Garai család több tagjának többszöri fogságát és szabadulását, V. Károly német-római császár önkéntes visszavonulását és „fogságát”, a templomos és johannita lovagok szaracén fogságba kerülését és sorsuk további alakulását, a velencei háború foglyait, illetve az V. László király gyámságáért folytatott hatalmi, politikai küzdelmeket. A kötet szerkesztői Bárány Attila, a kutatócsoport vezetője és Pósn László voltak. A szerkesztők munkáját Virágh Ágnes és Novák Ádám segítette.

Az első tanulmányban a Kijevi Rusz 11–12. századi dinasztikus küzdelmeiről kapunk átfogó és adatgazdag képet a téma első számú magyarországi kutatója, Font Márta tollából. Írásának fókuszában két, a Rurik-dinasztia leszakadó ágából származó személynek, a polocki Vszeszlavnak és Ivan Berladnyiknak a küzdelmei állnak, akik – mint a címből is kiderül – a dinasztikus harcok veszteseiként aposztrofálhatók. Esetükben is igaznak bizonyul az a Napóleonnak tulajdonított mondás, hogy „a történelmet mindig a győztesek írják”. Ugyanis a Rurik-dinasztia korai történetét leíró elsődleges forrás, a *Poveszty vremennih let* a megírása idején regnáló kijevi nagyfejedelem, Vlagyimir Monomah és családja tetteit kedvező színben feltüntetve jegyezte le, míg ellenfeleiről alig emlékezett meg, és negatív képet festett róluk.

Vszeszlav dinasztikus öröklés útján 1044 és 1101 között volt Polock fejedelme, de meg akarta szerezni Novgorodot, ezért 1065-ben megtámadta és kirabolta a várost. A három „Jaroszlav fiú” (köztük a kijevi fejedelem, Izjaszlav) 1067 márciusában legyőzte és csellel elfogta, majd Kijevben bebörtönözte Vszeszlavot. A három fivér a következő évben azonban alulmaradt az őket megtámadó kunokkal szemben. Minekutána védelem nélkül hagyták

¹ *Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és kora újkori Európában*. Szerk.: Bárány Attila – Pósn László. Debrecen, Debreceni Egyetem – TKP Lendület „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, 2021. 239 p.

Kijevet – a kunok el is kezdték fosztogatni a várost –, az 1068 szeptemberében kitört felkelés alatt kiszabadították Polock urát, sőt mivelhogy Vszeszlav volt a dinasztia egyetlen tagja (I. Vlagyimir leszármazottja volt), aki a városban tartózkodott, Kijev nagyfejedelmévé is emelték. Hét hónap múlva a visszatérő Izjaszlav elkergette Vszeszlavot, sőt még Polockból is elűzte. 1072-ben viszont Vszeszlav visszaszerezte fejedelemségét, mert a kijevi „triumvirátus” az egymás elleni küzdelemmel volt elfoglalva. Vszeszlav mindig talpra állt, az előzetésekből visszatért, és igen komoly ellenfélnek bizonyult a kijevi fejedelmek számára. Font Márta értékelése szerint vesztesnek abban a tekintetben nevezhető, hogy a polocki ág teljesen kiszorult a kijevi fejedelmi hatalomból, ugyanakkor hozzáteszi, hogy ilyen törekvéseik nem is voltak, és a Kijevtől való függetlenségüket generációkon keresztül megőrizték.

A másik, sokkal inkább vesztesnek tartható személy, Ivan Berladnyik Jaroszlav idejekorán elhunyt fiának, Vlagyimirnak volt a leszármazottja. Miután nagybátyja, Vlagyimirko Volodarevics, Halics fejedelme elűzte Peremislből (ma Przemyśl), a következő évben, míg a fejedelem távol volt, maguk a halicsiak hívták meg Ivant. Többhetes küzdelem vette kezdetét, aminek eredményeként Ivan Kijevbe menekült Vszevolodhoz. Később Jurij Dolgorukij fogságába esett, ahonnan megszökött, és 1158-ban kun hadak segítségével elkezdte támadni a halicsi terület déli részét. Az új fejedelem, Jaroszlav a támadást visszaverte, és Ivan ismét Kijevbe, majd onnan Bizáncba menekült, ahol 1162-ben meg is halt. Ő mint „knyazizgoj” ténylegesen vesztese volt a dinasztikus harcoknak, mert nem sikerült megszereznie apai örökségét és „fejedelmi egzisztenciát” teremtenie.

A második tanulmányban Hunyadi Zsolt a hitetlenek fogságába került templomos és johannita lovagok sorsát mutatja be. A lovagrendek létrejöttének rövid vázolója után a keresztes hadjáratok során elszenvedett emberveszteségekre, a kivégzésekre és a fogságba esésekre tér át. A kivégzéseknek pszichikai célja volt, amire a szerző az Akkó ostrománál kivégzett több mint kétezer muszlim foglyot hozza fel példának. Miután 1105-ben megjelent a váltságdíj fogalma „a muszlimok és keresztények közötti viaskodásban”, az értékeesebb foglyokat ki lehetett váltani, így nem a biztos halál várt rájuk. Voltak értékes foglyok, akiket nem tudtak idejében kiváltani, és így fogságban haltak meg (például Odo de St. Amand és Armand of Périgueux templomos nagymesterek). Általában azonban sikerült kiváltani a fontos személyeket, sőt ebből a célból nagylelkű támogatók is segítettek a lovagrendeknek. A sikeres kiszabadítástörténetre példa a johannita Roger Stanegrave, aki 34 évig raboskodott, vagy Renaud de Dampierre, akit 30 év fogság után szabadítottak ki. A szerző kiemeli, hogy a foglyok kiszabadítása presztízskérdést jelentett a lovagrendeknek, illetve azt, hogy egy elfogott magas rangú elöljáró vagy maga a nagymester komoly fegyver lehetett a hitetlenek számára; ugyanakkor arra is utal, hogy a váltságdíj megfizetését a keresztény hívek adományából Európa nem nézte jó szemmel.

A kötet messze leghosszabb tanulmányában Bárány Attila Oroszlánszívű Richárd fogságba esését írja le igen részletes alaposítással. Az írást Akkó 1191-es bevételével kezdi, majd megismerteti az olvasót az ostromot követő napok feszültségeivel, az angol király és a többi uralkodó (Fülöp Ágost, VI. Henrik, V. Lipót és Montferrati Konrád) közti egyre élesebb konfliktusokkal. Az ellentétek befolyásolták Richárd hazautójának megtervezését is. Bárány Attila véleménye szerint ugyanis Oroszlánszívű Richárd jó okkal nem a megszokott útvonalon haladt Brindisibe vagy Messinába, hanem Korfun kötött ki, aminek nemcsak egy, több forrásban is említett vihar lehetett az oka, hanem sokkal inkább az ellenfeleit akarta elkerülni, és álruhát öltve Németföldön keresztül biztonságban hazajutni. A titokzatos utazó híre azonban elterjedt, így Lipót fülébe is eljutott, és végül a herceg embereinek 1192. december 21-én Bécs külvárosában sikerült elfogniuk Richárdot.

A szerző a kortárs kútfők felhasználásával részletesen bemutatja a Bécsig vezető hosszú utat, érzékeltetve, hogy a nagy menekülés során a napi 80, vagy akár 85 kilométer megtétele mennyire megterhelő lehetett. Richárdot – Krisztus katonájaként, illetve mint a Szentföldről még nem hazatért angol uralkodót – jogtalanul ejtették fogságba, mert Ausztria és a Német-római Birodalom nem álltak hadiállapotban Angliával. Mindenesetre a király úgy vélte, hogy pár hét fogság után kiváltják, így nem csüggedt. VI. Henrik Richárdot előbb hadifogolynak nevezte, majd februárban, a francia királynak írt levelében egyenesen árulónak bélyegezte – azt állítva, hogy ő ölette meg Montferrati Konrádot –, ezzel szolgáltatva ürügyet a fogságban tartására. Tavasszal a speyeri tárgyalások alatt a gyűlés jó része Richárd oldalára állt, és maga a császár is egyre inkább – most már ahelyett, hogy fogságban tartsa vagy tovább adja a francia királynak – csak meg akart szabadulni „az értékes, de kellemetlen tehertől”, továbbá békét akart, hogy a szicíliai hadjárattal foglalkozhasson. A pálfordulás a Stauf-udvarban munkálkodó angol megbízottaknak is köszönhető.

Az 1193. március 25-i kiadatási szerződés megkötése után, áprilistól Richárdot Triefels várában tartották fogságban, míg a kiadatási pontokat nem szentesítették, és – legfőképp – a váltságdíjat nem kezdték el folyósítani. Ott-tartózkodása során, amely Henrik és Fülöp egyezkedése folytán elhúzódott, a király sokkal ridegebb körülményeket tapasztalt, mint Lipót várában. Itt már a korábban sohasem csüggedő Richárd is egyre jobban elkeseredett, mondván, a hitetlenek kezén sem lenne rosszabb sorsa. III. Celesztin kiközösítéssel fenyegette Henriket és Fülöpöt, minekutána engednie kellett a császárnak, április 19-től már a hagenai udvarban töltötte fogságát Anglia királya. Az itteni tárgyalások után visszatért Triefelsbe, majd május végén a császár worms-i udvarában tartózkodott.

A francia király normandiai terjeszkedését Henrik sem nézte jó szemmel, és végül június végén Wormsban megszületett a szerződés a király kiadásáról Angliába, többek közt 150 ezer márka ellenében, majd július 9-én Mantes-ban Fülöppel is békét kötött Richárd. Ezután már könnyedebb és szabadabb volt a fogsága, igazi „libera custodia” volt, mivel saját udvartartása volt, ahol a kancellár is több időt töltött, mint Angliában, és ahol felkereshették a királyt a hazai ügyek intézésével. Az év végén elkezdték folyósítani a váltságdíjat, és 1194. február 5-én ténylegesen visszakapta szabadságát Anglia királya. Félve Fülöp mesterkedéseitől, hosszabb úton indult haza, és március 13-án lépett királysága területére. Elmondható, hogy a fogságból ő került ki – Bárány Attila szavaival élve – „erkölcsi győztesként”, de Anglia érezte meg a fogság igazi súlyát, mivel gazdaságilag megroppant.

A negyedik tanulmányban Pósn László egy ritka esetet mutat be, amikor egy uralkodónak sikerült fogságából megszöknie. 1361. március 21-én Kęstutis litván fejedelem a Német Lovagrend fogságába esett. Pár hónap raboskodás után megszökött a marienburgi vár legjobban őrzött részéből, az úgynevezett Magasvárból – a szerző a szökés időpontjaként Árpád-házi Szent Erzsébet napját, november 18-át valószínűsíti –, de Litvániába érkezése után szinte azonnal betört Poroszországba, ahol ismét a lovagrend fogságába került. Innen is sikerült megszöknie, ráadásul rögtön fogságba esésének első éjszakáján, feltehetőleg az ünneplő lovagok „megcsappant figyelme” miatt. A fejedelem története azért is érdekes, mert nem csupán egy, de két alkalommal is megszökött. A szökések történetét olvashatjuk az írásban, főleg Wigand von Marburg és Johann von Posilge kortárs krónikái alapján.

Veszprémi László tanulmányának fő kérdése, hogy mi történt a nikápolyi csatavesztést követően az oszmán fogságba esett magyarokkal és nyugatiakkal (főként a burgundokkal), és hogy a magyarok miért nem tértek vissza a csatát követő évtizedekben. A nikápolyi csata után csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy kiváltsák őket a fogságból, legfőképp azért, mert a szultán elrendelte a foglyok túlnyomó részének kivégzését. Az életben hagyot-

tak számát a különböző források kétszáz és háromezer közé teszik. Általánosságban elmondható, hogy a legelőkelőbbeknek volt a legnagyobb esélyük a túlélésre, mivel ők abban reménykedhettek, hogy jelentős váltságdíj fejében szabadon engedik őket. A tanulmány szerzője közel két tucatra teszi az előkelő foglyok számát. A foglyok kiváltásában a legnagyobb reményt a burgund herceg, II. (Merész) Fülöp jelentette, akinek fia, a trónörökös is oszmán kézre került. A herceg kezességet vállalt Francesco II. Gattilusiónál az oszmán fogságba esett magyar nádorért, Ilsvai Leustákért és kísérete tagjaiért, akiknek elengedéséért a szultán ötvenezer aranyforintot kért. A burgund trónörökösért és kíséretéért Bajezid kétszázezer dukátban állapította meg a váltságdíjat. Az összeg felének kifizetését Luxemburgi Zsigmond vállalta, azonban nem rendelkezett a szükséges anyagi háttérrel. Dino Rapoldi luccai bankár Merész Fülöp nevében átvette a Velencétől a mindenkori magyar királynak járó évi 7000 arany követelését, aminek fejében Zsigmond nevében átadta a százezer dukátot a hercegnek. Ez az ügylet azonban a későbbiekben problémákat okozott a kifizetések során, mindenekelőtt a velenceiekkel (akikkel csak 1424-re rendeződött az ügy), ráadásul Zsigmond – ugyan nem kimondott, de a források tükrében valószínűsíthető – szándéka, hogy a nádort kiváltásáért, kudarcba fulladt.

A következő tanulmányban E. Kovács Péter a velencei háborúban (1411–1412) fogságba esett személyeket sorolja fel. A szöveg középpontjában a velencei rabságba került magyarok állnak, de adatokat kapunk a Velence oldalán harcoló magyarok fogságba eséséről, sőt még négy, a szabadulás érdekében Velencében megkeresztelkedett oszmán fogolyról is. A bemutatott számos példából megismerhetjük a váltságdíjak mértékét, a fogság idejét, és betekintést nyerünk a sanyarú börtönlétbe, valamint a kínzásokba is. Mint a szerző írja: „volt ott csiga, pucéron sanyargatás”. Igen érdekes a velencei fogságba esett Felsőgyőrödi Pobor István története. Ízig-vérig regényes szabadulását, amit közel hat évvel később az egykori rab mesélt el, nagyon jól bemutatja E. Kovács Péter, ugyanakkor megkérdőjelezi az elbeszélés hitelességét is. Ki is emeli az olvasónak: „Ne higgyük el teljesen az életben maradt foglyok elbeszélését.” Írása során tizennégy következtetést von le, mindegyiket konkrét példák, adatok alapján. Az egész tanulmányt átszövi Víg László *A börtön ablakába soha nem sűt be a nap* dalszövegének egy-egy sorával.

Árvai Tünde a Garai család tagjainak eseteit mutatja be. Elsőként az egykori nádor, Garai Miklós fia, János három fogságba esésének körülményeit ismerhetjük meg. Először 1386-ban a Diakóvár melletti garai csatában esett fogságba. Másodszor Zsigmond király Visegrádról való szabadon bocsátásának volt záloga 1401-ben, miután nagybátyja őt és saját fiát jelölte ki a király és a magyar főurak közti szerződés megkötéséig felajánlott túszként. Harmadik fogsága 1415-ben következett be Spalatóban, és miután kiváltották Hervoja fogságából, több forrás tanúsága szerint – a rabsága idején tett fogadalmához híven – felkereste a bátaí kegyhelyet. A sors azonban ezt követően sem volt kegyes hozzá, mert saját felesége, Mazóviai Hedvig mérgezte meg, miután János egyik rokonával viszonyt folytatott. Hedvig a házasságtörés és gyilkosság vétké mellett még a kerítés bűnét is magán viselte, miután saját, már eljegyzett lányát kiszolgáltatta egy németnek. Mindezen bűneiért örökös fogságra ítélték. János testvérének, Miklósnak a fia (nem az, akivel Zsigmondot kiváltották Visegrádon), Garai László két ízben került fogságba a zűrzavaros időkben, amikor az országot a belviszályok és széthúzások jellemezték. Mindkét esetben meghívásra ment a leendő bebörtönző fél udvarába, ahol bilincsbe verték. 1440 júniusában Budán Ulászló ejtette fogságba, ahonnan pár nappal később szabadult, majd a következő év elején, a bátaszéki csatavesztés után III. Frigyes fogságába esett, ahonnan viszont csak 1445 tavaszán szabadult „ideiglenesen”.

Időben nagyon nem távolodtunk el az előző írástól Novák Ádám tanulmányában, aki V. László gyámságának időszakából mutat be hungarikákat. A tanulmány célja az ismeretek rendezése, illetve forrásközlés volt, valamint hogy betekintést nyújtson a Debreceni Egyetemen működő *Magyarország a középkori Európában Kutatócsoport* munkájába. A munkálatokban kiemelt szerepet kap a külföldön őrzött magyar vonatkozású források feltárása, kiadása, továbbá az, hogy ezen értékes hungarikák a forrásadatbázisban (*Memoria Hungariae*) bárki számára kutathatóvá váljanak. A tanulmányban a szerző két szerződés oklevélét és pecsétjeit ismerteti, melyek rekordjai a képmelléklettel együtt az említett (online) adatbázisban megtalálhatóak. A sikertelen 1445. áprilisi pesti országgyűlés után az 1446. júniusi pesti országgyűlés Hunyadi Jánost kormányzónak választotta, aki az év végén III. Frigyes ellen vonult. Mivel a harcok nem vezettek semmilyen eredményre, és a feleknek egyéb irányú terveik, kötelezettségeik voltak, 1446-ban Radkersburgban fegyverszünetet kötöttek. Az eredeti oklevél és a mikrofilmfelvétel lelőhelyének ismertetése után a szerző leírja a megerősítők (a távol lévő Hunyadi Jánost képviselő két főpap és hat főúr) pecsétjeit, minden esetben a pecsét tulajdonosának rövid életrajzával.

A másik bemutatott szerződés 1452. március 5-én jött létre. A magyar rendek végig, de különösen I. Ulászló halála után követelték, hogy szűnjön meg Frigyes gyámsága V. László felett, és V. László egyedül uralkodjon. Ezt célozták azok a tárgyalások, amelyek a Hunyadi vezette küldöttség és az osztrák rendek között folytak 1452 elején Bécsben. Március 5-én a rendek szövetséget kötöttek. Az azt rögzítő sokpecsétes oklevél első 24 magyar vonatkozású pecsétjét és a pecsétet birtokló személy rövid életrajzát ismerteti Novák Ádám, hasonlóan, mint az előző oklevél esetében.

Györkös Attila esettanulmányában I. Ferenc francia király spanyol fogságát mutatja be. Az 1525. február végén, a paviai csatában fogságba esett Ferencet augusztus közepétől Madridban tartották fogva, ahol az addigi, „királyhoz méltó” fogságát egy sokkal szigorúbb váltotta fel, ami betegségéhez is vezetett. Ennek következtében – illetve a távollétében a régensi feladatokat ellátó édesanyja leveleinek köszönhetően – az év végén kijelentette, hogy a rá és hazájára nézve kedvezőtlen szerződést elfogadja, amit 1526. január 14-én alá is írtak (Ferenc szabadulása fejében garanciaként két fiát túszként felajánlotta Károlynak). A szerző emellett is érvel, hogy 1526-ban nem volt francia-török szövetség. Fennmaradt ugyanis az év elején egy Szulejmántól kapott válaszlevél, amelyben a szultán segítséget ígért Ferencnek. Az eredeti levél hiányában azonban nem tudni annak célját, és a szerző azt valószínűsíti, hogy a régensnőnek a fia szabadulása érdekében minden uralkodóhoz elküldött segélykérő levelére érkezett a válasz. Azért sem tételezhető fel szövetség a két állam közt, mert maga Ferenc röviddel szabadulása után egy erősen keresztény szellemiségű és Krisztusra utaló levelet írt a szultánnak, melyben közölte, hogy „épségben érkezünk vissza országunkba (...) nincs mit kívánnunk mástól annak oltalmára és fenntartására”. A szerző írása végén a nemzetközi helyzetet elemezve arra a következtetésre jut – szemben azzal a véleményvel, mely szerint „a Mohácsnál aratott török győzelem válasz volt Paviára” (Garrett Mattingly) –, hogy „Mohács nem Pavia következménye volt, de nem is a cognaci ligáé”, amely a madridi béke hatályon kívül helyezése és V. Károly itáliai hatalmának megtörése érdekében 1526. május 22-én jött létre. Habsburg-ellenes akcióban az év során Franciaország nem vett részt.

Tózsza-Rigó Attila V. Károly császár életének utolsó másfél évével, önkéntes fogságával, legfőképp az ahhoz vezető úttal és a visszavonulás számos összefüggő előzményével (a monarchia universalis eszme, pénzügyi problémák a háborúk miatt, a spanyol fizetőeszközök devalválódása az Újvilágból beáramló nemesfémek miatt) ismerteti meg az olvasót.

A háttér felvázolása után a szerző az 1557 februárjában kezdetét vevő „fogságra” való lelki felkészülés bemutatására tér át. Károlynak rendelkeznie kellett az örökségéről. 1550. májusban, Augsburgban megkezdődtek a Habsburg-családi tárgyalások. Károly a belső ellentétek miatt a két Habsburg-ág képviselőinek váltott trónra jutását vetette fel, és öccse, Ferdinánd ezt elfogadva azt szorgalmazta, hogy majd Fülöppel egy időben saját fiát, Miksát is koronázzák római királlyá. Ez a kitétel és az 1555-ös augsburgi birodalmi gyűlés rendelkezései – melyeket Károly maga elutasított – voltak az utolsó cseppek a pohárban, és átadta öccsének a császári hatalmat. Az írásban sokkal inkább az előzményeket, okokat és a lemondást közvetlenül kiváltó eseményeket ismerhetjük meg, a későbbi időszakról – nyilván a kevés rendelkezésre álló forrás miatt is – kevésbé részletes képet kapunk.

A következő tanulmányban Hiller István a magyar főrendi Illésházy István életútját mutatja be, valamint azt, hogy Trencsén vármegye főispánja és az ország majdnem leggazdagabb embere miért kényszerült emigrációba, és mint emigráns hogyan kezdte meg sohasem vágyott politikai karrierjét. A törökkel folytatott harcok során kiürült kincstárt az udvar a tehetősek birtokaival kívánta feltölteni, aminek többek közt Illésházy is áldozatául esett, akit fej- és jószágvesztésre ítélték. Illésházynak azonban idejében sikerült Lengyelországba szöknie. Emigrációja alatt kezdett politizálni, hogy hazatérhessen és javait visszaszerezhesse. Hamarosan a Bocskai-szabadságharc egyik kulcsfigurája lett: az erdélyi fejedelmet képviselte 1606-ban mind a bécsi, mind a zsitvatoroki béke tárgyalásakor. A Magyar Királyság nádoraként legfontosabb politikai sikere, „politikai öröksége” a kétkamarás magyar országgyűlés 1608-as létrejötte volt, aminek eredményeként évszázadokra rendeződött az uralkodóház és a magyar rendek kapcsolata.

A záró tanulmányban Bozzay Réka a holland aranykor idején mutatja be a hadifogságot. Mint a kötetben több szerző is kiemelte, a középkorban a foglyok felett nem az állam rendelkezett, hanem a katonák és a zsoldosok. A kora újkor küszöbét átlépve, a 16. századtól az államok felelősséget kezdtek vállalni a foglyokért, jobb körülményeket és bizonyos jogokat biztosítva. A munka ismerteti a 16–17. századi filozófusoknak az etikus és jogos háború fogalmáról való elmélkedéseit és gondolatait, melyek közös pontja, hogy „a háborút a béke fenntartásának eszközeként tekintették”. Ez a teoretikus felfogás ugyancsak sugalmazta, hogy mérsékletet kell tanúsítani a foglyok iránt. Ennek gyakorlati megvalósulásával találkozunk a németalföldi szabadságharc alatt, az 1600-as newwoorti csatát követő 1602-es megállapodástól kezdődően, melyben megegyeztek a hadifoglyokról (többek közt a váltásdíjról és arról, hogy annak kifizetése után 48 órán belül szabadon kell engedni a foglyot).

A kötet – címéből is jól látható – célja, hogy betekintést nyújtson a száműzetések és főleg a fogságba esések legkülönfélébb eseteibe a középkor és a kora újkor idején, legyen a fogoly erőszakkal rabláncra vert személy vagy zálogként felajánlott tús, vagy akár önkéntes fogságba vonuló, mint a német-római császár, V. Károly. A kötetben szereplő tizenkét, egymást kronologikus rendben követő tanulmányban nyomon követhetjük a szabadulás módját, továbbá az azt elősegítő váltásdíjnak a kialakulását és átalakulását is.

Visegrádi Renáta*

* A szerző az ELKH–DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

CONTENTS

Wars, Treaties and Diplomats. The Foreign Relations of the Kingdom of Hungary in the Reign of Louis the Great (Judit Csákó)	173
<i>Studies</i>	
Attila Bárány: Military Administration and Army in King Louis I the Great's Hungary: Leadership, Strategy, Branches of Warfare	175
Renáta Skorka: The Royal Summit of 1356	221
Éva B. Halász: The Itinerary of King Louis I in 1364	231
Judit Csákó: The Paduan Chronicles, Louis the Great and the <i>Guerra dei Confini</i>	251
Judit Gál: Ugrin Csák, the Archbishop and Count of Split, and the Man of the King	279
István Vásáry: Peter Ordynsky, Saint of the Russian Church and the Genealogy of the Chirikovs	299
<i>Book Reviews</i>	
Exile, Captivity, Liberation in Medieval and Early Modern Europe (Renáta Visegrádi)	317

ISSN 0083-6265 (Nyomtatott)

ISSN 2732-2114 (Online)

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Magyar Kutatási Hálózat

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat

a BTK TTI Tudományos Információs Osztálya végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft., Budapest

Nagy Lajos a *Secretum Secretorum* 1360 körül készített kódexének frontispiciumán. Oxford, Hertford College Library MS D 2. f. 1r.
© Principal, Fellows and Scholars of Hertford College, Oxford.

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2023. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem
Tématerületi Kiválósági Program (TKP2020-IKA-04)
Magyarország a középkori Európában című projekt
és A Magyar Királyság uralkodóházai (1000–1526) című,
K_22/143424 számú, NKFIH Alapból működő
„OTKA” kutatási témapályázat támogatja.

